

Univerzita Hradec Králové

Pedagogická fakulta

Ústav sociálních studií

Vliv rozvodů rodičů na chování dítěte v mateřské škole

Diplomová práce

Autor: Bc. Lucie Majdjaková

Studijní program: N0111A190018 Sociální pedagogika

Studijní obor: Sociální pedagogika

Vedoucí práce: prof. PhDr. Blahoslav Kraus, CSc.

Oponent práce: PhDr. Petra Bendová, Ph.D.

Zadání diplomové práce

Autor: Lucie Majdjaková

Studium: P21K0407

Studijní program: N0111A190018 Sociální pedagogika

Studijní obor: Sociální pedagogika

Název diplomové práce: **Vliv rozvodů rodičů na chování dítěte v mateřské škole**

Název diplomové práce AJ: The impact of parental divorce on child behavior in kindergarten

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Cílem diplomové práce je ukázat dopady rozvodu na chování dítěte v mateřské škole a prozkoumat, jaké zde mají možnosti pedagogičtí pracovníci. Teoretická část se zaměřuje na charakteristiku současné rodiny, problematiku rozvodovosti a možnosti pedagogických pracovníků v pomoci dětem, nacházejících se v náročné rodinné situaci. Empirická část bude zahrnovat případové studie týkající se dětí z rodin, které se nacházejí v procesu rozvodového řízení, či tento proces mají již dokončený. Dále bude obsahovat rozhovory s pedagogickými pracovníky o možnostech pomoci těmto dětem.

BEDNÁŘOVÁ J., ŠMARDOVÁ V. *Diagnostika dítěte předškolního věku: co by dítě mělo umět ve věku od 3 do 6 let*, Brno: Edika, 2015, s 217 : ISBN 978-80-266-0658-1.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Čtvrté, přepracované a rozšířené vydání. Praha: Portál, 2016, 437 stran : ilustrace ; 21 cm. ISBN 978-80-262-0982-9.

KRAUS, Blahoslav. UNIVERZITA HRADEC KRÁLOVÉ. PEDAGOGICKÁ FAKULTA. *Společnost, rodina a sociální deviace*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014, 157 s. : il. ; 22 cm. ISBN 978-80-7435-411-3.

ROGALEWICZOVÁ, Romana. *Dítě v rodičovském konfliktu: jak zůstat dobrým rodičem i po rozchodu*. Praha: Leges, 2019, 288 stran ; 21 cm. ISBN 978-80-7502-342-1.

SMITH, Heather. *Děti a rozvod*. Praha: Portál, 2004, 183 s. ; 223 cm. ISBN 80-7178-906-2.

Zadávací pracoviště: Ústav sociálních studií,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: prof. PhDr. Blahoslav Kraus, CSc.

Oponent: PhDr. Petra Bendová, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 1.2.2022

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala pod vedením vedoucího práce prof. PhDr. Blahoslava Krause, CSc. samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 11. 04. 2023

Lucie Majdjaková

Poděkování

Chtěla bych poděkovat vedoucímu bakalářské práce prof. PhDr. Blahoslavu Krausovi, CSc., za odborné vedení. Dále bych chtěla poděkovat respondentkám za ochotu při spolupráci.

Anotace

MAJDJAKOVÁ, Lucie. *Vliv rozvodů rodičů na chování dítěte v mateřské škole*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2023. 72 s. Diplomová práce.

Diplomová práce se zabývá problematikou dopadu rozvodu na chování dítěte v mateřské škole. Jedná se o sociální problém, u kterého se zvyšuje četnost případů. Teoretická část se zaměřuje na charakteristiku vývoje dítěte, dále pak na současnou rodinu, problematiku rozvodovosti a možnosti pedagogických pracovníků v pomoci dětem, nacházejícím se v náročné rodinné situaci. V rámci empirické části bylo provedeno kvalitativní výzkumné šetření formou polostrukturovaných rozhovorů, jehož cílem bylo zmapovat možnosti pedagogů pomoci dětem z rozvádějící se či již rozvedené rodiny v prostředí mateřské školy. Rozhovory byly vedeny s pedagogy z mateřských škol, kteří mají dlouholetou pedagogickou praxi s předškolními dětmi. Práce také obsahuje případové studie týkající se dětí z rodin, které si prošly procesem rozvodového řízení a u kterých byly zaznamenány výkyvy v chování.

Klíčová slova: dítě, mateřská škola, předškolní věk, rodiče, rozvod

Annotation

MAJDJAKOVÁ, Lucie. *The impact of parental divorce on child behavior in kindergarten*. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2023. 72 pp. Diploma Degree Thesis.

The diploma thesis deals with the issue of the impact of divorce on the child's behavior in kindergarten. It is a social problem with an increasing number of cases. The theoretical part focuses on the characteristics of the child's development, then on the current family, the issue of divorce and the possibilities of pedagogical workers in helping children in difficult family situations. As part of the empirical part, a qualitative research study was carried out in the form of semi-structured interviews, the aim of which was to map the possibilities of pedagogues to help children from divorcing or already divorced families in a kindergarten environment. Interviews were conducted with kindergarten teachers who have many years of teaching experience with preschool children. The work also contains case studies of children from families that have gone through the process of divorce proceedings and where behavioral fluctuations have been noted.

Key words: divorce, child, kindergarten, parents, preschool age

Prohlášení

Prohlašuji, že diplomová práce je uložena v souladu s rektorským výnosem č. 13/2017 (Řád pro nakládání s bakalářskými, diplomovými, rigorózními, dizertačními a habilitačními pracemi na UHK).

Datum: 11. 04. 2023

Podpis studenta:

Obsah

Úvod	9
1 Dítě v předškolním věku	10
1.1 Vývojové charakteristiky	10
1.2 Psychosociální odolnost	15
2 Současná rodina	20
2.1 Rozpad rodiny	20
2.2 Jak rozpad rodiny může ovlivnit dítě	22
3 Problematika rozvodovosti	26
3.1 Statistické údaje	26
3.2 Rozvod jako stresová situace	31
3.3 Změna chování dítěte vlivem rozvodu	34
4 Prostředí mateřské školy	42
4.1 Pedagog v mateřské škole	45
4.2 Jak pedagog může pomoci	47
5 Průzkum zaměřený na dítě v předškolním věku z rozvedené či rozvádějící se rodiny	51
5.1 Metodologická východiska	51
5.2 Analýza a interpretace výsledků šetření	52
5.3 Interpretace dat metodou „vyložených karet“	58
5.4 Shrnutí	63
Závěr	66
Seznam použitých zdrojů	68
Seznam příloh	72

Úvod

Diplomová práce se zabývá problematikou dopadu rozvodu na chování dítěte v mateřské škole. Jedná se o sociální problém, četnost jehož případů se zvyšuje. Rodina v současné společnosti neznámá to, co dříve. V dnešní době se setkáváme s rozpadajícími se rodinami poměrně často. Přibývá stále více párů, které spolu žijí bez manželského svazku. Rozpadavost těchto vztahů se velice těžko dokazuje, protože o nich chybí data. Proto byl v diplomové práci vybrán rozvod jako zástupný ukazatel rozpadavosti vztahů rodičů, a to pro dostupnost údajů ze statistického měření. Rozpadavost rodiny se silně dotýká také dětí, které v rodině žijí. Řada publikací a odborných prací se zabývá dětmi školního věku a dopadem rozvodu na jejich školní výsledky. Často se pak ale nepoukazuje na to, že i děti předškolního věku rozpad rodiny vnímají a že i u nich můžeme zaznamenat výkyvy v chování. Mezi prvními, kdo si výkyvů v chování u takto malého dítěte všimne, jsou většinou pedagogové v mateřských školách.

Teoretická část se zaměřuje na charakteristiku dítěte, rozvodu a jeho dopadů na chování dítěte předškolního věku. V první kapitole budou vymezeny charakteristické rysy vývoje dítěte ve věku od 3 do 6 let a psychosociální odolnost a její důležitost v životě jedince. Druhá kapitola se bude zabývat současnou rodinou, jejím rozpadem a vnímáním ze strany dítěte. Následovat bude rozsáhlejší kapitola týkající se problematiky rozvodovosti a konkrétních změn na straně dítěte. V neposlední řadě se práce bude zabývat možnostmi pedagoga pomoci dítěti procházejícímu stresovým obdobím vyvolaným rozvodem rodičů. Vzhledem k tomu, že je problematika dopadu rozvodu na chování dítěte v mateřské škole součástí sociální pedagogiky, může tato práce sloužit jako vhled do tématu jak pro studenty společenských věd, tak i pro další osoby, které se touto problematikou zabývají.

Cílem této práce je ukázat dopady rozvodu na chování dítěte v mateřské škole a prozkoumat možnosti pomoci na straně pedagogických pracovníků.

V empirické části bude provedeno kvalitativní šetření formou polostrukturovaných rozhovorů s pedagogickými pracovníky, jehož cílem bude zmapovat možnosti pomoci dětem procházejícím stresovou situací vyvolanou rozvodem rodičů. Pro upřesnění problematiky budou uvedeny případové studie týkající se dětí z rodin, které se nacházejí v procesu rozvodového řízení či po jeho dokončení, u nichž byly patrné změny chování.

1 Dítě v předškolním věku

Pojmem „dítě“ máme na mysli člověka v prvním období svého života. Tato práce se zabývá konkrétně dítětem v předškolním věku, tedy od 3 do 6 let. Konec tohoto období neurčuje věk, nýbrž nástup do základní školy. Proto by se i do předškolního věku daly zahrnout i děti ve věku 7–8 let. Pro tuto práci bude klíčové věkové období 3–6 let. Mezi hlavní projevy tohoto období patří aktivita dítěte ve snaze dosáhnout nějakého cíle. Dalo by se říct, že se dítě v tomto věku učí velmi dychtivě a spontánně. Pomáhá k tomu především hra – ta je pro něj natolik atraktivní, že ani neví, že dochází ke sbírání informací a zkušeností. Spontánní hra pomáhá dítěti rozvíjet se ve všech oblastech vývoje. Děti se učí i prostřednictvím napodobování, ať už starších dětí či dospělých. Rády zkouší nové věci a vše je zajímá, ale jejich pozornost je velmi křehká, a tak nevydrží u podnětů dlouho; proto je třeba častěji střídát činnosti (Thorová, 2015, s. 381–382).

1.1 Vývojové charakteristiky

Dítě má již ve třech letech možnost navštěvovat mateřskou školu. Tento věk je typický tím, že je dítě velmi aktivní – fyzicky i duševně, projevuje zájem o okolní jevy a většinu dne tráví hrou. Proto tento věk Šulová (in Mertin, Gillernová, 2015, s. 13) nazývá „obdobím hry“. Zvyšuje se úroveň pohybové koordinace a pohyby jsou přesnější, plynulejší a hbitější. Součástí zdravého vývoje jsou nezbytné pohybové aktivity, na které je třeba vymezit dostatečný čas i prostor. V tomto věku by dítě mělo být schopné v oblasti hrubé motoriky běhat, skákat a jezdit na odrážedle; může se naučit jezdit na kole, plavat či lyžovat. Učí se udržovat rovnováhu a je schopné skákat po jedné noze. Zlepšení pohybu můžeme spatřit i u samoobsluhy, kdy se dítě dokáže samo obléct a svléct. Jemná motorika se také v tomto období rozvíjí. Dítě projevuje zájem o manipulaci drobných předmětů, jako jsou např. knoflíky, kamínky, kostky. Zhruba ve čtyřech letech se u dítěte vyhraňuje lateralita, tedy jestli dítě bude pravák, nebo levák. Dítě již má zkušenost s tužkou, a i přes špatný její úchop dokáže kreslit věci podle své fantazie. S jemnou motorikou se rozvíjí i dětská kresba, která se rozvíjí od čáranice přes kolečko a hlavonožce až k detailnějšímu ztvárnění postavy (Šulová in Mertin, Gillernová, 2015, s. 13).

Z logopedického hlediska by dítě mělo dokázat mluvit v delších větách a dokázat sdělit okolnímu světu svoje potřeby a přání. Zároveň by mělo být schopné porozumět běžným pokynům. Šulová (in Mertin, Gillernová, 2015, s. 14–16) dodává, že se zkvalitňují i řečové dovednosti dítěte, kdy dochází k rozšiřování slovní zásoby a dítě se

učí ovládat základní gramatická pravidla (skloňování, časování apod). Řeč je důležitá pro sociální integraci dítěte do skupiny, slouží jako dorozumívací prostředek s kamarády. Rozvíjí se i expresivní složka řeči, kdy dítě dokáže vyjadřovat, co cítí.

Ve třech letech se dítěti zlepšuje paměť a snáz si zapamatuje různé básničky a písničky. Dítě je celkem samostatné – dokáže pít z hrnečku, nají se samo lžící a mělo by již zvládat ovládat svoji vylučovací soustavu. Může se stát, že se v době tvrdého spánku nevzbudí a dojde k pomočení se, ale přes den, kdy je dítě aktivní, by se již tyto nehody neměly vyskytovat (Matějček, 2005, s. 135–136).

Pro dítě v předškolním věku je to stále rodina, kdo zajišťuje primární socializaci. Dítě ale začíná mít velký zájem i o ostatní děti, a vrstevnická skupina tak nabývá na významu. Nejvíce členů stálé vrstevnické skupiny může dítě najít v mateřské škole, jakožto výchovně-vzdělávací instituci. Děti v tomto věku vyhledávají další děti a rády s nimi tráví čas. I přesto, že se zatím nejedná o hraní si spolu, alespoň si hrají vedle sebe. V dětském kolektivu berou na vědomí, že jsou kolem nich i jiné děti a učí se je respektovat. Seznamují se s autoritou a fungováním v kolektivu. Postupně dostávají pod kontrolu i svůj egocentrismus, svá přání dávají najevo vhodnějším způsobem a začínají vnímat potřeby ostatních dětí. V mateřské škole se učí trpělivosti, a to například v situacích, kdy musí počkat, než na ně přijde řada. Pro dítě předškolního věku je dále velice důležitá hra, která pomáhá v jeho socializaci a má vliv na motorický a kognitivní vývoj. Vlastní zkušenost je pro nás velmi důležitá, stejně tak pro dítě. To se učí spolupracovat s vrstevníky či skupinově řešit konflikt nebo nějaký problém (Hoskocová, 2006, s. 30–32).

Šulová (in Mertin, Gillernová, 2015, s. 21) význam hry v předškolním věku popisuje takto: *„Hra souvisí s rozvojem motoriky, s rozvojem kognitivních struktur, s motivačně-volnými vývojovými faktory, s rozvojem a naplňováním sociálních vztahů.“* Podle Svobody (2014, s. 12) je hra dítěte ve třech letech mnohem promyšlenější a dítě do hry začíná promítat nové informace, čímž se snaží pochopit dění ve světě. Dítě v tomto věku se učí nápodobou a přizpůsobováním se. Rezková (in Mertin, Gillernová, 2015, s. 57) definuje hru takto: *„Hra jako spontánní dětská činnost poskytuje dítěti bezprostřední uspokojení, radost, uvolňuje napětí, přináší pocit svobody, dítě může jednat iniciativně, pokusem a omylem si vyzkoušet nové způsoby chování.“* Autorka dodává, že dítě se za pomoci hry učí, aniž by si to samo uvědomovalo, protože prožívá velkou radost

ze hry a z nového objevování. Proto je úloha hry v dětském životě tak významná. Hra může sloužit i jako nástroj pro terapii, neboť děti při hře, ať už doma či v mateřské škole, dovedou znovu projít a vyřešit obtížné situace, do kterých se často dostávají v každodenním životě (Rezková in Mertin, Gillernová, 2015, s. 58).

Můžeme spatřit pokroky i v oblasti vnímání dítěte. Pro dítě již nejsou atraktivní jenom celé věci a jejich funkce, nýbrž je zajímavá, co je uvnitř. Ideální hračkou předškolního dítěte je stavebnice (lego) nebo puzzle. Dítě rádo rozkládá a skládá věci. Je zvědavé, chce vědět, jak hračka funguje a proč. Dítě si zde procvičuje „*proces analýzy celku v části a syntézy částí v celku*“, což bude velmi důležité v první třídě základní školy, až se bude učit číst (Matějček, 2005, s. 146). Šulová (in Mertin, Gillernová, 2015, s. 14–16) uvádí, že i zraková a sluchová diferenciac se v tomto věku rozvíjí, což je opět důležité pro pozdější schopnosti psaní a čtení dítěte.

Dětský svět v předškolním věku je plný fantazií, kouzel, tajemství. K tomu neodmyslitelně patří i pohádky – málokteré dítě nemá rádo příběhy plné dobrodružství a pravidelné čtení může podpořit motivaci k vlastnímu čtení (Matějček, 2005, s. 159).

Šulová (in Mertin, Gillernová, 2015, s. 14–16) se ke kognitivnímu vývoji předškolního dítěte vyjadřuje takto: „*Percepce (vnímání) je globální, dítě vnímá celek jako souhrn jednotlivostí, kde zatím není schopno rozlišovat základní vztahy.*“ Autorka podotýká, že se dítě snadno rozptýlí a jeho pozornost lehce upoutá nějaký výrazný detail. Pro takto malé dítě může být někdy obtížné pochopit či „vstřebat“ realitu, a proto je pro dítě velice nutné používat představy (fantazii), které jim snadněji pomohou se zpracováním reality.

Svoboda (2014, s. 29) se zabývá tématem „*Jak myslí předškolní dítě*“. Myšlení předškolního dítěte má svůj pozvolný vývoj, které autor shrnul do několika bodů. Nejprve dítě přemýšlí takto: „*Chci mít to, čeho jsem si všiml, co jsem zaregistroval.*“ Zde je typické chování, kdy dítě přebíhá od jednoho podmětu k druhému a chce vše hned poznat. Dalším bodem je: „*Co jsem zaregistroval, čeho jsem si povšiml, s tím umím zacházet.*“ Dítě má naprostou jistotu, že umí se vším zacházet tak, jak se má, i když dospělý člověk (rodič) na to má jiný názor. Věci si potřebuje osahat a přichází na další způsoby využití. Třetí krok je: „*Když jsem si věci povšiml a jsem přesvědčen, že s ní umím zacházet, chci s ní manipulovat za každou cenu.*“ Pokud je daný předmět stále na očích dítěte, dítě má potřebu s ním neustále manipulovat, a to za každou cenu. Pokud mu to není umožněno,

reaguje pláčem, vztekem či odmítá jiné hračky/předměty, které jsou mu poskytnuty jako náhrada za vytouženou věc. Autor v tomto případě radí, aby rodič v této situaci nepodleh a vydržel křik/pláč svého dítěte. To by si jinak mohlo zapamatovat, že pokud bude hlasitě plakat a křičet, dostane vždy to, co chce, což je negativní reakce, kterou rodič nechce podpořit. Stačí jen vytrvat. První okruh etapy myšlení, jak jsou první tři body někdy označovány, je uzavřen. Další bod je nazván: „*Uvědomuji si a začínám s cíleným prozkoumáváním.*“ Dítě se dokáže plně soustředit, ba být přímo fascinováno podnětem, který se rozhodlo prozkoumat. Další významnou událostí je to, že dítě popisuje, co dělá, ať už někomu, kdo poslouchá, nebo jenom sobě. Produkuje své myšlenky nahlas, což je podle autora významné pro budoucí schopnost sdílet s ostatními, či se dokonce ostatním svěřovat. Pátý krok je znám pod názvem: „*Pojmenovávám uvědomované a přemýšlím, co by se s tím dalo ještě dělat.*“ Tento krok je významný pro posun v myšlení dítěte. Nejenže pojmenovává a přemýšlí, co by se s předmětem dalo ještě dělat, ale i dětská představivost a kreativita fungují na plný výkon. Předposlední krok se jmenuje: „*Přijímám, co slyším, zahrnuji slyšené do svého přemýšlení.*“ Autor uvádí, že až v tomto bodě dítě dokáže reagovat na slyšené a je schopno se podle toho zachovat. Dítě dokáže reagovat na slovní zákaz, příkaz či přijímá slovní podněty. Zatímco dříve byla patrná reakce spíše na emoce, v tomto bodě je jasná reakce na slova. Poslední krok se nazývá: „*Slyšené je podklad pro mou představivost a podle ní se zachovám. Ale pokud nemám osobní zkušenost, mám jen zkušenost ve slyšeném, příště udělám stejnou chybu znovu.*“ Zde dítě plně zaznamenává slyšené, ale je třeba, aby rozvinulo představu, která se opře o zkušenost. Proto autor doporučuje nějakou vizuální podporu, např. obrázkovou knížku či hraný příběh. To pomůže dítěti lépe pochopit slyšená slova, a tak se příště vyhnout chybě. Pokud by tato zkušenost chyběla, bude se pravděpodobně chyba opakovat. Podobné situace mohou nastat, když dítěti řekneme: „*Tohle se nedělá!*“. Dítě je zmatené, protože neví, co se nedělá, co udělalo špatně a jak to má udělat správně (Svoboda, 2014, s. 29–32).

Předškolní věk dítěte je typický svou konformitou, tedy aby vše bylo tak, jak má být. U dítěte v tomto věku se můžeme setkat s větami typu: „*To se neříká!*“ Mohou napomenout i dospělého, pokud udělá něco, co se správně dělat či říkat nemá, co je neslušné. Děti jsou navíc odrazem svých rodičů. Pedagogové mohou postřehnout určité výrazy, které děti používají stejně jako rodiče. Patrné je i to, jak rodina tráví volný čas, jak spolu komunikuje či jaké vyzdvihují hodnoty – to vše se v dítěti odráží. Říká se také, že co se dítě naučí v tomto věku, to bude používat i v dospělosti. Jedná se například

o návyk čištění zubů, mytí rukou po toaletě a mnohé další. Mezi těžší návyky můžeme zahrnout i třeba uklízení hraček, tedy udržování pořádku ve svých věcech (Matějček, 2005, s. 149–151).

Výše vypsané charakteristiky jsou jakousi ideální normou, která se ne vždy podobá realitě. Individuální rozdíly jsou opravdu velké. Můžeme se setkat s dětmi, které jsou do mateřské školy přijaty a splňují sotva polovinu těchto charakteristik. Zbytek je musí naučit pedagogové v mateřské škole.

I v mateřské škole dítě přijímá kulturní nároky své společnosti. S těmito nároky by se dítě mělo nejprve potkat v rodině, ale každá rodina je jiná. Mateřská škola je zpravidla první instituce, do které dítě vstoupí a ve které dochází ke sjednocení kulturních nároků k dítěti z různých rodin (Matějček, 2005, s. 142). Jedná se o místo, kde se setkávají různé společenské normy a kulturní zvyklosti. Je třeba, aby k tomu pedagogičtí pracovníci přihlídlí a byli k dětem empatičtí. Toto místo ale funguje i naopak – děti z majoritní skupiny se setkávají s těmi, které jim mohou připadat jiné. Autor Matějček (2005, s. 153) uvádí, že „...*děti nyní bez velkých rozpaků přijímají dítě s jakýmkoli navenek znatelným postižením (natož s tím skrytým), včetně např. mozkové obrny, rozštěpu rtu, a jiných malformací.*“ Autor dodává, že děti samozřejmě vidí jistou odlišnost, která upoutává jejich pozornost, ale jakmile ji „okoukají“, bez problému ji přijmou. To platí i o dětech, které mají jinou barvu pleti, jiný mateřský jazyk, zvláštní oblečení, jiné kulturní zvyky a mnoho dalšího. Je důležité dítě podpořit a posilovat jeho přirozenost k přijímání odlišností (Matějček, 2005, s. 153).

Jak již bylo zmíněno, dítě v předškolním věku vyhledává dětskou společnost a vyžaduje její přítomnost. V mateřské škole po zvládnutí adaptačního období by se mělo cítit jako ve svém přirozeném prostředí. Vytvářejí se prosociální vlastnosti, mezi které zařazujeme např. spolupráci, ale také soucit, první přátelství a společnou zábavu. Mohl by nastat problém v důsledku menší schopnosti navazování kontaktu s druhými, například vlivem logopedických vad (Matějček, 2005, s. 140).

Mateřská škola by měla rozvíjet prosociální vlastnosti dítěte. Jedná se o aktivity rozvíjející schopnosti, jako je spolupráce, solidarita, soucit, zábava, společné dovádění a rozvíjení vzájemných citů, sympatií a kamarádských vztahů. Z důvodu většího počtu dětí ve třídách mateřské školy se dítě musí potýkat s konkurencí u ostatních dětí. Dítě nabývá zkušeností i negativních, jako je odmítnutí, přehlížení, tedy pocity diskriminace

a izolovanosti od ostatních. Může pociťovat první „zamilovanost“ k jinému dítěti, která je sice krátkodobá, ale pro vývoj velmi důležitá. Výše zmíněné zkušenosti pomáhají dítěti formovat jeho identitu. Pokud si dítě opravdu najde kamaráda/ku, se kterým/ou bude moci sdílet radost, hru či smutek, můžeme hovořit o přátelství. Což je vztah, který překonává sobectví a obohacuje lidský život (Matějček, 2005, s. 166–167).

1.2 Psychosociální odolnost

Současná společnost klade na člověka velice náročné požadavky. Ať už z pohledu dítěte, které bývá přetěžováno nejenom ve škole, ale také navštěvováním nespočtu kroužků, tak i z pohledu dospělého, který se snaží udržet na trhu práce. Aby si dospělý zajistil a udržel dobré pracovní místo, musí i svůj osobní život, jehož součástí je rodina, přizpůsobit kariérnímu růstu. Ke zvládnutí psychické zátěže a tlaku ze všech stran (např. rodina, práce, domácnost) je důležité rozvíjet psychosociální kompetence již od dětství.

Nabízí se použít pojem, který je překládán jako jakási pružnost či odolnost – jedná se o resilienci. Podle Wustmanna (2016, s. 18 in Ronnau-Bose, Frohlich-Gildhoff, 2021, s. 13) se jedná o schopnost „úspěšně se vypořádat s náročnými životními okolnostmi a negativními následky stresu“. Pokud člověk zvládne náročnou situaci tak, jak se předpokládá, jedná se o resilientní chování. Faktory psychické odolnosti dítě získává v kontaktu s okolním světem, nejsou vrozené či geneticky podmíněné. Jsou důležité pro zvládnutí obtížných situací, do nichž se dítě může dostat (Wustmann, 2016, s. 46 in Ronnau-Bose, Frohlich-Gildhoff, 2021, s. 22). Pro dítě může nastat stresová situace i v průběhu běžné denní události, zatímco dospělý může výrazný stres pociťovat až při katastrofických událostech. Stres můžeme spojit se situacemi, které jsou pro nás ohrožující, obtížné. Stres také vyvolává změny v hormonálním, oběhovém a imunitním systému (Paulík, 2017, s. 65).

Dítě se velmi pravděpodobně ocitne v náročné situaci, což mu umožní nasbírat zkušenosti. Zvládnutá náročná situace ho velmi obohatí, čímž se ovlivní i psychická imunizace dítěte. Dítě se potýká jak s rizikovými, tak i s ochrannými faktory. Rizikové faktory můžeme vnímat jako stresory působící z prostředí. Závisí i na genetických dispozicích dítěte, jeho inteligenci, aktivitě či utišitelnosti (Hoskovcová, 2006, s. 12).

Wustmann (2016, s. 38 in Ronnau-Bose, Frohlich-Gildhoff, 2021, s. 17–19) uvádí, že mezi faktory vulnerability (zranitelnosti) patří například období prenatální, perinatální a postnatální faktory. Lze do nich zahrnout i předčasný porod, komplikace při

porodu atd. Patří sem chronická onemocnění (astma), genetické faktory, ale i náročný temperament (impulzivní chování), nesoustředěnost, nižší inteligenční kvocient a mnohé další. Do těchto podmínek, které má dítě dané, můžou negativně přispět stresory, které pro něho mohou být obtížně zvládnutelné – např. absence jednoho z rodičů, kdy dítě vychovává pouze jeden rodič. Dalšími stresory jsou časté stěhování, střídání mateřských škol a v neposlední řadě i odloučení a rozvod rodičů. Jako nevyhnutelný stresor bychom mohli označit přechod z mateřské do základní školy. Dítě v této době může vykazovat větší míru vulnerability, proto je třeba mu poskytnout dostatečnou ochranu. Na dítě je vyvíjen tlak, aby plnilo více úkolů, než bylo doposud nutné, a určité požadavky ze strany dospělých mohou dítě stresovat. Proto je třeba mít a posílit ochranné faktory, které pomohou rizikové situace zmírnit či dokonce odstranit, čímž pomohou zajistit pozitivní vývoj dítěte.

Mezi ochranné faktory můžeme zařadit temperament dítěte, jeho vztah k rodičům či dospělým osobám, které o něho pečují, vnímání zvládání zátěže, toleranci ke stresu či schopnost řešit problémy. Roli hraje vztah rodičů a jejich postoje k řešení problémů a stresu. Jedná se o dynamický proces přizpůsobování se a vývoje, čímž se posiluje psychická odolnost dítěte (Hoskovcová, 2006, s. 12). Petermann (2004 in Ronna-Bose a Frohlich-Gildhoff, 2021, s. 17) uvádí rozlišení faktorů zranitelnosti: biologické, psychologické a vlastní rizikové faktory. Jde o stresory, které dítě ohrožují v jeho přirozeném psychosociálním prostředí – a právě ty mohou negativně ovlivnit zejména sociálně-emoční i kognitivní vývoj dítěte.

Každé dítě má jinou míru odolnosti proti stresu, velké množství stresu však může u každého z nich vyvolat určité potíže či přímo poruchy. Stoppardová (in Novák, 2012, s. 54–55) sestavila škálu „stresujících životních událostí školních dětí“. Sice se jedná o starší děti, než kterými se zabývá tato práce, i tak ale poslouží k přiblížení dětského vnímání stresových událostí. Autorka udává, že pokud je dítě vystaveno cca 150 stresovým bodům za rok, nemusíme se ničeho obávat. Je-li toto číslo vyšší, tedy 150–300 bodů za rok, jedná se o velké množství stresu, které může posléze vyvolat přechodné poruchy. Skóre nad 300 bodů značí vážnou rizikovost intenzivních poruch u dítěte. Autorka rozvod rodičů ohodnotila 73 body, zatímco třeba rozchod rodičů má 65 bodů. V obou případech se jedná o poměrně vysoké číslo. Nejvyšší skóre zůstává u smrti rodiče – 100 bodů. Pokud srovnáme úmrtí rodiče a rozvod rodičů, je zde značný bodový rozdíl, nicméně v době úmrtí rodiče většinou dochází k semknutí rodiny a i širší rodina se snaží

pomoci. S dítětem se jedná opravdu opatrně a všichni se snaží mu maximálně pomoci. U rozvodu to tak být nemusí. Většinou ještě před rozvodem je dítě vystaveno nepříjemným hádkám rodičů a rozvod je až vyvrcholením napjaté situace. Po rozvodu se rodina nesemkne, nýbrž dojde k jejímu rozdělení. Dítě může být odloučeno od jedné strany širší rodiny (prarodiče), o kterou přijde úplně či dojde k omezení kontaktu.

Aby dítě zvládlo náročné situace, je třeba posilovat jeho psychickou odolnost. Ronnau-Bose (2013 in Ronnau-Bose, Frohlich-Gildhoff, 2021, s. 22) uvedl šest základních dovedností, které jsou důležité pro psychickou odolnost. Nejprve bychom mohli hovořit o *introspekci* neboli sebepoznávání a *extrospekci*, tedy poznávání okolního světa. Autor vyzdvihuje schopnost vnímání vlastních myšlenek a emocí, reflexe sama sebe a schopnost vnímat jiné osoby a jejich emoční projevy. Za druhou dovednost je považováno *sebeovládání*, kdy je dítě schopno regulovat sebe i své emoce. Další dovedností je *self-efficacy*, tedy vlastní efektivnost. Jedná se o důvěru v dosažení cíle a překonávání překážek, které se vyskytnou na cestě k němu – jedinec věří ve své schopnosti a přesvědčení. Čtvrtá dovednost zahrnuje *sociální dovednosti* – např. empatické cítění, adekvátní vyhodnocení sociální situace a reakce na něj, i schopnost získat sociální pomoc a mnohé další. Pátá dovednost je *adaptivní coping*, který jedinci pomáhá posoudit vlastní meze a zvolit strategii pro překonání stresu. Poslední dovedností je *řešení problémů*. Jedinec zvládne z dosud získaných vědomostí a schopností pochopit a reflektovat okolnosti a najít řešení problému. Dovednost řešit problémy se rozvíjí až u předškolních dětí, proto je třeba je v tomto věku podporovat a pomáhat jim najít cestu k řešení (Ronnau-Bose, 2013 in Ronnau-Bose, Frohlich-Gildhoff, 2021, s. 22).

Možnosti pomoci dítěti představuje kurz s názvem PRiK: „*Prevence a podpora psychické odolnosti v mateřské škole*“, který obsahuje šest modulů odrážejících šest faktorů psychické odolnosti (viz výše). Jedná se o preventivní kurz, který je určen pro všechny děti, nikoliv pouze pro ty problémové (Ronnau-Bose, Frohlich-Gildhoff, 2021, s. 46).

Dítě v předškolním věku je značně ovlivněno svojí fantazií a představami. Dalším, kdo ho významně ovlivňuje, je rodič, kterému bezmezně věří. Dítě se v tomto věku dostává do kontaktu i se svými vrstevníky a jinými dospělými (autoritami) v mateřské škole. Za jeden den může posbírat spoustu zážitků, ač se s nimi možná nedokáže samo vyrovnat. Špaňhelová (2010, s. 89) ve své knize doporučuje, aby

v klidové části dne (např. večer před spaním) rodič navázal s dítětem kontakt a vytvořil bezpečný prostor pro sdílení pocitů a myšlenek – aby se ho zeptal, jak se dneska mělo, co nejúžasnějšího se mu stalo, a naopak i co bylo pro něj dnes náročnější. Koťátková (2014, s. 65) uvádí, že si dítě v době klidu, tedy před spaním, vybavuje situace, které zažilo, a může cítit vinu i za problémy, které nezpůsobilo. Proto je třeba s ním otevřít konverzaci a předat mu optimističtější náhled na situaci. Autorka to doporučuje nejen doma před spaním, ale dokonce i před spaním v mateřské škole. Podle mého názoru je realizace v mateřské škole velmi obtížná z důvodu nedostatku časových možností pedagoga. Je však možné reflektovat s celou skupinou dětí naráz, namísto individuálního rozhovoru s každým dítětem.

Náročnější situace či obtíže mohou dítěti pomoci rychleji dospívat. Předškolní věk je typický tím, že se dítě seznamuje se smrtí a s konečností věcí – má proto zvýšený strach o své rodiče. V případě střídavé péče je důležité umožnit dítěti kontakt i s druhým rodičem, nabídnout mu možnost zatelefonovat mu či poslat SMS zprávu (Špaňhelová, 2010, s. 89).

U dítěte v předškolním věku se můžeme setkat s obdobím vzdoru, tím si dítě prochází od osmnácti měsíců do šesti let věku. Pokud se v tomto období rodina rozpadne, může to způsobit jeho horší průběh. Autorka Kast-Zahn se věnuje období vzdoru. Mezi třemi až šesti lety věku dítě dosáhne významných bodů, které pomohou zkrotit období vzdoru. Jedná se o pozvolné učení se vžívání se do druhých lidí a razantní rozvoj jazykových schopností. Tyto body neznamenají definitivní konec období vzdoru, ale pomohou dítěti lépe vyjádřit nesouhlas či vzdor (Kast-Zahn, 2012, s. 48).

Autorka Kast-Zahn (2012, s. 40) dále popisuje: „*Vztek je důkazem rozvíjejícího se rozumu. Vztek je vždycky následkem frustrace.*“. I Svoboda (2014, s. 13) se vyjadřuje k období vzdoru. Dítě je často v opozici vůči rodiči a nedokáže mu vyhovět. Dítě „*chápe, co si přejí a proč to chtějí, ale je paralyzováno svým vlastním jednáním. Disharmonie tak vede k jeho vzteku, projevům bezvýchodnosti, které jsou často nazývány agresí.*“ Autor zmiňuje, že v tomto období dítě testuje hranice a limity, které jsou mu dávány (Svoboda, 2014, s. 13). Je důležité držet ve výchově pospolu a takříkajíc „táhnout za jeden provaz“. Na místě je důslednost v nedovolení toho, co bylo již dříve zakázáno. Nedůslednost může vést ke ztrátě autority u dítěte, čímž se komplikují další kroky ve výchově.

Kolem čtvrtého roku začínou ubývat záchvaty vzteku, místo nich se objeví agresivní chování. Dítě se v tomto věku dokáže lépe vcítit do druhých a řečové dovednosti zesilují, a tak dokáže vyjádřit své emoce i slovně. V tomto věku dítě chápe a dokáže respektovat pravidla (Kast-Zahn, 2012, s. 68).

Pro děti v předškolním věku jsou velice významné vztahové emoce. Dítě začíná rozlišovat city, jako je láska, nenávist, pocity sounáležitosti i soucit. Dítě se nejenom prostřednictvím mateřské školy setkává s dalšími lidmi a reakce na ně závisí na zkušenosti dítěte. Dítě pocházející z bezpečného zázemí je pozitivněji naladěné a lépe dokáže pochopit emoce jiných lidí. Naopak dítě, které nemá zabezpečené zázemí a s tím související jistotu, nedokáže ostatním lidem tak dobře porozumět a jedná často nepřiměřeně. Dalo by se říct, že citová vyrovnanost dítěte je ovlivněna lidmi, kterými je obklopeno (Vágnerová, Lisá, 2021, s. 230).

2 Současná rodina

Rodina, která je primární sociální skupinou, by měla každému jedinci, ale především dítěti, poskytnout pomoc, podporu, pocity jistoty a bezpečí, rady, informace, pozitivní příklady/vzory a pomoci rozvíjet jeho adaptační schopnosti (Paulík, 2017, s. 203). Z výše uvedeného je patrné, jak klíčovou roli hraje rodina v životě jedince, obzvláště dítěte.

2.1 Rozpad rodiny

Současná rodina si za poslední dobu prošla velkou proměnou. Jednou ze zásadních změn je její trvalost. Dnešní soužití manželů či spíše partnerů je často pouze dočasné, mluvíme o rozpadavosti manželství/partnerství. Přestože je v naší společnosti stále běžné mít pouze jednoho partnera, již není běžné mít pouze jednoho partnera na celý život. Přesnější výraz je tedy sériová monogamie. Lidé uzavírají více než jedno manželství či partnerský vztah během svého života. Jak již bylo zmíněno, v dnešní době je trendem, že partneři nevstupují do svazku manželského. Zajímavá je myšlenka Krause (2013 in Kraus 2014, s. 124), který předkládá důkaz o ústupu tradiční rodiny. Podle něj si lidé neváží manželského svazku, zatímco například jiných „cenných papírů“, jako je řidičský průkaz či diplom, si váží více. Do společnosti proniká myšlenka, že není třeba „mít papír“ na společné žití (Kraus, 2013, in Kraus, 2014, s. 124).

Kraus ve své publikaci *Společnost, rodina a sociální deviace* (2014, s. 127–133) uvádí některé základní ukazatele současné rodiny. Mezi ně řadí *demografickou situaci* spočívající v úbytku populace a stárnutí obyvatel (nejen v České republice, ale i po celé Evropě), v oblasti sňatečnosti a rozvodovosti (viz v kapitole Problematika rozvodovosti – statistické údaje) a porodnosti, která zaznamenává výrazný pokles. To ovlivňuje založení a vývoj rodin. Přibývá lidí, kteří z důvodu kariérního růstu nechtějí mít děti nebo založení rodiny odkládají do pozdějšího věku. Narůstá počet matek samoživitelek, které se musejí samy postarat o své děti. To může poznamenat i vývoj osobnosti dítěte. Chybějící role otce v rodině může poznamenat jak chlapce (chybějící mužský vzor), tak i dívky (chybí model pro budoucího partnera). Navíc se rodina dostává do nepříznivé finanční situace a matka nemá tolik času věnovat se svým dětem, než kdyby byli v rodině přítomni oba rodiče (Kraus, 2014, s. 127–133).

Dalším ukazatelem je *demokratizace rodinného života*. V rodinách můžeme zaznamenat posun rolí a pokles autority otce/muže v rodině. Nejen mezi manželi je patrná demokratizace, ale hlavně mezi rodičem a dítětem. Zatímco v minulosti děti musely

rodičům vykat, dnes jsou vztahy mezi jednotlivými členy otevřenější. Výchova dětí se nese na partnerštější a v některých rodinách až na „kamarádské“ rovině. Lze polemizovat, zda je tento výchovný směr správný. Může dojít ke snižování vnímání autority a respektu a i ke ztrátám zábran v chování dítěte (Kraus, 2014, s. 129–130).

Třetím ukazatelem je *sociálně-ekonomická situace rodin*. I finanční možnosti rodiny jsou rozhodující v počtu dětí, které se v rodinách nacházejí. Mít děti není levná záležitost, což může být jedním z důvodů, proč se partneři rozhodnou nemít žádné, případně jenom jedno nebo dvě. Roste zadluženost rodin a celkově můžeme mluvit o velké diferenciaci mezi rodinami. Otevírají se sociální nůžky, kde na jedné straně máme rodiny chudé a na druhé straně rodiny, které si žijí v přepychu. V těchto rodinách se můžeme setkat s pojmem „zpeněžování dětství“. Rodiče z důvodu kariéry nemají tolik času na své děti a svůj pocit viny zahánějí tím, že dětem koupí, na co si jen ukáží, popřípadě jim dávají vysoké peněžní částky jako kapesné (Kraus, 2014, s. 130–131).

Další ukazatel se nazývá *dezintegrace rodinného života*. Tato proměna se velice výrazně podepsala na dnešních rodinách. Už není tak běžné, že se rodina sejde a například obědvá či večeří spolu. Není ani moc běžné, že by si rodina povídala a sdílela navzájem zážitky, starosti i radosti. Pro některé jedince rodina nemusí symbolizovat pomoc a podporu, naopak tyto aspekty hledají jinde. Jak uvádí Kraus (2014, s. 131), „rodina se stává spíše jakýmsi průchozím prostorem a její členové žijí spíše vedle sebe než spolu“. Dezintegraci rodiny můžeme pozorovat i u dětí. Ty hledají podporu a jakési zázemí ve svých vrstevnických skupinách, v pozdějším věku jim můžeme říkat i party. Ne každá vrstevnická skupina je vhodná pro trávení volného času, a tak se může stát, že se později u dítěte setkáme i s deviantním chováním. Rodiče také vyhledávají radost a zážitky mimo rodinu a s kamarády tráví více času než dříve. Mluvíme o *atomizaci* života rodin, jež může být příčinou toho, že si manželé přestanou rozumět, což může vést až k nevěře. Ve výsledku by se dalo říct, že dezintegrace může být prvním krokem k rozvodu a následnému rozpadu rodiny. Kraus (2014, s. 132) uvádí pojem *rodinná resilience*. Jedná se o schopnost zvládat krize v rodině a zotavení se z nich. Záleží, zda se rodina zvládne semknout a společně zvládne překonat krizi a přizpůsobit se novým podmínkám. Mezi takové krize můžeme zařadit i nevěru (Kraus, 2014, s. 131–132).

Předposledním ukazatelem současné rodiny je *izolovanost*. Má se tím na mysli uzavřenost rodiny, ať už před svojí vlastní širší rodinou, nebo před přáteli a sousedy.

Snižují se počty vzájemných vazeb a rodina se stává labilnější a křehčí vůči různým konfliktům, problémům či krizím v rodině.

Posledním ukazatelem je *životní styl rodin v současnosti*. Výše uvedené ukazatele celkově ovlivňují životní styl rodiny, ale také nesmíme zapomenout na faktor, který ovlivňuje společnost celkově – a tím je konzumnost. Jedná se o trend, kdy rodiny, ale nejenom ony, mají tendenci trávit více času v nákupních centrech. Tento trend se propojuje s již zmíněným „zpeněžováním dětství“, které je v nákupních centrech zřetelnější. Rodina a její životní styl jsou ovlivněny také médii, která pronikají do volného času jejich jednotlivých členů (Kraus, 2014, s. 132–133).

Rodina, konkrétně stabilita rodinného prostředí, je velice důležitá pro dítě v předškolním věku. V případě rozpadu rodiny mluvíme o tzv. specifické psychosociální zátěži, se kterou se musí dítě naučit žít. To ovlivní nejenom nahlížení na sebe sama, ale i nahlížení na ostatní lidi. Dítě vnímá rodinu jako bezpečí, jistotu, trvalost, domov. Rozvod rodičů způsobí velký zásah do života a výše zmíněné pojmy najednou zmizí. Důvod rozpadu rodiny dítě v předškolním věku nedokáže pochopit, protože opomíjí potřeby a pocity svých rodičů. Dítě v tomto věku je zaměřené egocentricky, a proto se může stát, že se dítě začne cítit jako viník za rozvod svých rodičů (Matějček, 1994 in Vágnerová, Lisá, 2021, s. 240).

Autorky Vágnerová a Lisá (2021, s. 240) uvádějí, že rozvod způsobí ohrožení nastavených rodičovských rolí. Dítě začne ztrácet pocit bezpečí a bude se snažit vší mocí si zajistit „potvrzení potřebné jistoty“. Jedná se o dožadování se pozornosti rodičů a touhu po jejich lásce. Autorky dále popisují, že rozpad rodiny je pro dítě traumatem, se kterým nepočítaly. Děti v tomto věku nevidí ani nedokážou zpracovat náročnost situace, a proto často navrhnou jednoduchá řešení pro návrat rodinných členů zpátky k sobě. Autorky uvádějí příklad, že pokud se fyzicky vrátí domů otec dítěte, bude podle dítěte vše opět v pořádku. Dítě již nedokáže řešit hloubku věci, tedy že mezi rodiči jsou již narušené vztahy. A protože dítě v tomto věku nedokáže pořádně pochopit tuto problematiku, setkává se často se zklamáním při řešení situace rozvodu rodičů.

2.2 Jak rozpad rodiny může ovlivnit dítě

Rodič je pro dítě velmi důležitý i v ohledu osamostatnění. Zde je důležité vytvoření pevné pozitivní vazby mezi dítětem a rodičem (popřípadě jinou dospělou osobou). Pevnost vazby mezi dítětem a rodičem určuje i to, zda se dítě dokáže vyrovnat s náročnými

situacemi. Již v kojeneckém věku kvalita vazby tvoří základ pro psychický růst dítěte a vytváří předpoklad slabých a silných stránek, jak dítě bude reagovat na svět. Roli hraje i reakce pečovatele na temperament dítěte (Hoskovcová, 2006, s. 23–27). Pokud dojde k rozvodu, je tato vazba narušena a ohrožen správný vývoj dítěte.

Rozvod může být vnímán ze strany dítěte jako trauma, otřes či psychický úraz. To může ovlivnit dosud probíhající vývoj dítěte a negativně poznamenat budoucnost. Míra negativního dopadu rozvodu na dítě je mj. ovlivněna tím, jak se dítě o rozvodu dozví. Je značný rozdíl, zda se o tom dozví náhle, nebo zda ho rodiče na toto téma předem a pomalu připravují (Matějček, Dytrych, 2002, s. 31).

Napětí či konflikty v rodině, které jsou typickým průvodním jevem rozvodu, vnímá jinak dítě například tříleté a jinak desetileté. Malé děti nemusí porozumět dané situaci a slovům, která se jim říkají, ale více vnímají gesta, pohyby, dotyky, barvu hlasu, když na něho mluví rodič či když rodiče komunikují mezi sebou. Děti jsou na tyto signály citlivější a dokáží z rodiče vycítit napětí, i když se ho snaží utajit. Předškolní věk je typický rozvojem bujné fantazie. Může se stát, že se dítě začne obviňovat za to, že se rodiče rozvádějí, protože dané situaci ještě nedokáže porozumět. Například když se rodiče již nemají rádi, pro dítě to může signalizovat, že už nemají rádi ani jeho samotného. Dalším rizikem může být osvojení negativních rodičovských rolí a vztahů, čímž se může zkomplikovat v budoucnu partnerský život dítěte (Matějček, Dytrych, 2002, s. 33).

Pro dítě jsou důležité i rodinné rituály, které si tvoří každá rodina sama tak, jak jí to vyhovuje. Tyto opakující se činnosti mohou jednotlivým členům zajistit pocit bezpečí a jistoty. Rituály také podle autorek Kunze a Salamander (2011, s. 13) pomohou při tvorbě vlastní identity dítěte. Společně trávený čas pomáhá upevňovat vztahy v rodině a zažívat společně (příjemné) situace.

U rodičů je velice důležitá jednota, jak podotýká autorka Špaňhelová (2010, s. 22), tedy tzv. „táhnout za jeden provaz“. Rodičovská jednota přináší dítěti jistotu, kterou potřebuje především v raném věku. Dítě slyší od obou rodičů stejný názor či pokyn a není zmatené, má jasné dané pokyny pro své chování. Ve chvíli, kdy se rodičům nedaří jednotu ve vztahu sladit, je zapotřebí v klidu diskutovat, zamyslet se nad určitými věcmi a zvolit společný přístup k výchově. V případě rozvodu platí, že by oba rodiče měli mít nastavená stejná pravidla.

Rodiče jsou pro dítě vzorem, proto je třeba přemýšlet nad tím, jak mezi sebou komunikují a jak se k sobě chovají. Dítě vše sleduje a učí se vzorce chování, které poté aplikuje i do svého budoucího rodinného života (Špaňhelová, 2010, s. 24), což potvrzuje i Kast-Zahn (2012, s. 70). Dále uvádí, že pokud je na denním pořádku křik, urážky nebo fyzické násilí, je velká pravděpodobnost, že toto chování dítě převezme a aplikuje ho do svého budoucího života. Nutné je proto zvládnout své emoce i přesto, že jsou v důsledku rozvodu velmi rozdmýchané.

Hádky či nedorozumění jsou součástí každého vztahu, ač se někteří lidé mohou domnívat, že do vztahu nepatří. Pokud se jedná o konstruktivní hádky, které dospějí k rozuzlení sporu mezi rodiči, dítě získává dobrou zkušenost. Zjistí, že ne vždy se lidé shodnou a mají stejný názor, ale po vzájemné výměně názorů mohou dojít ke kompromisu, případně jeden z rodičů z vlastního rozhodnutí ustoupí z důvodu uznání vhodnějšího názoru druhého. Hádky, nedorozumění či spor skončí a rodiče spolu dále komunikují. Rodiče by měli dítě v přítomnosti hádky informovat, proč se hádají či co se zrovna děje. To dítěti pomůže pochopit danou situaci a zároveň se zajistí, že nebude mít pocit viny za příčinu hádky. Získá zkušenost, že v určitých chvílích se něco nedaří a že lidé mají rozdílné názory. Klíčový je postoj rodiče (Špaňhelová, 2010, s. 31). I přesto bychom neměli zapomínat na to, že dítě by mělo být co nejméně přítomno u hádek svých rodičů.

V případě tzv. „tiché domácnosti“ platí, že je potřeba dítě informovat (přiměřeně k věku dítěte) o příčinách. Dítě nemusí rozumět tomu, proč spolu rodiče nemluví, a může si domyslet, že je to jeho chyba, čemuž je třeba zabránit. Nedoporučuje se, aby si rodiče dělali z dítěte prostředníka ve chvílích, kdy spolu nemluví. Mlčení by měl prolomit jeden z rodičů a dojít k usmíření, ze kterého se dítě učí a přebírá jej za vzor (Špaňhelová, 2010, s. 34). Matějček a Dytrych (2002, s. 15) dodávají, že pokud se partneři nacházejí v období mlčení, je v atmosféře v rodině značně cítit agresivita, kterou dítě vnímá, i když jí nemusí plně rozumět. Tím je ohrožen dětský pocit bezpečí a jistoty. Je důležité, aby si partneři takovou situaci uvědomili a naučili se správně komunikovat.

Při komunikaci s dítětem se doporučuje pravdivost a otevřenost s ohledem na věk dítěte, abychom dítě nepřetěžovali svými problémy. Dítě není náš partner, ale zároveň žije v jedné domácnosti, a proto by mělo být informováno, co se v ní děje. Pokud jsou nějaké nesnáze ve vztahu mezi rodiči, je vhodné, aby s ním promluvili oba rodiče.

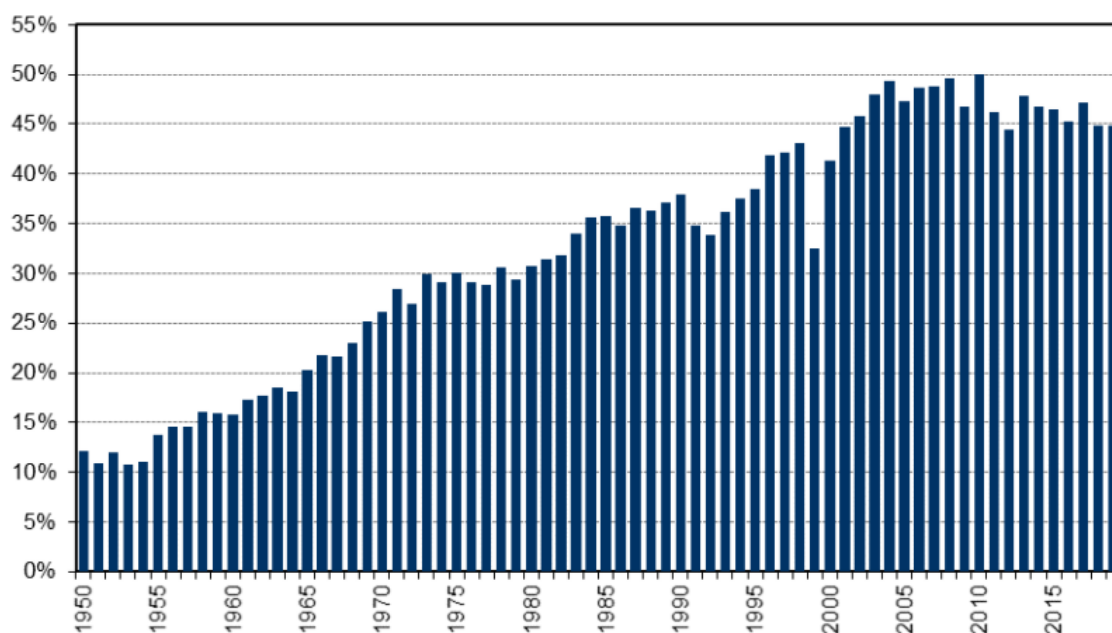
Průběžná komunikace zabrání, aby si vlivem své fantazie dítě vytvořilo mylnou představu, která by ho mohla sužovat. Zároveň ho učíme, že je dobré být k sobě upřímní a otevření a dítě nám to oplátí. Náповědou nám mohou být i negativní projevy dítěte (vzdor, odmlouvání apod.), které poukazují na to, že něco není v pořádku. Dítě může prožívat náročnou situaci, které nerozumí, a výsledkem může být strach či diskomfort. Je mu nepříjemně a neví, co bude dál. Rodič či jiná dospělá osoba by měli zasáhnout a zeptat se, co ho trápí; vytvořit bezpečný prostor pro komunikaci (Špaňhelová, 2010, s. 128). Je třeba zvážit sdělení určitých informací i pedagogovi v mateřské škole. Jedná se sice o intimní záležitosti, které se odehrávají mezi partnery (rodiči dítěte), ale pokud jejich hádky ovlivňují chování dítěte, jistě se to odrazí i v mateřské škole. Proto je vhodné pedagogovi nastínit rodinnou situaci a možnost změny chování dítěte. Pedagog může nabídnout oporu a poradit, jak dítěti pomoci zvládnout celou situaci.

3 Problematika rozvodovosti

Během vývoje společnosti se proměnila i podstata manželských vztahů. Zatímco dříve bylo důležité zachování stability vztahu, dnes se více přihlíží na citové uspokojení a sexuální vztahy obou manželů. Změnilo se myšlení lidí ve smyslu, že dnes se neočekává, že budou role trvat déle, či snad do konce života. Málokdo z mladších generací si umí představit, že by stejnou práci vykonával celý svůj život – a podobné je to i se stabilitou vztahu mezi partnery. Dříve bylo obtížnější se rozvést, rozvod byl navíc doprovázen i společenským stigmatem. Dnes je rozvod naprosto normální záležitostí. Lidé mohou uzavírat partnerství či manželství s pocitem, že kdyby se jim nedařilo, je snadné tento vztah ukončit i po právní stránce. V současnosti je trendem i soužití bez svatby – roste počet takových rodin v celé společnosti (Smith, 2004, s. 16).

3.1 Statistické údaje

Problematika rozvodovosti trápí lidstvo již několik staletí, ovšem v posledních desetiletích roste více než dřív. Graf 1 zachycuje rostoucí četnost rozvodovosti ve společnosti. Od roku 1950 se rozvodovost postupně navyšovala; velice zajímavý je pokles rozvodovosti v roce 1999. Rozvodovost, stejně jako další společenské jevy, je ovlivněna politickou situací ve společnosti, což je patrné i na záznamu z roku 1999. O rok dříve byla rozvodovost téměř 43 % a rok 1999 zaznamenává propad až na 32 %. Po roce 2000 můžeme opět sledovat nárůst rozvodovosti. Nejvyšší míra rozvodovosti byla zaznamenána v roce 2010, kdy činila až 50 %, o rok později je opět zaznamenán pokles na 46 % (Úhrnná rozvodovost v letech 1950–2019, 2020, online).

Graf 1. Rozvodovost 195–2019 (Úhrnná rozvodovost v letech 1950–2019, 2020, online)

V současné době má rozvodovost v české společnosti spíše klesající tendenci. V roce 2020 skončilo rozvodem 21,7 tisíc manželství, což je o 2,4 tisíce méně než v předchozím roce (Český statistický úřad. Rozvodovost, 2020, online). Nesmíme opomenout, že rozvodovost souvisí s mírou sňatečnosti; v poslední době je běžné, že partner s partnerkou žijí spolu tzv. „na hromádce“ bez uzavření manželství. Skutečnou míru rozpadavosti vztahů v České republice je těžké určit, protože tento druh soužití není nikde statisticky zaznamenáván. Rozvod či rozchod partnerů i rozpad rodiny mají každopádně negativní vliv nejen na samotné partnery, ale také na děti, pokud se ve vztahu nacházejí.

Rozvodem končí mezi dotýčnými rodinný vztah a zpřetrhá se i pouto mezi příbuznými z protější strany. Pokud mají dotýčné osoby děti, rodinné pouto mezi nimi a dětmi nezaniká a stále je zde možné vnímat rodinný vztah (Šmíd, Šínová, 2013, s. 39).

Tabulka 1 udává přehled o počtu rozvedených manželství, v nichž figurovaly děti. V roce 2020 bylo rozvedeno 9 015 manželství bez nezletilých dětí a 12 719 manželství, kde už nezletilé děti byly. V roce 2020 se tak rozvedlo více manželství, kde bylo minimálně jedno nezletilé dítě. Dále je zřejmé, že se od roku 2011 rozvádějí častěji rodiny s jedním nezletilým dítětem než rodiny se třemi a více dětmi. Pokud se v roce 2020 v rozpadající se rodině nacházelo jedno dítě, rozvodovost je 48,3 %; zatímco rodiny

s třemi a více dětmi mají rozvodovost pouze 6 %. Je třeba podotknout, že rodin, které mají tři a více dětí, je také statisticky méně oproti rodinám s jedním dítětem. I to může být důvodem velkého rozdílu v poměru rozvodovosti. Tabulka zaznamenává od roku 2011 pokles rozvodů, ať už se v manželství nacházejí děti či nikoliv. Manželství bez nezletilých dětí v roce 2020 bylo ukončeno rozvodem v počtu o 3 267 případů méně v porovnání s rokem 2011. Podobný pokles je zaznamenán i u rozvádějících se rodin s nezletilými dětmi. V roce 2011 je celkový počet 15 831 a v roce 2020 je zaznamenáno 12 719 rozvodů, což je o 3 112 rozvodů méně. Jak bylo zmíněno, pokles manželství může být ovlivněn poklesem sňatečnosti (Český statistický úřad, Rozvodovost, 2020, online).

	2011	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Rozvody bez nezletilých dětí	12 282	11 090	10 270	10 559	10 120	9 905	9 015
Rozvody s nezletilými dětmi	15 831	14 993	14 726	15 196	14 193	14 236	12 719
v tom s 1 dítětem	8 948	7 830	7 523	7 680	7 114	6 866	6 138
s 2 dětmi	6 074	6 310	6 415	6 635	6 211	6 489	5 817
s 3 a více dětmi	809	853	788	881	868	881	764
Počet nezletilých dětí při rozvodu	23 716	23 187	22 855	23 752	22 294	22 644	20 187
Prům. počet dětí v manželstvích s dětmi	1,50	1,55	1,55	1,56	1,57	1,59	1,59
Prům. počet dětí v manželství při rozvodu	0,84	0,89	0,91	0,92	0,92	0,94	0,93
Rozvody s nezletilými dětmi (%)	56,3	57,5	58,9	59,0	58,4	59,0	58,5
v tom s 1 dítětem (%)	56,5	52,2	51,1	50,5	50,1	48,2	48,3
s 2 dětmi (%)	38,4	42,1	43,6	43,7	43,8	45,6	45,7
s 3 a více dětmi (%)	5,1	5,7	5,4	5,8	6,1	6,2	6,0

Tab. 1 Rozvody podle počtu nezletilých dětí, 2011–2020 (Český statistický úřad, Rozvodovost, 2020, online)

Rozvody v rodinách s nezletilými dětmi mohou být ovlivněny i délkou trvání manželství. Z tabulky 2 je patrné, že nejčastěji se manželé rozvádějí po 5 až 9 letech manželství. Následuje vysoký počet rozvodů mezi 0.–4. rokem. S přibývajícími lety trvání manželství je možné říct, že pravděpodobnost rozvodu postupně klesá. Velice málo rozvodů je zaznamenáno po 30 letech společného soužití manželů. I zde je patrná klesající tendence rozvodovosti od roku 2011. V roce 2017 můžeme spatřit mírný nárůst (celkem 25 755 případů) rozvodovosti a poté opět postupné klesání. Zatímco délka manželství mezi 5.–9. rokem v roce 2015 činila nejvíce – 6 066 rozvodů, v roce 2020 klesá na 4 396 případů, tedy o 1 670 případů méně (Český statistický úřad, Rozvodovost, 2020, online).

Délka trvání manželství (roky)	2011	2015	2016	2017	2018	2019	2020
0–4	5 358	4 398	4 188	4 315	4 195	4 450	3 870
5–9	5 675	6 066	5 720	5 751	5 091	4 800	4 396
10–14	4 440	4 409	4 355	4 633	4 532	4 534	4 146
15–19	4 188	3 549	3 399	3 600	3 343	3 444	3 057
20–24	4 156	3 289	2 973	2 903	2 734	2 590	2 368
25–29	2 271	2 268	2 349	2 449	2 328	2 097	1 869
30+	2 025	2 104	2 012	2 104	2 090	2 226	2 028
Celkem	28 113	26 083	24 996	25 755	24 313	24 141	21 734

Tab. 2 Rozvody podle délky trvání manželství, 2011–2020 (Český statistický úřad, Rozvodovost, 2020, online)

Důvody rozvodů jsou různé (viz tab. 3). Český statistický úřad v roce 2019 zaznamenal, že nejčastější důvod rozvodu je rozdíl povah, názorů či zájmů (12 808), následují příčiny zavinění, které soud nezjistil (7 658). Poměrně velký počet zastoupení je i u nevěry (611), alkoholismu (228) a i nezájem o rodinu (198). Mezi nejméně zastoupené důvody patří sexuální neshody (28), zdravotní důvody (31) nebo neuvážený sňatek (37) (Rozvody podle příčiny rozvratu manželství, 2019, online).

Celkem	24141	46	131	476	170	53	13000	21	20	2685	7539	Total
1 neuvážený sňatek	37	33	-	-	-	-	3	-	-	-	1	<i>Ill-considered marriage</i>
2 alkoholismus	228	1	84	2	4	1	48	-	-	34	54	<i>Alcoholism</i>
3 nevěra	611	-	2	260	2	-	156	-	-	67	124	<i>Infidelity</i>
4 nezájem o rodinu, (včetně opuštění soužití)	198	3	-	4	80	-	62	-	-	22	27	<i>Lack of interest in the family (incl. abandon. of living together)</i>
5 zlé nakládání, odsouzení pro trestný čin	97	1	-	3	-	38	19	-	-	15	21	<i>Ill-treatment, criminal conviction</i>
6 rozdíl povah, názorů a zájmů	12808	5	22	105	52	10	12478	1	1	49	85	<i>Different characters, views and interests</i>
7 zdravotní důvody	31	-	1	-	-	-	3	13	-	6	8	<i>Health reasons</i>
8 sexuální neshody	28	-	-	1	-	1	4	-	19	1	2	<i>Sexual discord</i>
9 ostatní příčiny	2445	3	6	45	14	-	23	2	-	2275	77	<i>Other causes</i>
0 soud nezjistil zavinění	7658	-	16	56	18	3	204	5	-	216	7140	<i>Cause not given</i>

Tab. 3 Rozvody podle příčiny rozvratu manželství (Rozvody podle příčiny rozvratu manželství, 2019, online)

Zajímavé je i porovnání příčin rozvodů podle trvání manželství (viz tab. 4 a 5). Společné důvody rozvodů jak u manželství do 5 let, tak i u manželství, která byla ukončena po 25 a více letech, jsou v rozdílu povah, názorů a zájmů. Další velkou společnou kategorií tvoří nevěra a příčiny zavinění, které soud nezjistil. Rozdíl příčin rozvodů podle délky trvání manželství je patrný u neuváženého sňatku. Zatímco rozvody do 5 let manželství mají tuto příčinu zastoupenou v 26 případech, u rozvodů po 25 a více letech společného soužití se jedná pouze o tři případy. Podobná situace je i u zlého nakládání a odsouzení pro trestný čin, která jsou více zastoupena u trvání manželství do 5 let. Opačný případ je zaznamenán u alkoholismu. Vyšší zastoupení tohoto důvodu (64)

je vidět u manželství, které vydrželo 25 a více let, než u manželství, které trvalo do 5 let (35) (Rozvody podle příčiny rozvratu manželství, 2019, online).

Rozvody do 5 let trvání manželství												Divorces under 5 years of duration of marriage
Celkem	4450	31	25	88	33	16	2428	4	1	465	1359	Total
1 neuvážený sňatek	26	24	-	-	-	-	1	-	-	-	1	Ill-considered marriage
2 alkoholismus	35	1	18	-	1	-	8	-	-	4	3	Alcoholism
3 nevěra	113	-	1	51	-	-	30	-	-	10	21	Infidelity
4 nezájem o rodinu, (včetně opuštění soužití)	41	-	-	-	12	-	17	-	-	6	6	Lack of interest in the family (incl. abandon. of living together)
5 zlé nakládání, odsouzení pro trestný čin	28	1	-	1	-	13	6	-	-	3	4	Ill-treatment, criminal conviction
6 rozdíl povah, názorů a zájmů	2391	2	5	15	11	3	2328	-	-	16	11	Different characters, views and interests
7 zdravotní důvody	6	-	-	-	-	-	-	3	-	1	2	Health reasons
8 sexuální neshody	2	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	Sexual discord
9 ostatní příčiny	418	3	1	7	3	-	4	-	-	388	12	Other causes
0 soud nezjistil zavinění	1390	-	-	14	6	-	34	1	-	37	1298	Cause not given

Tab. 4 Rozvody do 5 let podle příčiny rozvratu (Rozvody podle příčiny rozvratu manželství, 2019, online)

Rozvody po 25 a více letech trvání manželství												Divorces over 25 years of duration of marriage
Celkem	4323	2	35	79	30	4	2340	3	5	522	1303	Total
1 neuvážený sňatek	3	2	-	-	-	-	1	-	-	-	-	Ill-considered marriage
2 alkoholismus	64	-	20	1	-	1	12	-	-	12	18	Alcoholism
3 nevěra	127	-	-	44	1	-	35	-	-	13	34	Infidelity
4 nezájem o rodinu, (včetně opuštění soužití)	42	-	-	1	21	-	12	-	-	3	5	Lack of interest in the family (incl. abandon. of living together)
5 zlé nakládání, odsouzení pro trestný čin	11	-	-	-	-	3	2	-	-	2	4	Ill-treatment, criminal conviction
6 rozdíl povah, názorů a zájmů	2286	-	7	21	5	-	2225	-	1	9	18	Different characters, views and interests
7 zdravotní důvody	9	-	-	-	-	-	-	2	-	2	5	Health reasons
8 sexuální neshody	5	-	-	-	-	-	1	-	4	-	-	Sexual discord
9 ostatní příčiny	467	-	1	2	1	-	5	-	-	438	20	Other causes
0 soud nezjistil zavinění	1309	-	7	10	2	-	47	1	-	43	1199	Cause not given

Tab. 5 Rozvody po 25 letech a více podle příčiny rozvratu (Rozvody podle příčiny rozvratu manželství, 2019, online)

V roce 2020 Český statistický úřad zaznamenal 21,7 tisíc rozvedených manželství. Nejméně rozvodů můžeme vidět v dubnu, kdy rozvodovost klesla o 1,5 tisíc. Výsledky udávají, že 52 % návrhů na rozvod podali oba manželé, což je ve více než polovině rozvedených párů. Sňatečnost v roce 2020 dosáhla počtu 45,4 tisíc uzavřených sňatků. Jedná se o meziroční pokles o 9,5 tisíce sňatků. Vliv měla i pandemická situace, kdy byla vydána omezení týkající se pořádání svateb. V následujících letech bude možné porovnat, jak ovlivnila pandemická situace společenský život v České republice (Pohyb obyvatelstva – rok 2020, 2021, online). S pozvolným uvolňováním opatření proti pandemii se zvýšil i počet uzavřených manželství. V roce 2021 bylo uzavřeno 46,8 tisíc manželství, což je o 1,4 tisíc sňatků více než v předchozím roce. Klesla i rozvodovost. Zatímco v roce 2020 dosahovala výše až 21,7 tisíc rozvedených manželství, v roce 2021 můžeme hovořit o 21,1 tisících. Počet rozvodů sice v minulém roce klesl, ale mezi nimi najdeme 60,9 % případů, v nichž figurovalo minimálně jedno nezletilé dítě. Mezi

nejčastěji se vyskytujícími rozvody jsou manželství, ve kterých se vyskytovalo jedno nezletilé dítě (49 %). Počet rozvedených manželství se dvěma potomky čítá 44,2 %. I když počet rozvodů postupně klesá, hovoříme o velkém počtu rozpadajících se manželství, kde se nacházejí i děti (Sňatky a rozvody v Plzeňském kraji v roce 2021, 2022, online).

3.2 Rozvod jako stresová situace

S vysokou rozvodovostí roste povědomí o tom, jak rozvod ovlivňuje děti. V případě nefunkční rodiny může dojít k jejímu rozpadu, rozvodem ovšem nekončí rodičovské povinnosti. Je proto třeba rozlišit pojmy „partnerství rodičů“ a „rodičovství“. Špaňhelová (2010, s. 29) je definuje takto: „*Partnerství je vztahem získaným a početím dítěte se stává i vztahem vrozeným. Rozvod rodičů je pak rozpadem partnerství, rodičovství však zrušit nelze.*“ Poupětová (2009, s. 39) dodává, že ideální stav rozvodu je bezpečná situace, kdy si partneři oddělí partnerský vztah od toho rodičovského, který se nakonec stane na partnerském nezávislým. Rozvodové emoce jsou však často velmi silné.

Jedním z častých důvodů rozpadu vztahu je nevěra. Rodiče mezi sebou ztratí důvěru, kterou společně vybudovali. Podvedený rodič může cítit vnitřní bolest, smutek, stesk, či dokonce i vztek na druhého rodiče. Děti toto vše vnímají a může jim to přinést pocit nejistoty, vnitřního napětí. Může se stát, že rodič komentuje před dítětem nevěru druhého rodiče, čímž se snaží dítě poštvat proti němu. Rodič dítěti připisuje roli partnera, čímž ho nadměrně zatíží svými potřebami, když se snaží se mu se vším svěřit a radit se o nastalé situaci. Je zapotřebí se vyhnout vzniku koalice mezi rodičem a dítětem proti druhému rodiči, uvědomit si, že dítě má rádo oba rodiče, a ubezpečit ho, že i oni mají rádi jeho (Poupětová, 2009, s. 39).

Rozvod je uváděn jako jedna z nejtěžších situací v životě. Abychom se s ním zvládli vyrovnat, je třeba mít čas, prostor a porozumění. Podle Poupětové (2009, s. 15) je právní rozvod institut, který pomůže vyřešit nepříznivou situaci mezi manželi tím, že je oddělí, pokud spolu již nadále nemohou či nechtějí žít. Právní rozvod řeší rozdělení majetku mezi manželi, otázku bydlení, různé jejich společné závazky a v neposlední řadě výchovu dětí. Právní rozvod je důležitý pro úspěšné zvládnutí psychorozvodu. Při oddělení manželů (nikoliv však rozvodu) nedojde k ukončení této etapy, a tedy k úspěšnému psychorozvodu. Jedná se o „...*vnitřní psychický proces, v jehož průběhu se člověk vyrovnává se zánikem manželství a všemi jeho důsledky*“ (Poupětová, 2009, s. 16).

Partneři, kteří si prošli vnitřním procesem psychorozvodu, zvládnou právní rozvod snadněji než partneři, kteří si jím neprošli. Při právním rozvodu se jinak mohou objevit komplikace způsobené nárůstem emocí, které nemají pod kontrolou. Poté se z rozvodu stane „bitva“ o vše (děti, majetek, bydlení apod.) (Poupětová, 2009, s. 17).

Děti jsou materiálně i psychicky na rodičích závislé. Míra závislosti záleží na zdraví a věku dítěte. Rozvod je i pro dítě velmi náročný, plný změn a zmatků, proto je třeba poskytnout mu oporu a ochranu ze strany obou rodičů. Poupětová (2009, s. 40) uvádí, že je velice nevhodné, když je dítě u hádek mezi rodiči nebo slyší, jak rodiče hledají řešení rozvodových problémů. Je velmi nežádoucí, aby dítě bralo vinu za vznik rozkolu mezi rodiči či za rozpad rodiny, proto je třeba jej ujistit, že za nic nemůže. Rozvod je problémem dospělých a je třeba dítě o tom ujistit. Čím déle rozvod trvá, tím je pro děti náročnější, protože je delší dobu v nejistotě a v konfliktní atmosféře.

Velice závažné jsou situace, kdy se dítě cítí vinno za danou situaci (např. rozvod) mezi rodiči. Dítě si může vyčítat, že nebylo hodné, že často zlobí, a má výčitky svědomí. Dítě se stává smutnějším, není spokojené samo se sebou, necítí se dobře mezi kamarády, může si připadat, že je ve všem nešikovné. Dítě v těchto chvílích potřebuje, aby mu dospělí pomohli láskyplně sejmout vinu. Podobné je to i se zamlklostí. Dítě je více zamlklé, nemluvné, protože má „plnou hlavu“ myšlenek spojených s nepříznivou situací v rodině. Zamlklost u dítěte může být vyvolaná nejistotou ohledně budoucnosti nebo ze střípků komunikace, které zaslechlo. Zde se opět nabízí možnost si s dítětem o dané situaci promluvit a zkusit mu pomoci od trápení (Špaňhelová, 2010, s. 52–53).

Svoboda (2014, s. 123) popisuje, že je třeba zajistit, aby dítě nepocíťovalo vinu za krizi svých rodičů. Může si myslet, že je příčinou. Pokud je vztah mezi rodiči natolik narušený, že je nemožné se dohodnout, doporučuje se zajistit co nejvíce stereotypů, na které je dítě zvyklé. Autor upozorňuje, že nesmíme před dětmi svalovat vinu na toho druhého a chtít po nich, aby byly na jedné straně. Pro dítě to znamená enormní tlak a stres, který může vyústit v dětskou depresi či potíže. Dítě na tento tlak není připraveno – a ani by se to od něj nemělo očekávat.

Rozvod s sebou přináší ztrátu, odchod, změnu, proto je potřeba dítěti ukázat, co zůstává zachováno a vyzdvihnout zachování citových vazeb k dítěti od obou rodičů. I zde autor vyzdvihuje potřebu zachovat stereotypy, na které je dítě zvyklé, například trávení volného času, společné krmení zvířat či spánkový rituál. Měli bychom dítěti umožnit vždy

prostor pro dotazy či vypovídání se a zajímat se o jeho prožitky a pocity (Novák, 2012, s. 59).

Novák (2012, s. 97) uvádí, že dítě se mnohem lépe vyrovná s rozvodem, pokud není nikým ovlivňováno, než v případě, kdy je ovlivňováno proti alespoň jednomu rodiči. Rodiče by měli dítěti poskytnout pocit bezpečí a lásky. Pro děti je důležité, aby nebyly přítomny hádkám a sporům, které jsou vlivem rozvodu časté, v extrémních případech dochází i k násilí mezi rodiči. Dítě hledá oporu, která mu nabídne citový vztah k blízké osobě, která může, ale nemusí být pokrevní.

Dítě ke svému správnému vývoji potřebuje zajistit bezpečí, jistotu, zázemí, stabilitu a trvalost. Podle Šulové (in Mertin, Gillernová, 2015, s. 17) potřebuje stabilní zázemí, aby mělo chuť zkoumat a mělo dostatek energie pro zvědavost, která je velmi typická pro předškolní věk. Dítě, které pociťuje nejistotu ze svého zázemí, přestává zkoumat a experimentovat a místo toho se snaží více fixovat na tento nejistý vztah. Autorka uvádí, že pro dítě, obzvláště v tomto věku, je důležitá „*potřeba citového vztahu, potřeba sociálního kontaktu, společenského uznání emancipace, identity, seberealizace*“. Toto vše je vlivem rozvodu rodičů a jejich častých hádek ohroženo. Rodiče mají jiné starosti a dítěti nemusí dopřávat vše, co potřebuje ke svému plnohodnotnému růstu a vývoji.

Například nedostatečný a kvalitní kontakt s vrstevníky anebo s dospělými, především s rodičem, může vést k frustraci dítěte. Ta může být ještě posílena nejistým prostředím či nepřiměřenou odpovědností, kterou na dítě mohou rodiče přenést v průběhu rozvodu či po něm, například když se musí starat o svého mladšího sourozence. Uvádí se, že zdravé dítě se zvládne vypořádat se stresem či s určitými přechodnými nároky, ale je-li dlouhodobě dítěti odpíráno uspokojení základních potřeb, dostává se do potíží se zvládnutím těchto nároků. V tomto případě se dají u dítěte pozorovat obranné mechanismy – agresivní projevy, únik apod. Šulová (in Mertin, Gillernová, 2015, s. 18) podotýká, že v předškolním věku dítěte je velice důležitý vztah mezi otcem a matkou. Dítě se v této době učí citovému chování a prožívání. Proto je důležité si všimnout, v jakém prostředí dítě vyrůstá, jaké modely chování každý den vidí. Jak se chovají jeho rodiče k sobě navzájem, ale i jak se chová učitel/ka v mateřské škole. To vše dítě vnímá a ovlivňuje ho to v jeho vývoji. Vztah mezi matkou a otcem dále ovlivňuje i formování pohlavní identity dítěte. Pozoruje, jak jsou k sobě rodiče něžní, jak spolu komunikují, zda se hádají a jak se

následně usmířují. Šulová (in Mertin, Gillernová, 2015, s. 21) podotýká, že „*právě předškolní věk je dobou, kdy dítě potřebuje vidět každodenní interakci rodičů obou pohlaví, rodičů, kteří jsou pro ně „akceptovatelní“, aby bylo schopno přijmout rodiče vlastního pohlaví jako svůj identifikační vzor a rodiče opačného pohlaví jako určitý model pro pozdější volbu svého životního partnera*“. Pro dítě v předškolním období je velice důležité, aby vidělo oba rodiče v normálním každodenním kontaktu, což může v budoucnu pomoci k pocitu spokojenosti v dospělosti i u svých partnerských vztahů.

Autoři Matějček a Dytrych (2002, s. 40) ve své knize uvádějí, že „*...rodinným rozvratem a rozvodem je výrazně ohrožen zdravý vývoj osobnosti dítěte, které rozvat v manželství rodičů prožívá. Jak ukázaly četné výzkumy, neexistuje věk, ve kterém by dítě rodinným rozvratem netrpělo. Jde pouze o to, že reakce dítěte v určitých obdobích vývoje jeho osobnosti je různá podle věku a také podle pohlaví*“. Tato citace nám ukazuje, že rozvod opravdu negativně ovlivňuje děti i v předškolním věku.

Následující studie nese název „*Effects of Divorce and Cohabitation Dissolution on Preschoolers' Literacy*“ a jejím hlavním cílem bylo prozkoumat dopad soužití a rozvodu na vznikající gramotnost předškolních dětí. Z výsledků vyplývá, že rozvod může mít opravdu negativní dopad na gramotnost dětí v předškolním věku, ale jen tehdy, pokud matky, které mají dítě ve své péči, častěji střídají nové partnery (Fagan, 2012, online).

3.3 Změna chování dítěte vlivem rozvodu

Rodiče si ani nemusí uvědomit, že své dítě kvůli rozvodu vystavují psychické zátěži. Důsledky nemusejí být hned vidět nebo vidíme pouze některé. Jiné důsledky lze pozorovat až ve vzorcích chování v období puberty či na počátku dospělosti. Jako příklad autoři Matějček a Dytrych (2002, s. 43) uvádějí velmi mladé dívky a muže, kteří vstupují do manželských svazků, kde oba snoubenci pocházejí z rozvedených rodin a jejich matky se taktéž vdávaly ve velmi mladém věku.

Pokud výše zmíněnému dítěti chybí dobrý vzor a rozvod rodičů neprobíhá „hladce“, můžeme u něho spatřit různé reakce na spory mezi rodiči. Reakce se mohou odvíjet od věku, temperamentu, vlastností a zkušeností dítěte. Četně se vyskytují reakce na bázi obranného mechanismu. Dítě chce upozornit, že se mu nelíbí rodičovské hádky; lhavost může být jednou z reakcí na rozchod nebo hádky mezi rodiči. Špaňhelová (2010, s. 46) uvádí rozdíl mezi fantazijním myšlením a lživostí prostřednictvím věku. Podle

autorky je mezní pátý rok života dítěte. V tomto věku by dítě mělo dokázat rozeznat, co je fantazie a co už je lež. Další možností, jak na sebe dítě chce upozornit, aby si ho rodič všimnul, jsou drobné krádeže. Dítě to provede tak, aby se to rodič dozvěděl, a tak získal (spíše negativní) reakci od rodiče (Špaňhelová, 2010, s. 46–50). Autoři Matějček a Dytrych (2002, s. 19) ve své knize uvádějí, že dalším důvodem, proč dochází k drobným krádežím je tzv. „psychická deprivace“. Pravý důvod krádeže není hmotný nedostatek, ale citový. Za peníze, ať už od rodičů ve formě kapesného či z odcizeného lupu, si dítě kupuje alespoň náhradní uspokojení svých nižších potřeb, když se mu nedaří uspokojit vyšší potřeby, tedy ty citové.

Někdy se můžeme setkat také s lhostejností. Dítě se chová tak, jako by se ho nová situace v rodině netýkala. Zde se doporučuje s ním o dané situaci promluvit a požádat dítě o pomoc s domácností, aby se snížila starostlivost rodiče a zároveň došlo k aktivizaci dítěte (Špaňhelová, 2010, s. 46–50).

Další reakce dítěte na rozvod či hádky v rodině mohou být spojovány se somatickými projevy. Dítě si může častěji stěžovat na bolesti hlavy, břicha, nechutenství či pocit na zvracení. Tyto příznaky se mohou opakovat především ve chvílích, kdy je mezi rodiči nepříjemná atmosféra. Mohou být způsobeny obavami či strachem dítěte. V případě střídavé péče může dítě takto reagovat ve chvílích, kdy má dojít k přesunu mezi rodiči. Dítě na hádky či náročné situace spojené s rozvodem může reagovat také pomočováním. Vlivem stresu či strachu se může opakovaně pomočovat i přesto, že již má tuto sebeobsluhu zvládnutou. Tak jako v předchozích případech, je třeba si s dítětem promluvit a vše mu vysvětlit. Pokud by pomočování bylo opravdu následkem stresu vyvolaného častými konflikty mezi rodiči, je třeba tyto konflikty omezit na minimum a dítě jimi nestresovat (Špaňhelová, 2010, s. 53–56).

U rozvedených rodičů nastává problém ve výchově. Rodiče spolu již nežijí a dítě mohou mít ve střídavé péči. Komunikace mezi rodiči nemusí být vždy bez komplikací, a tak se rodiče nemusí na všem shodnout. Častou tendencí je být lepší než druhý rodič, což může vést k rozmazlování dítěte. Stejně jako autorka Kast-Zahn, i Špaňhelová se k rozmazlování vyjadřuje následovně: v některých případech mohou časté hádky, či dokonce rozvod rodičů způsobit rozvrat ve výchově, což zapříčiní rozmazlené dítě. Tyto děti nemají hranice a mohou si dělat, co chtějí. Takový výchovný problém můžeme spatřit u jednoho rodiče i u obou. Rodiče spolu mohou soutěžit, kdo je lepší, a tak kupují dítěti

vše, na co si ukáže. Rodiče si tak děti kupují a jejich vztah se odehrává jen na materiální rovině. To může zapříčinit citovou plochost u dítěte, v budoucnu může mít problém navazovat vztahy s jinými lidmi, i s potencionálními partnery. Je důležité si uvědomit, čím je tvořen vztah mezi rodičem a dítětem, jaké má hodnoty a sílu. Pro dítě je lepší, když s ním rodič tráví volný čas, tvoří spolu zážitky a vzpomínky, komunikují, hrají si či sportují (Špaňhelová, 2010 s. 59–60).

Autorka Kast-Zahn dále uvádí, že by si rodiče měli uvědomovat, co dítě potřebuje, a to mu dát (nikoliv co dítě chce). Dítě potřebuje být milováno a přijímáno, ideálně od obou rodičů, proto je třeba dát stranou spory a zaměřit se pouze na dítě, pokud je rodič s ním. Minimálně jednou denně bychom měli dítěti věnovat plnou pozornost (Kast-Zahn, 2012, s. 16–18).

Rodiče by si měli stanovit stejná pravidla, která budou dodržovat, ať už dítě bude u jednoho, nebo u druhého. Dítě potřebuje spolehlivé a jasné hranice (Kast-Zahn, 2012, s. 19). Autorka uvádí, že je dobré někdy dát dítěti možnost volby. To se tak naučí přebírat zodpovědnost za své jednání, což ho nesmírně obohatí (Kast-Zahn, 2012, s. 53).

S rozmazlující výchovou mohou souviset i negace dítěte k rodičům. Dítě téměř vše neguje, neposlouchá, nechce udělat, co mu rodič řekne, nepůjde tam, nic neudělá atd. Toto je velmi častý projev u dětí předškolního věku. Děti mohou začít opakovat sprostá slova, která slyšely u rodičů, i přesto, že ne vždy znají jejich význam. Může se jednat o určitý druh protestu, kterým sdělují, že se jim něco nelíbí. Tyto takzvané útoky mohou být způsobené velkým množstvím nashromážděných negativních emocí, které se u dětí nashromáždily vlivem nepříznivé situace v rodině. Nevědí si s nimi rady, a tak je formou „útoku“ zamíří na své rodiče (osoby, které má rádo). Děti předškolního věku mohou používat sprostá slova jen z důvodu, aby na sebe upoutaly pozornost dospělého, která může být negativního rázu, což už nemusejí domyslet. Jiné děti mohou reagovat přesně naopak. V období hádek mezi rodiči či rozchodu se u nich může objevit zvýšená ukázněnost. Snaží se plnit své úkoly, neprovokovat rodiče, být klidné, hodné apod. Toto chování může být vyvoláno snahou rodiče usmířit. Dítě si může za vzniklou situaci mezi rodiči přebírat vinu, a proto se snaží vše napravit. Je velice důležité ujistit ho, že to není jeho vina, a pochválit ho za to, že se snaží být hodné (Špaňhelová, 2010, s. 60–63).

Velice negativní reakcí na rozchod či hádky rodičů je projev zvýšené agresivity. Dítě, které prožívá nejistotu, která pramení z nepříznivé situace doma, může vlivem

agresivity ubližovat jiným dětem či samo sobě. Malé děti mají tendenci si ubližovat boucháním se do hlavy či se škrábat po rukách. Dítě se může také chovat agresivněji k tomu rodiči, které je pro něho viník z nastalé situace. Tímto způsobem se snaží na sebe upozornit, snaží se zabránit dalším nepříznivým situacím mezi rodiči a dát tak najevo svůj protest. Jedná se ovšem o špatný a nevhodný projev obranného mechanismu (Špaňhelová, 2010, s. 60–63). I autoři Ronna-Bose a Frohlich-Gildhoff (2021, s. 29) uvádějí, že již v předškolním věku můžeme spatřit různé poruchy chování, které se mohou následně zafixovat. To je nejvíce patrné u agresivního/násilnického chování.

Nízké sebevědomí může také souviset s agresivním chováním u dítěte. Dítě se pomocí fantazie snaží vypadat hrozně, aby zvládlo překonat svoje nízké sebevědomí. V určitých případech si rodiče nevšímají svých dětí, což způsobí, že jedinou možností, jak na sebe upozornit, je šíření strachu a hrůzy, čímž si vynutí pozornost ostatních. Dítě se v ten moment může cítit jako silné a mocné. V delší perspektivě se dítě svým agresivním chováním vyčlení z kolektivu, což způsobí odmítnutí od ostatních, a tím se posílí jeho další agresivní fantazie, čímž se bludné kolečko uzavře (Kast-Zahn, 2012, s. 69).

S výše uvedeným souvisí také impulzivita, tedy chybějící sebekontrola. U některých dětí je impulzivita transformována do agresivního chování. Autorka Kast-Zahn (2012, s. 70) tyto děti popisuje následovně: „*Impulzivní děti znají všechna pravidla, rozumějí jim, stále znovu se také pokoušejí zůstat klidné – a přesto znovu reagují agresivně. Vztek je dostává ,mimo sebe‘.*“ Jak autorka vzápětí dodává, chybí jakási brzda, která by mohla dítěti pomoci se znovu ovládnout a vzpomenout si na již zmíněná pravidla.

Kořeny slova agrese nalezneme v latinském výrazu *ad-gredior*. V překladu tedy: „*přibližovat se, jít na nějaké místo, zmocnit se nějakého místa, zničit nějaké místo, osobu, bytost*“ (Svoboda, 2014, s. 39). Autor vyzdvihuje stupňování, které je pro vystižení pojmu důležité. Jedná se o jakýsi projev vitální síly. Autor popisuje, že vitální je každý živý organismus, tedy, že „*vitální, a tudíž potenciálně agresivní, je každý lidský jedinec, stejně jako každý živý tvor*“. Agrese má také svoje funkce. Mezi ně bychom mohli zahrnout posouvání hranic – jedinec se snaží zvětšit svůj psychický či fyzický prostor. Další funkcí je zajištění aktivity – člověk potřebuje být aktivní. Pokud nelze činnost realizovat fyzicky, začne přemýšlet a problém si vytvoří. Malé dítě tuto schopnost zatím nemá osvojenou, a tak aktivitu vyjadřuje spíše fyzicky. Další funkcí agrese je ochrana

a obrana vlastního psychického i fyzického území, ochrana vlastních hranic. Hranicí pro člověka je jeho tělo, které je určeno i dotyky ostatních. Společenské hranice jsou poté např. zvyky, zlozvyky, návyky, různé rituály, ale také i stereotypy (Svoboda, 2014, s. 40–41).

Dalším projevem může u velmi malých či předškolních dětí být separační úzkost. Dítě cítí úzkostlivý stav, který může vyvolat nepřítomnost jednoho z rodičů. Prožívá pocit nejistoty. Prožívá zvýšený strach, napětí, je nejisté, neví, čeho se bojí. Dítě může být i apatické – nechce jíst, hrát si, smát se, nekomunikuje apod. Se separační úzkostí se mohou setkat rozvedení rodiče. Dítě bude fixované na jednoho z rodičů a ve chvílích, kdy má dojít k přesunu k druhému rodiči, dostane strach a znejistí. Je třeba na něho nespěchat a umožnit mu prostor, aby si pomalu zvyklo i na jinou osobu (Špaňhelová, 2010, s. 60–63).

Děti mohou trápit i úzkostné fantazie, které vyvolají v mozku poplach, aniž by existoval v reálném světě důvod. U dětí v tomto věku bujně funguje fantazie, a tak si dítě může vymyslet spoustu věcí či tvorů, které mu budou nahánět strach. Tyto představy u dítěte probudí poplašný systém, který vyvolá úzkostné reakce. Rodiče či jiné dospělé osoby v tuto chvíli mohou úzkostné reakce zaměnit se vzdorovitostí dítěte. Mezi reakce patří pláč, křik, vyhýbání se každodenním situacím či zoufalé svírání rodiče. Podobnou nepříznivou zkušeností jsou dětské fobie. Fobie na rozdíl od úzkosti mají vnější podnět. Při dětské fobii dítě vykazuje prudký strach z určitého (neškodného) vnějšího podmětu. Fobie mohou být vyvolané traumatickým zážitkem, kterým si dítě muselo projít, což ho vrhá do paniky i ve chvílích, kdy je tento zážitek jen připomenut (Kast-Zahn, 2012, s. 96–97).

Dítě vnímá situace jinak než dospělí lidé, zvláště, pokud se jedná o negativní situace. Dojde-li k situaci, která překročí mez únosnosti, často dítě přestává citově reagovat. Můžeme hovořit o obranných mechanismech potlačení a popření. Negativní a velice bolestný zážitek může dítě potlačit nebo popřít, ovšem stále v něm je. Dítě může vykazovat určité fyzické příznaky onemocnění nebo vyšší míru zlobení. Obranný mechanismus doplňování lze vnímat jako něco, co si přidáme do svých představ, aniž by to existovalo. Tato reakce vzniká pod vlivem vnějšího tlaku a často je neuvědomělá. Opakem je pak přehlížení, kdy něco záměrně přehlízíme anebo tomu snižujeme význam (Novák, 2012, s. 22). Autor uvádí další výčet obranných mechanismů, mezi které patří:

racionalizace, projekce, potlačení (represe), identifikace, regrese, rezignace, zkrslení, altruismus, přebírání rolí, zlehčování, vytváření reakcí, upoutávání pozornosti, negativismus, únik a v neposlední řadě také přehnaná reakce (Novák, 2012, s. 41–45).

Novák (2012, s. 36) hovoří o jevu zvaném kognitivní disonance, jedná se také o únikový mechanismus, kdy dítěti vznikne „...rozpor mezi nezřídka vynuceným vnějším chováním a psychickým postojem je vnímán jako stres“. Dítě je donuceno k selektivnímu vnímání, z reality si tedy vybere jen to, co je v souladu, čímž se docílí snížení stresu. Ostatní věci jsou přehlíženy.

Špaňhelová (2010, s. 76–77) se zaměřila na otázku, proč je důležité dítěti říkat, co se děje. Hlavním důvodem je respekt k dítěti. Dítě, ať chceme nebo ne, vnímá situaci, která se doma odehrává. Pokud budeme něco před ním zamlčovat, hrozí, že dítě zapojí svoji fantazii a začne se sebeobviňováním, čemuž je třeba zabránit. V předškolním věku je fantazie více rozvinutá, později by dítě mělo pomalu začít rozeznávat rozdíl mezi realitou a fantazií. Je proto na místě dítěti říct, co se v rodině děje, a být tu pro něho, pokud by mělo nějaké otázky, čímž lze zabránit nežádoucím následkům jeho fantazie. Dítě poté může vnímat, že ho máme skutečně rádi, že nám na něm záleží a počítáme s ním i v budoucnu. Díky otevřenosti mezi rodičem a dítětem roste pocit důvěry a větší pravděpodobnost, že i dítě se rodiči svěří, pokud bude mít nějaké problémy (Špaňhelová, 2010, s. 76–77). Naopak Poupětová (2009, s. 157) uvádí, že dítě potřebuje být chráněno před partnerskými konflikty i starostmi rodiče. Proto by měl rodič své problémy řešit s jiným dospělým, nikoliv s dítětem. Jak je z výše uvedeného textu patrné, obě autorky mají na danou věc jiný názor. Já se přikláním spíše k názoru Špaňhelové. Podle mého názoru by dítě mělo být informováno o situaci, která se v rodině odehrává. Informace by měly být přiměřené k věku dítěte a ideální volbou je, když to dítěti sdělují oba rodiče. Nicméně s autorkou Poupětovou také souhlasím, a to v myšlence, že by rodič neměl dělat ze svého dítěte svého důvěrníka či partnera. V tuto chvíli by bylo nejlepší jak pro rodiče, tak pro dítě, aby se rodič vypovídal nějaké jiné dospělé osobě.

I prarodiče mohou pomoci svému vnoučeti tím, že mu poskytnou čas, oporu a společné zážitky. Vnoučata se mohou prarodičům svěřit se svým trápením a zároveň jim mohou prarodiče dodat odvalu, aby se zeptaly svých rodičů, co se doma děje, pokud to ještě neudělaly (Špaňhelová, 2010, s. 84). Toto je ovšem možné pouze v případě, kdy jsou prarodiče nestranní. V některých případech se naopak může stát, že podporují pouze

stranu rodiče, který je jejich dítě. Taková to reakce je pochopitelná, ovšem nevhodná pro vnouče, které v tu chvíli přijelo na návštěvu a hledá jakékoliv stabilní místo a klid ve svém životě.

Po dokončení rozvodu je všem členům rodiny jasné, že nastala změna. Pro partnery je žádoucí, aby si uvědomili, že partnerství mezi nimi skončilo, avšak rodičovství nikoliv. Na tuto změnu je potřeba si zvyknout, a proto se doporučuje dopřát oběma i dětem čas na stabilizaci. V této době je velmi důležité, aby rodiče dětí spolu byli ochotni spolupracovat při výchově a péči o ně (Poupětová, 2009, s. 155).

Novák (2012, s. 21) uvádí termín „zvyková teorie“. Tento pojem používají rodiče jako obranu, že si jejich dítě již na nastalou situaci zvyklo, a proto již nemají žádné problémy. Opak se stává pravdou. Dítě na rozvodu nevidí nic dobrého, vnímá jej spíše jako velkou ztrátu, a proto adaptace trvá obvykle déle, než si myslíme.

Jak bylo zmíněno, dítě je na rodičích závislé. Ztratí-li kontakt s jedním rodičem z důvodu rozvodu, vyloží si situaci jako odloučení, tedy, že ho rodič opustil. V těchto chvílích dítě přirozeně více přilne k rodiči, který s ním zůstal. Hrozí riziko, že se ztotožní s názorem/pocit/postojem jednoho rodiče a realitu začne vnímat poněkud pokřiveně. Dítě tak začne odmítat vše, co rodič vnímá jako negativní, což může způsobit citové potlačení vůči odloučenému rodiči, čímž potlačí i kousek samo sebe. Mladší děti volí variantu úniku do svého vnitřního světa. To může zapříčít, že se budou vyhýbat kontaktu s jinými lidmi a v období dospívání mohou mít problém s navazováním nových vztahů a hledání si partnera (Poupětová, 2009, s. 160–161).

Z výše uvedeného je patrné, že je žádoucí, aby dítě zůstalo v kontaktu s oběma rodiči. Přehledová studie s názvem *Nové formy rodičovství: střídavá péče a hledání jejich důsledků pro děti – přehledová studie* se zabývá střídavou péčí a jejími důsledky na děti. Zahraniční studie poukazují na mírně pozitivní výsledky u dětí, které jsou ve střídavé péči, tedy jsou v pravidelném kontaktu s oběma rodiči – a to proti dětem, které jsou ve výhradní péči jen jednoho rodiče. Z výsledků lze shrnout, že střídavá péče není pro děti škodlivá, naopak. Dítěti mohou ublížit nepřiměřené přístupy rodičů a institucí. Dlouhodobá nejistota a konflikty negativně ovlivňují dítě, proto je třeba volit střídavou péči jen u těch rodin, kde se rodiče zvládnou domluvit a spolupracovat (Fučík, Šolcová, 2022, s. 35–54).

Další studie poukazuje na to, že tříleté dítě, které se nachází v „*joint physical custody*“, tedy ve společné fyzické péči rodičů, vykazují lepší psychické zdraví než děti, které byly v péči jen jednoho rodiče. Studie odkazuje i na kvalitu „spolurodičovství“, která umožňuje odborníkům lépe pochopit duševní zdraví malého dítěte (Bergström a kol., 2021, online).

4 Prostředí mateřské školy

Předškolní věk (3–6 let) je klíčová doba pro sociální vývoj dítěte. Toto období je podstatné pro přípravu na dospělý život (Matějček, 2001 in Hoskovcová, 2006, s. 30). Pro dítě v tomto věku je stále velice důležitá rodina a narůstá zájem i o další děti v podobném věku. Pro socializaci dítěte je vrstevnická skupina velmi důležitá. Mezi první větší vrstevnickou skupinu, do které se dítě dostane, patří skupina v mateřské škole (Hoskovcová, 2006, s. 31).

Mateřská škola je společenskou institucí, ve které se odehrává předškolní vzdělávání dětí. Je hlavním prostředím pro socializaci ve věku předškolního dítěte. Je důležitá pro rozvoj osobnostních, kognitivních a sociálních dovedností, které dítě nevědomky posiluje každý den v této instituci. Předškolní vzdělávání se díky zákonu č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), stává legitimní součástí vzdělávání. I tento prvotní stupeň vzdělávání se musí řídit pokyny a požadavky MŠMT. Předškolní vzdělávání má doplnit a podpořit rodinnou výchovu a pomoci jí, aby dítě dostalo mnohostranné a přiměřené podněty, které mu umožní se aktivně rozvíjet a učit se. Mateřská škola by měla pomoci dítěti usnadnit jeho následující životní a vzdělávací cestu tím, že podpoří jeho individuální možnosti rozvoje (Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání, 2021, online).

V Německu existují čtyři vědecky fundované programy, které jsou určeny pro předškolní věk dítěte. Jedná se o „Papilio“, „EFFEKT“, „Kinder Stärken!“ a „ReSi“. Tři z nich si představíme.

- Papilio. Název programu by se dal přeložit jako motýl. Tento program je určen pro děti od tří do šesti let s cílem zmírnit poruchy chování za pomoci podpory sociálně-emocionálních dovedností. Tento program má za cíl sloužit jako prevence před násilností a závislostí (Mayer et al, 2016 in Ronnau-Bose, Frohlich-Gildhoff, 2021, s. 44).
- EFFEKT. Podpora rozvoje v rodinách: trénink rodičů a dětí je určen pro děti od čtyř do sedmi let. Tento program má za úkol zkvalitnit schopnosti a dovednosti řešit sociální problémy dětí (Ronnau-Bose, Frohlich-Gildhoff, 2021, s. 44).

- ReSi. Psychická odolnost a bezpečnost (Resilienz und Sicherheit) je program určený pro děti od tří do šesti let a jeho cílem je vytvořit personální a sociální ochranné faktory. Program má v plánu posilovat fyzické, jazykové a vypravěčské kompetence a v neposlední řadě také sociálně-emocionální kompetence: znát svoje emoce a umět je regulovat, vyznat se ve vlastním těle a umět reagovat na své fyzické potřeby. Zaměřují se i na vztahy – spolupráce, řešení konfliktů a sociální zdroje, a na již zmíněné vypravěčské schopnosti a řeč, kdy se rozšiřuje slovní zásoba a děti tak dokáží i lépe sdělovat své emoce a zážitky (Ronnau-Bose, Frohlich-Gildhoff, 2021, s. 44–45).

Výše zmíněné programy pomáhají dětem v předškolním věku posílit jejich psychickou odolnost, což je v situaci rozvodu rodičů velice užitečné. V České republice mateřské školy zatím nemají možnost využívat podobné programy, ovšem i tak se snaží psychickou odolnost zahrnout mezi podporované koncepce.

Pocit bezpečí mohou dítěti zajistit i každodenně se opakující rituály v mateřské škole. Pomáhají strukturovat den a děti se tak lépe orientují ve sledu každodenních činností. Některé děti mohou být doma vystaveny neustálým změnám a prakticky žádnému řádu a pro ně může být opakující se struktura dne v mateřské škole jakousi stabilitou v chaotickém životě. Rozvod rodičů, a tedy i rozpad rodiny dítěti může způsobit nepříjemné pocity a strach z nejisté budoucnosti. Z toho důvodu je důležité, aby dítě chodilo stále do stejné mateřské školy, a zažívalo tak alespoň část všedního dne v nastaveném řádu. I střídavá péče může být pro dítě zpočátku jakýsi chaos, a proto je na místě si najít chvíli a umožnit dítěti dát prostor ke vzájemné komunikaci, aby se nám mohlo svěřit se svými starostmi.

Dítě má prostřednictvím této instituce možnost navázat své první kamarádské vztahy. Tyto vrstevnické vztahy jsou velmi důležitým dílem pro osobnostní a sociální rozvoj. Dítě má možnost se naučit a procvičit sociální dovednosti, komunikaci, spolupracovat a porozumět svým emocím a kontrolovat je. Říká se, že začátky nejsou nikdy snadné, a to platí i v tomto případě. Ze začátku se objevují četné konflikty v dětských vztazích. Tyto konflikty se později snižují a jsou postupně nahrazeny pozitivními interakcemi mezi vrstevníky (Thorová, 2015, s. 197).

I když jsou kamarádství v tomto věku spíše krátkodobou záležitostí, jsou velmi důležitá. Spokojenost dítěte v průběhu dne v mateřské škole můžeme spatřit i v tom, zda je jeho kamarád přítomen ve třídě. V případě nepřítomnosti můžeme u dítěte zpozorovat uzavřenost, omezenou hru či nechuť ke hře i viditelnou lítost. Košťátková (2014, s. 55) uvádí: „*Dítě je tedy otevřeno pro navazování vztahů, které intenzivně prožívá, a mají pro něho význam.*“ Čím je dítě starší (od pěti let), tím je pro něho kamarád důležitější. To, zda dítě dokáže navázat kamarádský vztah, záleží na jeho sociálních dovednostech.

Mateřská škola skýtá možnosti, jak dítěti pomoci podpořit jeho sociální dovednosti, např. kooperační hry nebo hraní rolí. Hraní rolí se často obejde bez pedagogického organizování. Dětem stačí jen potřebný materiál a zkušenosti smíchané s fantazií. Děti si často hrají na rodinu, kde ztvárňují svoji maminku či tatínka. V těchto okamžicích je nejvíce patrné, že rodiče jsou vzorem, protože děti napodobují jejich chování, gesta i samotnou mluvu. Pedagog by měl dále u dětí rozvíjet navazování a udržování vztahů, dále také schopnost empatie a reflexe sociálních situací (Ronnau-Bose, Frohlich-Gildhoff, 2021, s. 53). Autorka Kast-Zahn (2012, s. 51) doplňuje: „*Aby se vaše dítě chovalo s respektem k vám i k ostatním, musíte mu vy jako vzor toto chování předvádět. Na sílu, svévoli a tělesné násilí bude reagovat strachem a zlostí.*“ Z toho vyplývá, že rodiče jsou pro dítě vzorem, a proto, než dítě pokárají za jeho chování, je třeba si uvědomit, zda nedělají to samé.

Mateřskou školu bychom mohli vnímat jako jakési útočiště pro dítě. Děti pocházejí z různých rodin, a ne všechny můžeme označit jako funkční. Rodina se navíc může potýkat s různými rodinnými krizemi, mezi které patří i rozvod či rozchod rodičů. Doma může panovat nepříjemná atmosféra – a právě v tu chvíli je pro dítě důležitá mateřská škola, která naopak působí stabilně a klidně. Dítě si zde může odpočinout od nepřiměřené zátěže, kterou zažívá doma, a načerpat sílu (Matějček, 2005, s. 142).

Určité domácí prostředí opravdu není vhodné pro dítě; naopak ho může ohrožovat. V těchto momentech je žádoucí, aby dítě co nejvíce trávilo čas v mateřské škole. Jedná se například o zanedbávání dítěte, týrání, rodina se potýká s problematikou alkoholu, drog a mnohé další. Rodiče mají možnost porovnat svůj výchovný styl s ostatními rodiči, kteří také navštěvují mateřskou školu a i s pedagogickými pracovníky, kteří jsou speciálně vzdělaní a mají určité zkušenosti s výchovou dítěte. Podle Matějčka (2005, s. 142) je tedy mateřská škola „*...místem nápravné rodinné výchovy*“. Pedagogičtí

pracovníci jsou sice odborníci na výchovu, ale podle mého názoru nedovedou napravit chyby v rodičovské výchově sami. Zde je třeba spolupráce s rodiči a pomoci jim ve změně výchovného stylu a celkově v přístupu k dítěti. I přesto, že dítě tráví velkou část dne v mateřské škole, nesmíme zapomenout na rodinu, která na dítě také působí a „tváří ho“. Mnohdy můžeme narazit na příklady, kdy vynaložená snaha pedagoga přijde vniveč, protože rodina působí na dítě přesně opačným směrem. Proto je velice důležité, aby pedagog navázal s rodiči dítěte dobrý vztah, který bude nakloněn ke spolupráci a společnými silami tak napraví chyby, kterých se mohli rodiče dopustit. Rodiče oproti pedagogovi nejsou profesionály na výchovu, a proto se není za co stydět, pokud si řeknou o pomoc.

V mateřské škole se stává, že se tam dítě chová jinak než doma. Častým překvapením pro rodiče bývá „agrese“ dítěte ve třídě k ostatním dětem. Je to přirozená tendence dítěte bránit si hračky, se kterými si hraje, popřípadě si takto zajistit místo v kolektivu. Proto je třeba dohled pedagogického personálu, aby tomuto projevu zamezil. Je třeba dítě formovat tak, aby zvládlo vydržet ve větším kolektivu vrstevníků a v budoucnu s nimi spolupracovat (Svoboda, 2014, s. 60). Můžeme pozorovat zvýšenou agresi u dětí, které zažívají náročnou situaci spojenou s rozvodem svých rodičů. Časté hádky, křik a v extrémních případech i násilí vyvolají v dítěti frustraci, kterou si může vybijet na dětech v mateřské škole. Proto se doporučuje informovat o nastalé situaci pedagogické pracovníky, aby dokázali dítěti poskytnout adekvátní a včasnou pomoc a zamezit tak větší míře agresivního chování k dalším dětem.

4.1 Pedagog v mateřské škole

Jako opora pro psychickou odolnost dítěte je velice důležitý vztah mezi dítětem a pedagogickým pracovníkem. Pozitivní vztah představuje jakýsi ochranný faktor. Podobný ochranný faktor je možné spatřit i u pozitivního vztahu mezi dítětem a rodičem (Ronnau-Bose, Frohlich-Gildhoff, 2021, s. 42).

Pedagogičtí pracovníci by vedle přímé práce s dětmi měli být hlavně schopni navázat kontakt a spolupráci s rodiči dítěte – a zvládnout tak propojit život rodiny s mateřskou školou, aby se dítě cítilo co nejlépe (Ronnau-Bose, Frohlich-Gildhoff, 2021, s. 28). Rodiče by měli vnímat jako odborníka na vlastní dítě, protože dítě zná od narození a tráví s ním hodně času. Zároveň je důležité rodiče vnímat jako partnera, kterého budeme respektovat, naslouchat mu a radit se s ním ohledně dítěte. Cílem je společně najít

nejideálnější cestu pro vzdělávání dítěte. Pokud se podaří navodit partnerský vztah s rodičem dítěte, pomůže to pedagogovi dostat se k informacím o dítěti, a tak ho i lépe poznat. I rodiče mohou najít v tomto partnerském vztahu s pedagogem výhody, například se seznámí s různými metodami a způsoby vzdělávání a komunikačními vzory. Této funkční komunikace můžeme docílit za pomoci neformální spolupráce, která pomůže propojit rodinný život s mateřskou školou (Svobodová a kol., 2010, s. 62–64).

S dětmi pracují vystudovaní pedagogové, kteří svoji práci opírají o předem stanované obecné cíle a úkoly. Autorka Gillernová (in Martin, Gillernová, 2015, s. 28) uvádí hlavní skupiny profesních dovedností, kterými by měl být vybaven každý pedagog v mateřské škole:

- *„Sociálněpsychologické profesní dovednosti (A);*
- *Profesní dovednosti spojené s obsahem realizovaných činností, s různými oblastmi rozvoje dítěte předškolního věku (B);*
- *Metodické profesní dovednosti (C);*
- *Speciálněvýchovné a diagnostické profesní dovednosti (D).“*

Autorka pojem „sociálněpsychologické (sociální) profesní dovednosti (A)“ chápe jako přiměřené sociální interakce s ostatními lidmi, které získáváme prostřednictvím učení se. Jedná se o základ, který je potřebný, aby se mohly uplatnit i jiné skupiny profesních dovedností. Prvky sociálních dovedností můžeme vztáhnout k sobě samému (např. sebereflexe, autenticita), anebo k mezilidským vztahům (např. empatie a akceptace druhých). Učitelka je modelem při osvojování si sociálních dovedností dítěte. Dítě se v mateřské škole může naučit rozeznávat pozitivní a negativní emoce. Pod pojmy „oborové a metodické profesní dovednosti (B, C)“ se skrývá to, jaké učitelka přichystala pro děti aktivity (co s nimi dělá). Každá aktivita by měla být metodicky a didakticky správně zpracovaná. Měla by sledovat určitý cíl a výstup. Další skupinkou jsou „speciálněvýchovné a diagnostické profesní dovednosti (D)“, které by měly pomoci pedagogovi s respektováním individuálních zvláštností každého dítěte, přizpůsobit aktivity a styl vedení jak jednotlivci, tak i celé skupině dětí. Pedagog by měl mít schopnost dokázat se naladit na skupinu dětí a dokázat podle potřeb reagovat (Gillernová in Martin, Gillernová, 2015, s. 28–30).

Koťátková (2014, s. 105–108) provedla rozsáhlý výzkum, kterého se účastnilo 310 učitelek po celé ČR. Jednou z otázek výzkumu bylo: „Jaké je současné dítě

předškolního věku?“ Následně je uveden výčet vlastností a charakteristik dítěte. Mezi nejčastější odpovědi patřily, že dítě je zvědavé (32,3 %), iniciativní (26,1 %), informované/rozumově vyspělé (21,3 %), sebevědomé (20,3 %), hravé (14,5 %) a vděčné za zájem učitelky (12,3 %). Zajímavé také je, že učitelky uváděly, že dítě je i citově chudší (12,9 %), méně citlivé až agresivní (12,9 %), nesoustředěné (11,9 %), má málo prožitků s rodiči (10 %) atd. Z výše uvedeného je patrné, že je třeba se více soustředit u dětí na jejich citové prožitky, emoce a podpořit trávení volného času s rodiči. Pedagogové dokážou odhadnout, jaké má dítě silné i slabé stránky, a mohou se zaměřit na zjištěné slabiny. Pedagogové jsou citlivými pozorovateli, kteří si dokážou vybudovat k dítěti kladný vztah, a proto rozumějí jejich potřebám a zájmům a vnímají je jako svébytné osobnosti.

4.2 Jak pedagog může pomoci

I pedagog může dítěti pomoci v náročné rodinné situaci. Prvním signálem může být, že se dítě chová jinak než obvykle. Pedagog s dítětem tráví spoustu času, a tak snáz pozná, pokud dítě něco trápí. Je třeba opatrně zjistit, co je příčinou dětského trápení, a zaujmout k tomu určité postavení. Dítě zvládá stresové situace jinak než dospělý člověk, a proto je potřeba přihlédnout k jeho individuálním potřebám. Ať už se bude jednat o hračku, kterou zapomnělo doma, kamaráda, který si s ním nechce hrát, či konflikty uvnitř jeho rodiny, mluvíme o situacích, které dítě trápí, a je třeba věnovat pozornost všem, nejenom těm „vážnějším“.

Abychom mohli zmírnit dopady rozvodu na dítě, lze mu ukázat, že jsme tady pro něho a jsme ochotni ho vyslechnout. Není vhodné dítě přinutit se nám svěřit, ale dát mu najevo, že až bude chtít, tak si na něho uděláme čas a budeme mu pozorně naslouchat. Je dobré ukázat své emoce, prostřednictvím nichž mu dáme vědět, že nás mrzí, čím si musí procházet, a že až nás budou potřebovat, stačí říct (Colorosová, 2008, s. 96).

Doporučuje se navázat spolupráci s rodiči. Pedagog by měl rodiče informovat o změně chování dítěte a odhadované příčině. V těchto momentech se pedagog může dostat do nepříjemné situace, protože rozvod je velice citlivou situací. Měl by proto od samého počátku projevovat empatii, ale zároveň si uvědomit, že se řeší dítě, nikoliv rozvod samotný či emoce rodiče. Někteří lidé, kteří jsou plní emocí, mají tendenci mluvit jen o sobě a o své situaci. Vzniká riziko, že místo společného hledání postupů, jak dítěti pomoci zmírnit dopady rozvodu na jeho osobnost, se pedagog stane jakousi „vrbou“,

která by podle rodiče měla zvládnout pojmout všechny jeho emoce a nadávky na manžela/ku. Pedagog by měl citlivě, ale jasně stanovit hranice rozhovoru, aby společně dosáhli vytyčeného cíle, tedy pomoci dítěti.

Pokud se rodiče dohodnou na střídavé péči nebo bude dítě chodit na víkendy jednou za 14 dní k druhému rodiči, může pedagog pomoci dítěti v orientaci v situaci. Budou-li rodiče souhlasit, může pedagog dítě připravit, že ho odpoledne vyzvedne druhý rodič a že spolu stráví celý víkend, a tak mu pomůže se lépe orientovat, kdy a jakého rodiče uvidí. Tento model je vhodné využít v případech, kdy je komunikace mezi rodiči složitá a dítě je z celé situace zmatené. Přechod mezi jedním domovem a druhým může být obtížný, což lze upozorovat na změně chování dítěte – vztek, trucovitost, ať už před návratem nebo po něm. Přesun dítěte od jednoho rodiče k druhému by měl probíhat co nejklidněji a s co nejmenšími změnami. Předškolní dítě má ještě omezené vnímání prostoru, času a vzdálenosti, a proto se v téhle situaci může hůře orientovat (Colorosová, 2008, s. 111).

Některé děti mohou být velmi uzavřené a nechtějí se svěřit, i když je patrné, že je něco trápí. Zde platí, co bylo napsáno výše – děti do ničeho nenutit. První krok může udělat pedagog. Stačí, když naváže komunikaci s dítětem, a pak bude na něm, zda se rozhodne o dané věci hovořit či nikoliv. Colorosová (2008, s. 99) podotýká, že je třeba pozorně poslouchat poznámky, které dítě říká, protože za nimi se mohou skrývat nevyřčené obavy a otázky, které ho trápí. Jako příklad autorka uvádí: „*Táta se prostě sebral a odešel. Záleží mu jenom na sobě!*“, ale co když dítě tím myslí: „*Bude tady pro mě, když ho budu potřebovat?*“.

Podle autorky Plummer (2013, s. 17) by mělo být dítě schopné se vyrovnat s celou paletou emocí a zároveň si umět vybudovat emoční odolnost a postupně chápat, proč se dané pocity objevují. Jde ovšem o ideální případ, protože dětské projevy a vyjadřování emocí jsou určeny vývojovou fází, ve které se dítě nachází. Zároveň se na způsobu prožívání a vyjadřování emocí podepisují reakce lidí, se kterými dítě přichází do kontaktu. Mezi další faktory bychom mohli zařadit kulturu či zkušenosti konkrétního dítěte. Mezi zkušenosti dítěte autorka zahrnuje například to, zda před dítětem mluvíme či nemluvíme o emocích, pocitech a spíše dáváme najevo, jaké emoce jsou pro nás nežádoucí (např. Nevztekej se!).

Dokázat vyjádřit skutečné emoce, které člověk cítí, je těžké. Opravdu náročné je to i pro dítě. Pokud budeme chtít, aby se nám dítě svěřilo, jak se cítí, je třeba začít u sebe. Pedagog je vzorem, a to platí i nyní. Pokud chceme, aby k nám byly děti upřímné, musíme být upřímní i my k nim. Cítíme-li se unavení, přiznejme to, stejně tak, pokud jsme smutní nebo se necítíme dobře. Někdy je obtížné se vyznat v emocích, a proto je dobré číst různé příběhy. Dítě se může v nějakém z nich najít, a na jeho základě popsat, jak se skutečně cítí. Colorosová (2008, s. 111) uvádí příklad příběhu „Když se rozvádějí dinosauři“.

Dítěti bychom měli pomoci prozkoumávat své pocity, a tím jim i lépe porozumět a pochopit je. Autorka Plummer (2013, s. 18) doporučuje, jak na to. Po odeznění prvotní intenzity konkrétní emoce se posaďte s dítětem v klidu a popište mu, co jste viděli/slyšeli/pocítovali. Následně zkuste jeho pocity vysvětlit, proč se nejspíš takto cítí; v neposlední řadě je třeba oddělit pocity dítěte od jeho činů („*Na tom, že se cítíš bezmocně a zlobíš se, není nic špatného. Nesmíš ale do bratra takhle strkat.*“) (Plummer, 2013, s. 18).

Pokud dítě řekne, že je smutné, je dobré se zaměřit i na to, jak to říká a jak své pocity vyjadřuje. Zajímavou myšlenku má Colorosová, která vyzdvihuje, abychom respektovali pocity, které dítě vyjadřuje, i přesto, že je vyjadřuje nevhodným způsobem. Děti v předškolním věku ještě nemusejí umět vyjádřit slovy, jak se cítí, a proto mohou své obavy či smutek zakrývat agresivním chováním, trucováním či ubližováním ostatním lidem kolem sebe. Autorka dále uvádí, že je třeba dítěti říct, že to není vhodný způsob vyjádření emocí, ale zároveň mu pomoci najít vhodnější způsob. Toto sdělení je potřeba říct velmi citlivě, aby se dítě neuzavřelo. Vyzdvihnout, že je dobře, že nám řeklo, jak se cítí, ale najít k tomu lepší způsob, aby svými slovy či projevy nikomu neublížilo (Colorosová, 2008, s. 102–110).

Pro dítě je velice důležité vytvořit si „efektivní systém emoční regulace“. Autorka Plummer (2013, s. 23) ho vysvětluje následovně: „...*schopnost usměrňovat a zklidňovat emoce, aby nebylo neustále ničeno nepříjemnými pocity.*“ Dítě se ve svém životě setká také se stresem, tedy s nepříjemným tlakem na sebe. Pak dítě ocení dobře vybudovaný systém emoční regulace. Krátkodobý stres nás může motivovat, zlepšovat paměť a pomáhat nám se učit. Naopak dlouhodobý stres působí přesně opačně. Míra stresu je dána individuálně a každé dítě může stresovou situaci vnímat jinak. Mezi stresory můžeme zařadit ztrátu a obavy ze ztráty, konkrétně můžeme mít na mysli ztrátu pevných

citových vazeb. Pevná citová vazba je pro dítě symbolem a zdrojem jistoty, sebekontroly, sebeúcty a sociálních dovedností. Mezi další stresory bychom mohli zahrnout: nárok na lepší chování dítěte, šikana, posměch, poruchy v komunikaci, potíže s navazováním přátelství či jeho rozpad, nemoc či nuda (Plummer, 2013, s. 23).

Při velkém či dlouhodobém stresu se zvýší v těle dítěte úroveň hladiny stresových hormonů na toxickou hodnotu. Mezi fyzické příznaky stresu autorky Plummer (2013, s. 26–27) patří plačtivost, nesoustředěnost, poruchy spánku, nechůť jít do školky, bolest hlavy či břicha, změny chování (agresivita, uzavřenost), vyšší úzkostnost apod.

Dítě může být vystaveno různým stresovým situacím v průběhu rozvodového řízení rodičů i po něm. Pokud pedagog uvidí na dítěti, že je neklidné, může do řízené činnosti zapojit i relaxační prvky, které mu pomohou se uvolnit. Autorka Nadeau (2011, s. 13) relaxaci popisuje takto: „*Relaxace spočívá v uvolnění svalů různými technikami, přičemž se zároveň uvolňujeme duševně i tělesně. V podstatě nám umožňuje snížit napětí a obnovit rovnováhu a pohodu.*“ Relaxace pomůže snížit jak svalový, tak i mentální stres. Dítěti pomůže k lepšímu soustředění, zapojí se více do hry. Můžeme upozorovat, že dítě je vnímavější, zdokonalila se mu paměť a dochází i ke kvalitnějšímu procesu učení. Relaxace by měla dítěti pomoci ke snížení úzkosti a stavů paniky. Autorka dodává, že bychom měli ideálně relaxovat 20 minut denně. Dětem je vhodné tento časový úsek rozfázovat na několik kratších. Dítě se naučí i správně dýchat, což pomáhá kontrolovat bolest, strach, stres a i vztek. Také smích dítěti pomůže ventilovat nadmíru emocí. Různé relaxační hry pomohou dítěti se uvolnit a vyventilovat přebytečné napětí, které může vzniknout nepříjemnou atmosférou doma (Nadeau, 2011, s. 13–22).

Podle autorky Plummer (2013, s. 28–29) mezi strategie pro zvládání stresu patří relaxace a výsledkem je zpomalení metabolismu či frekvence dýchání. Cílem je navodit emoční stabilitu a pocit klidu. Pomáhají i fyzické aktivity, jako je chůze, jízda na kole, sport či další činnosti na čerstvém vzduchu. Autorka uvádí i pozitivní dotek (mazlení s dítětem, masáž...), který pomáhá přivodit pocit bezpečí a spokojenosti. Je třeba se zaměřit i na klidné dýchání a na představy. Představy nám pomáhají rozvíjet kreativní myšlení a zároveň nám posilují schopnost efektivní komunikace s dalšími lidmi.

5 Průzkum zaměřený na dítě v předškolním věku z rozvedené či rozvádějící se rodiny

Empirická část navazuje na teoretickou, ve které nalezneme teoretický základ znalostí pro realizaci průzkumu. Ten byl realizován kvalitativní metodou za pomoci polostrukturovaného rozhovoru, který byl realizován se šesti respondentkami pracujícími v mateřské škole.

5.1 Metodologická východiska

Cílem této práce je poskytnout hlubší náhled na problematiku rozvodů a jeho dopadu na dítě v předškolním věku. K tomuto cíli v rámci empirické části nám pomáhají odpovědi respondentek pracujících v mateřské škole za pomoci polostrukturovaných rozhovorů.

Pro tento průzkum byly stanoveny čtyři výzkumné otázky:

- Jaké nejčastější změny chování se projevují u dětí z rozvedených rodin či z rodin v průběhu rozvodového řízení?
- Jaké rozdíly nalezneme ve vnímání rozvodové situace u dítěte tříletého a šestiletého?
- Jaké zkušenosti má respondent/ka s možnostmi pomoci dětem z rozvedené rodiny ze strany pedagogů?
- Jaké možnosti má respondent/ka v oblasti poskytování pomoci dětem prožívající rozvodové řízení svých rodičů v kontextu individuální péče?

Rozlišujeme dva druhy výzkumů. Jedná se o kvalitativní a kvantitativní výzkum. Jedním z nejdůležitějších rysů u kvantitativního výzkumu jsou číselné údaje, které lze matematicky zpracovat. U kvalitativního výzkumu lze vnímat jako nejdůležitější slovo. Prostřednictvím slovního vyjádření lze lépe a detailněji popsat danou situaci a získáme jakýsi postoj, který daný jedinec zaujímá v konkrétní problematice (Gavora, 2010, s. 31). Autoři Švaříček a Šedřová (2007, s. 17) kvalitativní přístup definují takto: „*Kvalitativní přístup je proces zkoumání jevů a problémů v autentickém prostředí s cílem získat komplexní obraz těchto jevů založených na hlubokých datech a specifickém vztahu mezi badatelem a účastníkem výzkumu.*“ Z těchto důvodů byla v empirické části diplomové práce použita kvalitativní metoda v podobě rozhovorů, které se uskutečnily v prostorách mateřských škol po pracovní době pedagogů.

Za nejčastější metodu kvalitativního výzkumu je považován rozhovor. Rozhovor můžeme rozlišit na strukturovaný, polostrukturovaný a nestrukturovaný. V empirické části této diplomové práce byl použit polostrukturovaný rozhovor, který vycházel z předem připraveného seznamu otázek a v případě potřeby bylo možné se respondentů doptat na upřesnění informací. Výběr této metody umožňuje získání cenných dat, což se jeví jako výhodné. Polostrukturované rozhovory byly uskutečněny s pedagožkami v mateřské škole. Čtyři respondentky byly v pracovní pozici jako pedagožky a dvě respondentky byly ve vedoucí pozici mateřských škol. Toto rozložení respondentek se ukázalo jako cenný zdroj informací. Respondentky v pozici vedoucích učitelek v mateřské škole mají více informací a vidí věci z jiné perspektivy než učitelky, které tuto zkušenost s vedoucí pozicí nemají. Ale i učitelky měly zkušenosti s dětmi z rozvedené rodiny díky své dlouholeté praxi s předškolními dětmi.

K vyhodnocení výsledků byla v empirické části diplomové práce použita metoda prostého výčtu, kterou můžeme zařadit mezi kvalitativní a kvantitativní metody. Prostřednictvím této metody můžeme vyjádřit vlastnost určitého jevu, například jak často se jev opakuje. Kvantitativní data pomohou podložit kvalitativní výzkum (Miovský, 2006, s. 222–223).

Výběr respondentů byl uskutečněn metodou záměrného (účelového) výběru, který je nejčastěji používán v kvalitativním šetření. Základním principem metody je cíleně vybrat respondenty, kteří mají určité vlastnosti. Osloveny byly pedagožky z mateřských škol, které mají dlouholetou praxi s dětmi předškolního věku. Výzkumný vzorek tvoří šest žen: čtyři paní učitelky a dvě vedoucí paní učitelky v mateřské škole. Části rozhovoru jsou zpracovány v rámci interpretace výsledků šetření. Kompletní rozhovory bez jakýchkoliv jazykových úprav jsou k dispozici k nahlédnutí v rámci příloh této diplomové práce. Všechny respondentky se zveřejněním rozhovorů souhlasily a byly ujištěny o zachování anonymity.

5.2 Analýza a interpretace výsledků šetření

Následující kapitola poskytuje výsledky výzkumného šetření. Pro interpretaci výsledků byla použita metoda otevřeného kódování. Podle autora Hendla (2016, s. 251) nám otevřené kódování pomáhá najít v datech určitá témata. Za pomoci techniky otevřeného kódování se vytvořily kódy a z nich vznikly kategorie, které pomohly hledat souvislosti mezi odpověďmi jednotlivých respondentek.

- Kategorie č. 1 – Konkrétní projevy v chování dětí předškolního věku během či po rozvodovém řízení
- Kategorie č. 2 – Vnímání rozvodové situace rodičů dítětem v kontextu věkového rozdílu dítěte
- Kategorie č. 3 – Druhy pomoci ze strany pedagogů
- Kategorie č. 4 – Možnosti a limity poskytování individuální péče dítěti pedagogem

Níže bude následovat popis jednotlivých kategorií a v následující kapitole budou interpretovány výsledky výzkumného šetření.

Interpretace dat podle otevřeného kódování

V následujícím textu budou interpretovány kategorie, které byly vytvořeny skrze otevřené kódování. Za pomoci kódů se vytvořily kategorie, které jsou níže popsány, a prostřednictvím techniky vyložených karet se tato data budou dále interpretovat.

Kategorie č. 1 – Konkrétní projevy v chování dětí předškolního věku během či po rozvodovém řízení

Níže sesbíraná data jsou výsledky respondentek, které reagovaly na výzkumnou otázku: „*Jaké nejčastější změny chování se projevují u dětí z rozvedených rodin či z rodin v průběhu rozvodového řízení?*“. Respondentky se shodly na tom, že záleží především na rodičích dítěte, jak celou situaci zvládají oni. Pokud rozvodové řízení probíhá v klidu, bez projevů výrazných emočních výkyvů, tak i dítě lépe snáší nastalou situaci. Pokud rozvod rodičů probíhá velice konfliktně, je větší pravděpodobnost, že se u dítěte projeví změny či výkyvy v chování. Respondentky uvádějí, že tyto změny chování u dětí jsou velice individuální, ale většinou se projeví u citlivějších dětí ve formě zvýšené plačtivosti, lítostivosti. Dítě je více zamlklé, uzavřené do sebe, straní se i kolektivu, nekomunikuje. Některé děti jsou naopak více tulivé. V méně častých případech může dítě vykazovat i známky agresivity, kdy záměrně ubližuje kamarádům. Tento znak můžeme vnímat jako volání o pomoc ze strany dítěte. Dítě často zažívá chaos a zmatek a agresivní známky chování jsou odpovědí. Mezi psychosomatickými projevy se nejčastěji objevuje pomočování při spaní. Bolesti břicha a hlavy jsou spíše ve výjimečných případech.

„Nechtějí spolupracovat s učitelem v době rozvodu, vztekají se a jsou „zabejčený“. ... Dítě má tendenci se třeba schovávat. Nechce se bavit s kamarády a zalézá někde do koutku a vůbec nekomunikuje s učiteli. Některé děti se i počůrávají,

i když to dříve zvládaly. ... Agresivních nebo vzteklych dětí bylo malinko, spíše byly smutné. To dítě se jakoby uzavře do sebe. Některé děti ze začátku vůbec nechtějí mluvit. “
(Respondentka č. 1)

„Ano, určitě tam změna chování je. ... Ale z těch emocí nejčastěji používají ten pláč, smutek. Jednou byla i ne úplně agrese, ne vztek, ale snažil se někomu ublížit. A tím se to poznalo. ... Bolení břicha, hodně i bolení hlavy. Počůrávání ne.“ (Respondentka č. 2)

„Toto je hodně individuální. Zažila jsme spoustu dětí a každé to prožívalo trochu jinak. Na některých dětech to nebylo vůbec poznat. Jiné šly emočně dolů, sociálně dolů. Byla tam agrese, ubližoval dětem. ... Přijde mi, že holky jsou na tohle více citlivější. ... Holčička začala mít kolem pátého roku pravidelné problémy s počůráváním při spaní. ...více plativá, více jako uzavřená do sebe ... “ (Respondentka č. 3)

„Takže je to značně individuální. ... Aktuálně ze 4 dětí pouze u jednoho vnímám, že je emocionálně více nevyvážená než v předchozím roce, kdy rodiče byli ještě spolu – holčička je více citlivá, plativá, stýská se jí a je také více unavená, téměř denně nám usíná u oběda“. (Respondentka č. 4)

„Jsou dvě možnosti – buď je roztěkané, takové zlobivější, divočejší, neposlušné anebo je naopak zase takové zamlklé, plativější, když třeba maminka se s ním loučí u dveří. To špatné loučení může být v následku, že třeba doma bylo svědkem něčeho, něco slyšelo. Určité maminky (někdy i tatínkové) jsou v rozvodovém řízení více upnuté na ty děti, více je hladí, chovají, což způsobuje, že jsou ty děti poté ukňourané, ustýskané, ubulené. Tyto projevy u dítěte nám prozradí, že se něco děje. Děti jsou najednou jinačí.“
(Respondentka č. 5)

„U toho dítěte se vykazují projevy lítostivější, plativý, dítě může začít i koktat, takže se to dorazí v logopedické stránce. Najednou si je nejistý úplně se vším. Má pocit, že nic nezvládne, vše je špatně. ... Některé děti se začnou najednou počůrávat, což je taky jedna z příčin. ... Děti se více uzavírají samy do sebe. ... Každé dítě to má úplně jinak. ... Holčičky jsou spíše do sebe, uzavřenější, mazlivější, moc se nezapojovali apod. Kluci jsou spíše k agresi, křik, nepokoj, chtěli se s tím poprat sami, konflikty mezi kamarády, které dříve nebyly.“ (Respondentka č. 6)

Kategorie č. 2 – Vnímání rozvodové situace rodičů dítětem v kontextu věkového rozdílu dítěte

Tato kategorie se zaměřovala na rozdílné projevy chování v reakci na rozvodovou situaci u dětí ve věku tří let a šesti let a vychází z výzkumné otázky, která zní takto: „*Jaké rozdíly nalezneme ve vnímání rozvodové situace u dítěte tříletého a šestiletého?*“.

„Co jsme se setkala s dětmi, tak v každém věku to dítě na to reaguje. ... Až tedy u těch starších dětí je ten dopad rozvodu více intenzivnější. Malé děti jsou třeba trochu smutné, ale více se to na nich nepozná.“ (Respondentka č. 1)

„Ano, určitě tam změna chování je. Co se týče věkového rozdílu, tak ten tříletý to má spíše emoční, že používá ten pláč. Kdyžto ten šestiletý, ten už dokáže k tomu dát strukturu, myšlenky, dokáže to nějak popsat.“ (Respondentka č. 2)

„Já si myslím, že čím jsou ty děti mladší, tak to berou lépe a je to pro ně jednodušší, protože čím jsou starší, tak i ten rozum je trochu větší. ... Já jsem přesvědčená o tom, že starší děti toto vnímají hůř. Oni o tom i více přemýšlejí a je to pro ně náročnější. ... Čím je to dítě menší, tam má i jednodušší projevy, jak to zpracovává. Myslím si, že ty starší děti mají více problémy s komunikací s ostatními vrstevníky. Do určité dětské agresivity utíkají a do takového vybočení ze společnosti té dětské skupiny. Více si hrají individuálně. Nechtějí se dělit. A jsou takové uzavřenější, než ty menší děti. To tříleté dítě si jen trochu pobřečí. U těch menších je to spíše o tom, že se začínají více počůrávat, jsou více mazlivé. Je zaraženější, ale není tam taková ta agrese. Ta agrese je spíše u těch strašších dětí.“ (Respondentka č. 3)

„Nemyslím si, že je důležitý věk. Spíš záleží, jak se celá ta situace v rodině podá, jak moc je jim vysvětleno, co se pro ně v jejich životě mění/nemění. Starší děti si více uvědomují, se kterým rodičem který den/týden budou...“ (Respondentka č. 4)

„Strašně záleží, jak je to dítě vyzrálé. Šestileté dítě se projevuje jako čtyřleté a zase naopak. Tříleté dítě se chová jako šestileté po psychické stránce. A podle té vyzrálosti se odvíjí, jak dítě vnímá tu celou situaci. ... A například dítě fixované více na maminku („mamiňák“), tak ho to může rozhodit, i když je předškolák. Každé dítě je jinačí a je jinak vyzrálé. Úplně maličkaté děti zas tolik nepoznají, že se něco děje. Největší rána je pro ně odloučení od matky při nástupu do školky. Ale když se něco děje v rodině, tak to

ty děti ani nemusí zpozorovat. Záleží také na tom, jak to v té rodině řeší. Pokud to neřeší před dětmi, tak to ani ty děti nemusejí vnímat.“ (Respondentka č. 5)

„Řekla bych že ano. Je tam určitý rozdíl. Ty malé děti si to tolik neuvědomují a nejsou tolik sdílný o tom, co se doma děje. Větší děti dokážou na rovinu říct, jak to je. Že se tam něco odehrává, nebo že mamka křičí na tatku a podobně.“ (Respondentka č. 6)

Kategorie č. 3 – Druhy pomoci ze strany pedagogů

Tato kategorie se zabývá výzkumnou otázkou *„Jaké zkušenosti má respondent/ka s možnostmi pomoci dětem z rozvedené rodiny ze strany pedagogů?“*. Níže uvedené odpovědi respondentek vycházejí z jejich pedagogické praxe s dětmi předškolního věku. Mezi nejčastější odpovědi patřilo: přitulit, pomazlit se s dítětem, více s ním komunikovat (i za pomoci maňásků), vymyslet činnosti/aktivity, zaměstnat dítě, aby přišlo na jiné myšlenky. Být citlivější, pomoci dítěti pochopit nastalé emoce či situace, ve kterých se momentálně nachází v důsledku rozvodu rodičů.

„Učitel by tedy neměl od sebe to dítě odhánět, ale přitulit/pohladiť, pokud by to to dítě vyžadovalo. ... Učitelka ho může rozptylovat. Určitě by neměla házet špinu na jednoho z rodičů, ale být spíše neutrální a snažit se utlumit ty dopady rozvodu na to dítě. ... Takže je důležité s tím dítětem mluvit, protože ty děti to potřebují ze sebe vyventilovat. Pedagog může být někdy jediná osoba, které se to dítě může svěřit. ... Učitel by se měl snažit rozhovor s dítětem směřovat do optimističtější roviny. ... Je dobré to dítě úkolovat, aby na to nemuselo pořád myslet. Nějak ho zaměstnat.“ (Respondentka č. 1)

„Nám se osvědčilo, že jednou týdně pracujeme s emocemi. ... Setkáváme se v komunitním kruhu a využíváme na to emoční obrázky. ... Pak je také dobré, když hrajeme divadlo za pomoci maňásků a dramatizujeme to. Protože některé dítě, které není moc komunikační, tak mluví s tím maňáskem. A většinou je také dobrá hra. To dítě si to prožije... Pokládám otázky a zjišťuji potřeby. Komunikuji s tím dítětem – zeptám se, jestli potřebuje moji přítomnost nebo jestli potřebuje být samo apod. Nabízím činnosti/hry.“ (Respondentka č. 2)

„Snažit se ho více pochopit, být ohleduplnější. Nechtít toho po něm tolik jako po ostatních po určitou dobu. Dát mu více pozornosti. Je důležité s nimi mluvit i za pomoci hraček, které jsou úžasný sdělovací prostředek. ... Ujistit je v tom, že tatka i mamka je mají rádi. Pomoci jim vysvětlit, že mají teď dva domovy. Můžeme to dítě ujišťovat, že on

za ten rozvod nemůže, on není ten, který zničil rodinu. ... Více věnovat pozornost dětem, být citlivější. Pokud se jedná o agresi, tak je potřeba tomu dítěti citlivě vyhranit ty hranice ... agresi nasměrovat jinam (zmačkání pet-lahve, boxovací pytel, antistresové míčky, zaběhat si, kinetický písek, váleci žlínky apod. ... Máme i barometr nálady.“
(Respondentka č. 3)

„Podpůrné programy nemáme. Snažíme se v rámci takových situací komunikovat s rodiči, zjistit alespoň rámcově, jak to u nich chodí, abychom si při povídání o rodině, nebo dalších tématech nenaběhli špatně položenou otázkou dítěti. ... Dítěti se pak snažíme nabídnout otevřenou náruč, pomazlení, pochopení, povídáme si s ním jen o tom, o čem chce samo. ... Pokud je dítě smutné, snažím se mu vymyslet činnost, která ho zaujme, nebo ho začlenit mezi ostatní děti, aby „přišlo na jiné myšlenky“. Prostě lidsky.“ (Respondentka č. 4)

„Například jdeme na procházce za ruku, nebo si spolu malujeme. ... Je dobré i podporovat kamarády mezi sebou – vytvořit kamarádké pouto. ... Dítě se může i vykreslit – ruka, oko, tužka. Když je pohybová hra a dítě nechce se s námi hrát, tak ho nenutit. Je důležité, aby dítě chtělo samo od sebe. ... Vztít si dítě třeba i na klín, poňucháme. Pak mu třeba ukážeme něco a zkusíme, aby si šel hrát.“ (Respondentka č. 5)

„Dítě by mělo vědět, že ten učitel je tam vždy nápomocný. ... několikrát zmínit, aby se nebál přijít ... Zaměstnat to dítě, dávat do kolektivů, aby měl více kamarádů, aby ho děti přijaly, aby na to nebyl sám. Snažit se o kamarádský přístup ostatních dětí. Činnosti mu nabízet, kreslení apod. Aby i děti dokázaly soucítit. Začlenit dítě a aby dítě odcházelo s úsměvem a s radostí.“ (Respondentka č. 6)

Kategorie č. 4 – Možnosti a limity poskytování individuální péče dítěti pedagogem

Kategorie č. navazuje na výzkumnou otázku: „*Jaké možnosti má respondent/ka v oblasti poskytování pomoci dětem prožívající rozvodové řízení svých rodičů v kontextu individuální péče?*“. Většina respondentek se shodla na tom, že věnovat individuální péči dítěti při plném počtu dětí ve třídě je velice náročné. V některých třídách jsou ovšem asistenti, díky kterým lze zajistit individuální péči dítěti, ať už se jedná o dítě, které vyžaduje více pozornosti z důvodu rozvodu rodičů, či dítě, u kterého se musí řešit něco jiného.

„... Pro učitelku je to hodně časově náročné, takže ty časové možnosti v té školce moc nejsou. ...“ (Respondentka č. 1)

„Já má třídu, ve které jsou děti, které mají individuální vzdělávací plán, takže mám k dispozici asistenta, a navíc mám i snížený počet dětí ve třídě. ... Ideální by bylo, kdyby na třídě byly dvě paní učitelky.“ (Respondentka č. 2)

„Je potřeba dětem věnovat více pozornosti, být citlivější, což je trochu problém, když máme velké počty dětí ve třídě. ... Asi největší nepřítel je čas. Myslím si, že je reálné se tomu konkrétnímu dítěti věnovat více individuálně, ale je potřeba si na to najít čas v době pobytu ve školce.“ (Respondentka č. 3)

„Asistentku v letošním roce nemáme, ale máme skvělé tety provozní. Jsme malá školka, která má dvě třídy a pokud je třeba, vždy se najdou dvě milující ruce a jedno velké srdce, které se na chvíli „ujme“ a zažene ten největší stesk, ať už u dětí z rozvedených rodin, nebo běžně, často na třídě malých dětí.“ (Respondentka č. 4)

„Problém je, že při takovém počtu dětí je i těžké mu poskytnout individuální péči, přicházejí rodiče s dalšími dětmi, potřebují si něco říct apod.“ (Respondentka č. 5)

„Je pravda, že teďka tím počtem nemají paní učitelky čas se věnovat tomu všemu i přesto, že by chtěly. Ale kvůli kvantu a i inkluzi, jsou tam děti různé, tak na to není čas.“ (Respondentka č. 6)

5.3 Interpretace dat metodou „vyložených karet“

Data získaná z polostrukturovaného rozhoru vedeného s pracovníci mateřské školy lze interpretovat pomocí metody „vyložených karet“, která navazuje na analýzu dat, která proběhla prostřednictvím techniky otevřeného kódování. „Výzkumník vezme kategorizovaný seznam kódů, kategorie vzniklé skrze otevřené kódování uspořádá do nějakého obrazce či linky a na základě tohoto uspořádání sestaví text tak, že je vlastně převyprávěním obsahu jednotlivých kategorií.“ (Švaříček, Šedřová, 2007, s. 226)

Za pomoci kvalitativního šetření byla získána data a vytvořeny čtyři hlavní kategorie:

- Kategorie č. 1 – Konkrétní projevy v chování dětí předškolního věku během či po rozvodovém řízení

- Kategorie č. 2 – Vnímání rozvodové situace rodičů dítětem v kontextu věkového rozdílu dítěte
- Kategorie č. 3 – Druhy pomoci ze strany pedagogů
- Kategorie č. 4 – Možnosti a limity poskytování individuální péče dítěti pedagogem

Některé kategorie stojí samostatně, u jiných bylo pro bližší konkretizaci potřeba vytvoření dalších podkategorií.

Konkrétní projevy rozvodu v chování dětí v předškolním věku

Z rozhovorů s respondentkami vyplynulo, že změna chování u každého dítěte je velice individuální. Například Respondentka č. 2 má zkušenosti, že vždy je vidět změna chování, zatímco Respondentky č. 3, 5 a 6 uvádí, že záleží, jak rozvodové řízení zvládají samotní rodiče. Pokud je dítě svědkem hádek rodičů nebo nějakých nepříjemných narážek ze strany rodičů, žijí v negativní atmosféře nebo se o tom s dítětem rodiče odmítají bavit, ve většině případů se toto vše odrazí v chování dítěte. Pokud ovšem rodiče mají tuto situaci pod kontrolou a vysvětlují svému dítěti, že za nic nemůže a že ho mají stále rádi, dítě se může s touto situací rychle vypořádat a pedagog nemusí žádnou změnu chování upozorovat.

Emočně laděné změny chování

Z uskutečněných rozhovorů vyplynulo, že mezi nejčastější emoce, které dítě zažívá při rozvodu, tedy rozpadu rodiny, je smutek. Dítě je většinou uzavřené do sebe, moc nekomunikuje, je hodně mazlivé, plačtivé. Takto reagují většinou citlivější děti, v převážné míře holčičky. Některé děti ovšem můžou naopak změnit svoje chování v agresi, snahu někomu ublížit. Dítě je více roztěkané, divočejší. Podobný případ ve změně chování je blíže specifikován v příloze CH – Případová studie č. 2.

Psychosomatické projevy v chování

Mezi psychosomatické projevy se nejčastěji řadí bolesti břicha, bolesti hlavy a pomočování při spaní v průběhu pobytu v mateřské škole. Nejčastější psychosomatický projev, který můžeme spatřit u dětí s rozvádějícími se rodiči, je pomočování se. Respondentka č. 1 uvedla: „*Některé děti se i počůravají, i když to dříve zvládaly.*“ Některé děti kvůli této problematice zažívají stud či lítost. Respondentka č. 3 zmínila

v průběhu rozhovoru: „...pak jsem zažila ještě jednu holčičku, kde se rodiče rozváděli, když jí byly čtyři roky. ... začala se také počůrávat. A ta to nesla hodně špatně, když se počůrala, tak i hystericky brečela, tam to bylo propojené hodně s tou emoční složkou a s tou bolestí.“ Z odpovědi je patrné, že některé děti prožívají další nepříjemnou situaci, která mohla být vyvolaná právě rozvodem či častými hádkami doprovázející soudní řízení rodičů dítěte. Mezi doporučeními, která by měla zaznít ze strany pedagoga, má být návštěva lékaře, který vyloučí případné vážnější onemocnění, které by za pomočováním mohlo stát, například infekce močových cest či cukrovka. Pokud lékař vyloučí onemocnění, je vhodné se zamyslet, zda za tento problém nestojí například negativní atmosféra, která vládne doma, časté hádky rodičů, změna bydliště způsobená rozvodem rodičů, nový partner rodiče apod. V tuto chvíli je vhodné navštívit odborníka zabývajícího se psychologickou oblastí dítěte.

Věkový rozdíl dítěte ve vnímání rozvodové situace rodičů

Tříleté dítě je jinak rozumově a emočně vyspělé než dítě šestileté. Rozdíl tří let je tedy velice zásadní ve vývoji dítěte. I přesto je z výsledků rozhovorů patrné, že i na tříletém dítěti lze pozorovat změny chování vyvolané rozvodem rodičů. Takto malé dítě vše prožívá přes emoční složku a můžeme u něj častěji pozorovat smutek a pláč.

Většina respondentek se shodla na tom, že starší děti rozvod rodičů prožívají intenzivněji než děti tříleté. Starší dítě dokáže lépe chápat nastalou situaci doma, dokáže ji popsat. U starších dětí také hrozí, že si budou danou situaci vyčítat a budou si vše více klást za vinu. Proto je třeba si s těmito dětmi zavčas promluvit, abychom předešli velkému trápení, které by dítě mohlo velice ovlivnit. Respondentka č. 3 například ve své odpovědi uvedla, že starší děti více utíkají do tzv. dětské agresivity a jsou u nich čtenější konflikty s vrstevníky, než tomu bylo dříve.

Respondentka číslo čtyři ve své odpovědi naopak uvedla: „*Nemyslím si, že je důležitý věk. Spíš záleží, jak se celá ta situace v rodině podá, jak moc je jim vysvětleno, co se pro ně v jejich životě mění/nemění.*“ Jedná se o zajímavý pohled respondentky, který byl vytvořen její praxí v mateřské škole. Rodiče, kteří se neustále hádají, vytvářejí nepříjemnou atmosféru doma, či dokonce když jeden z rodičů najednou odejde z domu bez vysvětlení – to vše je pro dítě velice chaotické a negativně ho to ovlivňuje. Podobnou odpověď nalezneme i u Respondentky číslo pět. V takových situacích hrozí, že si dítě za vše bere vinu. Nerozumí tomu, co se děje a taková odpověď je pro něj jediné rozumné

vysvětlení. Proto je velice důležité s dítětem komunikovat a vše mu v klidu vysvětlit. I v emočně napjatých chvílích, které můžou být před rozvodovým řízením či jeho součástí, je třeba, aby si rodiče uvědomili, že nejde jenom o ně, a na první místo ve svém hodnotovém žebříčku postavili zájem svých dětí.

Další zajímavá odpověď byla v rozhovoru s respondentkou číslo pět, která uvedla: „*Strašně záleží, jak je to dítě vyvrálé. Šestileté dítě se projevuje jako čtyřleté a zase naopak. Tříleté dítě se chová jako šestileté po psychické stránce. A podle té vyvrálosti se odvíjí, jak dítě vnímá tu celou situaci.*“ Z odpovědi je patrné, že nezáleží na věku dítěte, nýbrž na jeho rozumové a emoční vyspělosti. Dále také záleží na povahových rysech dítěte. Pro citlivější dítě, které je velmi fixované na jednoho z rodičů je pak velice náročné se vypořádat se situací, kdy tento rodič najednou odejde z domova a nevidá ho tak často jako dříve.

Druhy pomoci ze strany pedagogů v mateřské škole

Pedagog v mateřské škole vykonává výchovnou a vzdělávací činnost v předškolním vzdělávání dětí. Úkolem pedagoga je navázat kladný vztah ke každému dítěti ve své třídě a dokázat dítěti pomoci, když potřebuje. Právě role pedagoga v životě dítěte je velice důležitá. Učitelka tráví více času s dítětem než jeho rodič, a tak snáze pozná, když se u dítěte objeví změna chování.

Hlavně u tříletých dětí je učitelka brána jako náhrada maminky, a když je třeba, měl by si pedagog udělat časový prostor a dopřát dítěti objetí či si ho na chvíli pochovat na klíně. Většina respondentek zmiňuje, že je někdy nejlepší si dítě přitulit, pomazlit se s ním. Respondentka č. 2 zmiňuje: „*Pokládám otázky a zjišťuji potřeby. Komunikuji s tím dítětem – zeptám se, jestli potřebuje moji přítomnost nebo jestli potřebuje být samo apod.*“ Ne každému dítěti je příjemné, když ho někdo „cizí“ chová na klíně a toto privilegium může vykonávat jenom jeho maminka. Je dobré ověřit, zda je plačícímu dítěti příjemné, že si ho přitulíme k tělu, nebo naopak tím celou situaci zhoršíme. Každé dítě je jiné a je zapotřebí respektovat jejich individuální potřeby.

Dále se můžeme pokusit zahnat dítěti chmurné myšlenky a zkusit ho rozptýlit nějakou hrou či jinou aktivitou. Děti do ničeho nenuťme, jen nabízíme činnosti, které by je mohly zaujmout. Velice účinná metoda je i dramatizace, kdy se za pomoci divadelní scénky děti velice rychle něco naučí a snadno zapamatují. Některým dětem pomáhá se

vykreslit; jedná se o propojení ruka – oko – tužka. Není vhodné dělat předčasné závěry z kresby. Někdy to, co si myslíme, že dítě nakreslilo, nemusí odpovídat realitě. Respondentky č. 5 a 6 uvedly, že je velice žádoucí podporovat kamarádské pouto ve třídě, aby se dítě necítilo samo. Pokud bude mít dítě kamaráda, ranní loučení od rodiče bude snadnější záležitostí.

Pokud je možné zajistit si více klidu ve třídě, je také dobré navázat s dítětem komunikační okénko, ve kterém ho necháme mluvit, pokud bude samo chtít, o tom, co ho trápí nebo i o úplně jiných věcech. Pro dítě bude v tu chvíli důležité, že je tam někdo pro něho a naslouchá mu. Snažit se mu vysvětlit, jaké emoce momentálně prožívá, jak se s nimi vypořádat a celkově mu pomoci pochopit nastalou situaci (např. proč už bydlí tatínek jinde). Je důležité, jak připomíná Respondentka č. 3, dítěti vysvětlit, že za danou situaci nemůže a sejmout z něho vinu, kterou si může přisuzovat. V komunikaci je velice dobré používat maňásky, jak to zmiňuje dále Respondentka: „*Je důležité s nimi mluvit i za pomoci hraček, které jsou úžasný sdělovací prostředek.*“ Dítě tu chvíli nemluví za sebe, ale za danou hračku, což mu může pomoci odhodit zábrany a podělit se, co „hračku“ skutečně trápí. Příklad, jak pedagog může dítěti v mateřské škole pomoci, se nachází v příloze H – Případová studie č. 1.

Velice zajímavé jsou odpovědi respondentek, jak se vypořádávají s agresí dítěte. Respondentka č. 2 zmiňuje: koberec, kam se děti chodí ovládnout, míček, který mohou děti mačkat, a boxovací pytel. Respondentka č. 3 v rozhovoru také uvedla pár příkladů: „*agresi nasměrovat jinam (zmačkání PET-lahve, boxovací pytel, antistresové míčky, zaběhat si, kinetický písek, váleci žíněnky apod. ... Máme i barometr nálady.*“ V roli pedagoga je velice dobré si uvědomit, že negativní emoce, jako je agrese, jsou naprosto přirozené, proto je třeba dítě naučit, jak tuto emoci zvládat tak, aby neublížilo někomu jinému. Zároveň se nesnažit emoci potlačit, nýbrž s ní pracovat.

Časové možnosti pedagogů v oblasti pomoci a individuální péče

Z uvedených rozhovorů vyplynul zásadní problém: nedostatek časových možností při věnování individuální péči dětem. Většina respondentek se shodla, že při plném počtu dětí ve třídě je velice náročné si najít čas a věnovat dítěti dostatečnou individuální péči, kterou zrovna potřebuje. Velice důležité je poskytnout dítěti individuální péči včas. Pokud přijde uplakané dítě od maminky, je třeba ho utiшит hned. Nelze čekat, až přijde kolegyně na odpolední směnu. V některých třídách může pomoci asistentka, která je do

třídy přidělena. Bohužel asistentky nejsou součástí každé třídy. Pedagogové se tak dostávají do tíživých situací a momentů, kdy by se pomoc určitě hodila. Jak píše Respondentka č. 2: „...*Ideální by bylo, kdyby na třídě byly dvě paní učitelky.*“ Toto řešení by bylo podle mého názoru ideální, ovšem systém směn v mateřské škole je nastavený jinak. Většinou se dělí na ranní a odpolední směnu, která se po týdnu mění. Respondentka č. 4 uvádí, jak tuto problematiku vyřešili v jejich školce: „*Asistentku v letošním roce nemáme, ale máme skvělé tety provozní. Jsme malá školka, která má dvě třídy a pokud je třeba, vždy se najdou dvě milující ruce a jedno velké srdce, které se na chvíli „ujme“ a zažene ten největší stesk, ať už u dětí z rozvedených rodin, nebo běžně, často na třídě malých dětí.*“ Přínosné jsou pozitivní vztahy v mateřské škole, když si lidé vycházejí vstříc a navzájem si zaměstnanci mateřské školy pomáhají. Bohužel ale tety provozní nejsou dostatečně kompetentní, aby vykonávaly výchovně-vzdělávací činnost ve třídě. Jejich přítomnost však pomůže paní učitelce, ať už se bude jednat o utišení plačícího dítěte nebo při úklidu hraček ve třídě apod. Situace v jednotlivých mateřských školách není ideální. Pedagogové jsou velice přetížení a vedení mateřských škol si toho jsou vědoma. Dvě respondenty ze šesti jsou přímo ve vedoucí pozici v mateřských škol (Respondentka č. 4, Respondentka č. 6). „*Je pravda, že teďka tím počtem nemají paní učitelky čas se věnovat tomu všemu i přesto, že by chtěly. Ale kvůli kvantu a i inkluzi, jsou tam děti různé, tak na to není čas.*“ (Respondentka č. 6)

5.4 Shrnutí

Tato kapitola se zabývá shrnutím nejdůležitějších poznatků z výše uvedeného kvalitativního šetření. Hlavním cílem bylo popsat zkušenosti respondentek na problematiku rozvodů a jeho dopadu na dítě v předškolním věku. K tomuto cíli v rámci empirické části pomáhají odpovědi respondentek pracujících v mateřské škole za pomoci polostrukturovaných rozhovorů. Tato metoda má několik otázek daných, ale lze se v průběhu rozhovoru doptávat a doplňovat si potřebné informace. To se ukázalo jako velice praktické využití. Díky metodě polostrukturovaného rozhovoru jsem měla možnost se dozvědět více zajímavých informací, než kdyby byla použita metoda strukturovaného rozhovoru. Velice si vážím času, který mi respondenty věnovaly, a patří jim velké poděkování za jejich ochotu.

Skrze první výzkumnou otázku „*Jaké nejčastější změny chování se projevují u dětí z rozvedených rodin či z rodin v průběhu rozvodového řízení?*“ výzkum ukázal, že změna chování u dítěte je velice individuální. Mezi nejčastější emoce, které děti

z rozvedené či rozvádějící se rodiny zažívají, patří smutek. Dítě je většinou uzavřené do sebe, moc nekomunikuje, je hodně mazlivé, pláčtivé. Některé děti ovšem můžou naopak změnit svoje chování v agresi, snahu někomu ublížit. Dítě je více roztěkané, divočejší. Z psychosomatických projevů jde o pomočování se při spinkání v mateřské škole, bolesti břicha a hlavy, které ovšem nejsou tak časté. Ve výjimečných případech může dítě ze stresu začít i koktat.

Další výzkumná otázka zněla: „*Jaké rozdíly nalezneme ve vnímání rozvodové situace u dítěte tříletého a šestiletého?*“. Z analýzy rozhovorů vyplynulo, že i u tříletých dětí lze pozorovat změny chování vyvolané rozvodem rodičů, takže i jich se tato problematika dotýká. Takto malé dítě vše prožívá přes emoční složku a můžeme u něj nejčastěji pozorovat smutek a pláč. Starší děti (5–6 let) prožívají rozvod svých rodičů intenzivněji než děti tříleté. Starší dítě dokáže lépe chápat nastalou situaci, dokáže ji popsat. U starších dětí také hrozí, že si budou danou situaci vyčítat a budou si vše více brát za vinu. Proto je třeba si s těmito dětmi včas promluvit, abychom předešli velkému trápení, které by dítě mohlo velice ovlivnit.

Následující výzkumná otázka se zaměřovala na zkušenosti z pedagogické praxe respondentek: „*Jaké zkušenosti má respondent/ka s možnostmi pomoci dětem z rozvedené rodiny ze strany pedagogů?*“. Na základě odpovědí všech respondentek se jedná především o objetí, pochování na klíně, pomazlit se s dítětem. V tu chvíli má paní učitelka, především u malých tříletých dětí, nahradit roli maminky a ukázat dítěti, že není samo. Je důležité zjistit, co dítě potřebuje. Pokud vidíme plačící dítě, máme tendenci jej obejmout, ale ne pro všechny děti je tento kontakt příjemný. Proto je vhodné se nejprve zeptat a zjistit, jak bychom dítěti mohli pomoci, a respektovat individuální potřeby dítěte. Mezi dalšími odpověďmi zaznívalo rozptýlení dítěte nějakou aktivitou, hračkou. Aktivitu či činnost jenom nabízíme, nenutíme děti do nich. Některým dětem pomáhá i se vykreslit a jako účinnou metodu bychom mohli uvést dramatizaci, která pomáhá dětem si lépe zapamatovat věci. Dítěti pomáhá mít ve třídě kamaráda a utužovat kamarádské vztahy ve třídě jako celku. V neposlední řadě, pokud je to možné z časových důvodů, je dobré s dítětem navázat komunikační okénko, ve kterém mu například pomůžeme pochopit celou situaci. Někdy je dobré dítě nechat mluvit i o úplně jiných věcech a ukázat mu, že jsme tady pro něho a nasloucháme mu.

Mezi další činnosti, kterými by pedagog mohl dítěti pomoci se vypořádat s emocemi, které se vlivem rozvodu objeví, patří například koberec na ovládnutí emocí, antistresové míčky, boxovací pytel, váleci žíněny. V roli pedagoga je dobré si uvědomit, že negativní emoce, jako je agrese, jsou naprosto přirozené. Proto je třeba dítě učit, jak tuto emoci zvládat, aby neublížilo někomu jinému; a nesnažit se ji potlačit, nýbrž s ní pracovat.

Poslední výzkumná otázka se zabývá časovými možnostmi pedagogů v oblasti pomoci a individuální péče a je formulována takto: „*Jaké možnosti má respondent/ka v oblasti poskytování pomoci dětem prožívající rozvodové řízení svých rodičů v kontextu individuální péče?*“. Všechny respondentky pracují v mateřské škole a mají přímé zkušenosti s prací s předškolními dětmi. Z uvedených rozhovorů vyplynul zásadní problém: nedostatek časových možností při věnování individuální péči dětem. Většina respondentek se shodla, že při plném počtu dětí ve třídě je velice náročné si najít tzv. časové okénko a věnovat dítěti dostatečnou individuální péči, kterou zrovna potřebuje. Pedagogové se tak dostávají do tíživých situací a momentů, kdy by se pomoc určitě hodila.

Pedagog hraje velice významnou roli v životě dítěte.

Závěr

Diplomová práce je zaměřena na problematiku dopadu rozvodu na chování dítěte v mateřské škole. V první kapitole s názvem „*Dítě v předškolním věku*“ je charakterizován vývoj předškolního dítěte, tedy dítěte od tří do šesti let. Dále je vymezen termín psychosociální odolnost jako důležitá výbava pro člověka ke zvládnutí náročných životních situací. Práce se zabývá i současnou rodinou a jejím rozpadem. Rozpad není statisticky měřitelný, a proto se diplomová práce zabývá rozvodem, který statisticky měřitelný je. Z výsledků je patrné, že křivka rozvodovosti pomalu klesá, ovšem i tak se jedná o vysoká čísla zániku rodin, ve kterých se nacházejí i děti. Předškolní děti ve věku od tří do šesti let vnímají, že se jejich rodina rozpadla. Tento dopad můžeme vnímat ve změně chování dítěte. Jedni z prvních, kdo si všimne této změny, jsou pedagogové v mateřských školách. Právě oni mohou dítěti pomoci a rodičům ukázat, že jejich chování má dopad na jejich dítě.

Cílem této práce je ukázat dopady rozvodu na chování dítěte v mateřské škole a prozkoumat, jaké zde mají možnosti pomoci pedagogičtí pracovníci.

Cílem empirické části diplomové práce bylo popsat zkušenosti pedagogů v mateřských školách a zmapovat možnosti pomoci dětem procházejícím si stresovou situací vyvolanou rozvodem jejich rodičů. Výsledky výzkumu ukázaly, že na některých dětech jsou skutečně znatelné dopady rozvodu rodičů na chování v mateřské škole. Děti bývají nejčastěji smutnější, uzavřenější, mazlivější než dříve. Některé děti mohou naopak ubližovat kamarádům, i když to předtím nedělaly. U určitých jedinců byly zaznamenány i psychosomatické projevy dopadu rozvodu. Jednalo se nejčastěji o pomočování se při spaní v mateřské škole, bolesti hlavy a břicha. Nejčastější zvolenou pomocí těmto dětem byla otevřená náruč a laskavé srdce. Dále se respondentky snažily dítě rozptýlit prostřednictvím hry či aktivity. Důležité ve třídě jsou kamarádské vztahy mezi dětmi; pedagog může tyto vztahy podporovat a pomoci tak dítěti se lépe začlenit do třídního kolektivu. V odpovědích nechyběla ani práce s emocemi, která je nejen u předškolních dětí velice důležitá. Respondentky uváděly, že věnovaly dítěti více pozornosti než předtím, a pokud to bylo vhodné, snažily se s dítětem o dané situaci komunikovat a pomoci mu ji lépe pochopit.

Z uvedených rozhovorů vyplynul problém, že pedagogy v mateřských školách často tíží nedostatek časových možností při věnování se individuální péči. Většina

respondentek se shodla, že při plném počtu dětí ve třídě je velice náročné najít si časové okénko a věnovat dítěti dostatečnou individuální péči, kterou zrovna potřebuje. Ovšem i přesto se pedagogové snaží dítěti pomoci, jak je jen v jejich silách. Cíl empirické části diplomové práce byl tedy splněn.

Závěrem bych chtěla poděkovat všem pedagogům v mateřských školách, kteří odvádějí skvělou práci, a to i v současné době, kdy se ve třídách nacházejí děti z různých rodin, s individuálními plány a dalšími speciálními potřebami.

Seznam použitých zdrojů

- BERGSTROM, Malin, *akol. a kol.* Importance of living arrangements and coparenting quality for young children's mental health after parental divorce: a cross-sectional parental survey. *BMJ Journals* [online]. 2021, 5(e000657) [cit. 2023-03-11]. Dostupné z: doi:10.1136/bmjpo-2020-000657.
- Český statistický úřad. Rozvodovost. *Český statistický úřad* [online]. 2021, 2020 [cit. 2022-07-16]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/142755448/1300692103.pdf/ae7c7bbe-d341-4f87-94fc-523de14a65b5?version=1.1>.
- FAGAN, Jay. Effects of Divorce and Cohabitation Dissolution on Preschoolers' Literacy. *Journal of Family Issues* [online]. 2012, 34(4), 460–483 [cit. 2023-03-11]. Dostupné z: doi:10.1177/0192513X12445164.
- GAVORA, Peter, Vladimír JÚVA a Vendula HLAVATÁ. *Úvod do pedagogického výzkumu*. 2., rozš. české vyd. Brno: Paido, 2010, 261 s.: il.; 23 cm. ISBN 978-80-7315-185-0.
- HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Čtvrté, přepracované a rozšířené vydání. Praha: Portál, 2016, 437 stran: ilustrace; 21 cm. ISBN 978-80-262-0982-9.
- FUČÍK, Petr a Michaela ŠOLCOVÁ. Nové formy rodičovství: střídavá péče a hledání jejích důsledků pro děti – přehledová studie1. *Sociální studia* [online]. 2022, 19(2), 35-54 [cit. 2023-03-11]. ISSN 1214-813X. Dostupné z: <https://doi.org/10.5817/SOC2022-32988>.
- HOSKOVCOVÁ, Simona. *Psychická odolnost předškolního dítěte*. Praha: Grada, 2006, 160 s.: il.; 21 cm. ISBN 80-247-1424-8.
- KAST-ZAHN, Annette. *Výchova v období vzdoru: [jak dát dítěti všechno, co potřebuje, ale ne vše, co chce]*. V Brně: CPress, 2012, 127 s.: barev. il.; 21 cm + 1 volně vložená příl. ISBN 978-80-264-0084-4.
- KOŤÁTKOVÁ, Soňa. *Dítě a mateřská škola: co by měli rodiče znát, učitelé respektovat a rozvíjet*. 2., rozš. a aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2014, 256 s.: il.; 21 cm. ISBN 978-80-247-4435-3.

- KRAUS, Blahoslav. UNIVERZITA HRADEC KRÁLOVÉ. PEDAGOGICKÁ FAKULTA. *Společnost, rodina a sociální deviace*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014, 157 s.: il.; 22 cm. ISBN 978-80-7435-411-3.
- KUNZE, Petra, Catharina SALAMANDER a Dagmar SKLENÁŘOVÁ. *Malé děti potřebují rituály*. Brno: Computer Press, 2011, 126 s.: barev. il.; 21 cm + 1 plakát (11 x 77 cm). ISBN 978-80-251-3405-4.
- MATĚJČEK, Zdeněk. *Prvních 6 let ve vývoji a výchově dítěte: normy vývoje a vývojové milníky z pohledu psychologa*. Praha: Grada, 2005, 182 s.: portréty; 21 cm. ISBN 80-247-0870-1.
- MATĚJČEK, Zdeněk a Zdeněk DYTRYCH. *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Praha: Grada, 2002, 128 s.: il. ; 21 cm. ISBN 80-247-0332-7.
- MERTIN, Václav a Ilona GILLERNOVÁ. *Psychologie pro učitelky mateřské školy*. Třetí vydání. Praha: Portál, 2015, 247 stran: ilustrace; 23 cm. ISBN 978-80-262-0977-5.
- MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada, 2006, 332 s.; 24 cm. ISBN 80-247-1362-4.
- NADEAU, Micheline a Kristyna KŘÍŽOVÁ. *Relaxační hry s dětmi*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2011, 135 s.: il.; 23 cm. ISBN 978-80-7367-896-8.
- NOVÁK, Tomáš. *Péče o dítě po rozvodu a její úskalí*. Praha: Grada, 2012, 144 s.; 21 cm. ISBN 978-80-247-4110-9.
- PAULÍK, Karel. *Psychologie lidské odolnosti*. 2., přepracované a doplněné vydání. Praha: Grada, 2017, 362 stran; 24 cm. ISBN 978-80-247-5646-2.
- Pohyb obyvatelstva – rok 2020: Nejvyšší převaha zemřelých nad narozenými od roku 2000. *Český statistický úřad* [online]. 2021, 22.03.2021 [cit. 2022-07-16]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/cri/pohyb-obyvatelstva-rok-2020>.
- POUPĚTOVÁ, Šárka. *Netrapte se po rozvodu*. Praha: Grada, 2009, 1 online zdroj (176 stran). ISBN 978-80-247-6601-0.
- Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání. *Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy* [online]. MŠMT, 2013–2022, 2021 [cit. 2022-08-15]. Dostupné z:

file:///C:/Users/HP/Downloads/RVP%20PV%20z%C3%A1%C5%99%C3%AD%202021%20(1).pdf.

RÖNNAU-BÖSE, Maike, Klaus FRÖHLICH-GILDHOFF a Alena BEZDĚKOVÁ. *Psychická odolnost předškoláků*. Praha: Portál, 2021, 119 stran; 23 cm. ISBN 978-80-262-1790-9.

Rozvody podle příčiny rozvratu manželství. *Český statistický úřad* [online]. 2021, 2019 [cit. 2022-08-04]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/documents/10180/121768536/13006720rc10.pdf/3a382450-d60a-43cc-bc1f-63372578910e?version=1.1>.

SMITH, Heather. *Děti a rozvod*. Praha: Portál, 2004, 183 s.; 223 cm. ISBN 80-7178-906-2.

Sňatky a rozvody v Plzeňském kraji v roce 2021. *Český statistický úřad* [online]. 2022 [cit. 2022-08-09]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/xp/snatky-a-rozvody-v-plzenskem-kraji-v-roce-2021>.

SVOBODA, Jan. *Agrese a agresivita v předškolním a mladším školním věku*. Praha: Portál, 2014, 164 s.: il.; 23 cm. ISBN 978-80-262-0603-3.

SVOBODOVÁ, Eva. *Vzdělávání v mateřské škole: školní a třídní vzdělávací program*. Praha: Portál, 2010, 166 s.; 23 cm. ISBN 978-80-7367-774-9.

ŠMÍD, Ondřej a Renáta ŠÍNOVÁ. *Rozvod manželství*. Praha: Leges, 2013, 336 s.; 21 cm. ISBN 978-80-87576-66-3.

ŠPAŇHELOVÁ, Ilona. *Dítě a rozvod rodičů*. Praha: Grada, 2010, 179 s.; 21 cm. ISBN 978-80-247-3181-0.

ŠVARŤÍČEK, Roman a Klára ŠEĐOVÁ. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007, 377 s.: il.; 22 cm. ISBN 978-80-7367-313-0.

THOROVÁ, Kateřina. *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Praha: Portál, 2015, 575 s.: il.; 24 cm. ISBN 978-80-262-0714-6.

Úhrnná rozvodovost v letech 1950-2019. *Český statistický úřad* [online]. 2021, 09.06.2020 [cit. 2022-08-05]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/uhrnna-rozvodovost-v-letech-1950-2019>.

Seznam příloh

Příloha A – Otázky polostrukturovaného rozhovoru

Příloha B – Rozhovor s Respondentkou č. 1

Příloha C – Rozhovor s Respondentkou č. 2

Příloha D – Rozhovor s Respondentkou č. 3

Příloha E – Rozhovor s Respondentkou č. 4

Příloha F – Rozhovor s Respondentkou č. 5

Příloha G – Rozhovor s Respondentkou č. 6

Příloha H – Případová studie č. 1

Příloha CH – Případová studie č. 2

Příloha A – Otázky polostrukturovaného rozhovoru

- **Jaké jsou konkrétní projevy rozvodu v chování dětí v předškolním věku?**
- **Rozvod rodičů vede u dítěte spíše ke smutku, agresi nebo jiné emoci?**
- **Je důležitý věk dítěte ve vnímání rozvodové situace u jeho rodičů? A pokud ano, jsou zde výrazné změny v chování mezi tříletým a šestiletým dítětem?**
- **Jaké jsou rozdíly v chování (konkrétně) u dětí předškolního věku z rozvedených rodin a u dětí z rodin procházejících si rozvodovým řízením rodičů?**
- **Jak můžete jakožto pedagog pomoci dětem z rozvedené nebo rozvádějící se rodiny?**
- **Poskytl MŠ nějaké podklady k pomoci dítěti nacházející se v situaci rozvodu rodičů?**

Příloha B – Rozhovor s Respondentkou č. 1

Jaké jsou konkrétní projevy rozvodu v chování dětí v předškolním věku?

Nechtějí spolupracovat s učitelem v době rozvodů, vztekají se a jsou „zabejčený“. Malují většinou tmavými barvami. Vyskytují se úplně černé nebo přeškrtané kresby. Dítě má tendenci se třeba schovávat. Nechce se bavit s kamarády a zalézá někde do koutku a vůbec nekomunikuje s učiteli. Některé děti se i počůrávají, i když to dříve zvládaly. Nejspíš ten stres, který zažívaly doma je takto ovlivnil. Co jsem se setkala s dětmi, tak v každém věku dítě nějakým způsobem reaguje na rozvod rodičů.

Je důležitý věk dítěte ve vnímání rozvodové situace u jeho rodičů? Jaké jsou výrazné změny v chování mezi 3letým a 6letým dítětem?

Mladší děti si to tolik neberou jako ty starší kolem pátého a sedmého věku. Více citlivé tříleté děti vyžadují i přítomnost toho druhého rodiče, který odešel. Ptají se na otázky typu: „Kde je táta?“. Malé děti jsou třeba trochu smutné, ale více se to na nich nepozná. Ale až u těch starších dětí je ten dopad rozvodu více intenzivnější. Jsou patrné výraznější změny. Starší děti, jako například šestileté, do sebe více vstřebávají ten rozvod a jsou z toho více rozhozené. Takže čím je dítě starší, tím je více rozhozenější z rozvodu rodičů.

Agresivních nebo vzteklých dětí bylo malinko, spíše byly smutné. To dítě se jakoby uzavře do sebe. Některé děti ze začátku vůbec nechtějí mluvit. Tak je potřeba prolomit ten led a třeba o tom začne to dítě samo mluvit a ten smutek z něho pomalu začne vyprchávat.

Jaké jsou rozdíly v chování (konkrétně) u dětí předškolního věku z rozvedených rodin a u dětí z rodin procházejících si rozvodovým řízením rodičů?

U dětí, které pocházejí z rodin již rozvedené je vidět, že tu situaci berou jako samozřejmost. Tady musíme dávat hlavně pozor, když je dítě ve střídavé péči rodičů. Často si totiž rodiče nepředávají informace, takže se pak jedná o zapomenuté akce, věci, kostýmy, focení atd. Nejhorší je, když si navíc ještě rodiče mezi sebou dělají naschvály.

Během průběhu rozvodu jsou změny chování intenzivnější u toho dítěte. Jakmile je po rozvodu a situace je více uklidněná, dítě tedy ví, kde a s kým bude bydlet, je i dítě klidnější. Ale stále je z toho rozvodu rozhozené. Myslím si, že je dobré, když i učitelé o tem rozvodu s dítětem hovoří. Když hezky mluví o tat'kovi i o mamce. To je podle mého

názoru hodně důležité. Dítě se tedy zklidní, protože se nastaví nějaký řád, rodiče se třeba přestanou hádat, je menší počet konfliktů mezi nimi, což ovlivní i to dítě, které je poté klidnější než v průběhu rozvodu.

Je rozdíl ve změně chování, pokud dítě do MŠ přivádí rodič, který má dítě svěřené do péče a rodič, který má dítě „jen na víkend“?

Stává se, že děti nechtějí jít od toho rodiče, který je má jen na víkendy. Je zde těžší loučení. Děti dělají hlavně scény, pokud se jim u rodiče přes víkend líbilo. Stalo se i že děti byly rády, že se vracejí k rodiči, který je má ve své péči. Je to případ od případu, ale častější je, že se ji, nechce loučit s rodičem, který je měl na víkend.

Mám zkušenost, že dítě má ve své péči spíše matka. Střídavou péči tu měly jenom snad dvě děti za dobu, co tu pracuji (5-6 let). Je to trošku znát, pokud je dítě ve střídavé péči anebo jenom v péči jednoho rodiče. Záleží, na jaké půlce, jestli u tatky nebo u mamky. Záleží, kde je taková ta volnější výchova. Jeden z rodičů může mít tendenci se zavděčit tomu dítěti, a pak mu dovolí věci, co druhý rodič dítěti zakazuje. Poté vznikají boje mezi rodiči ve výchově. Myslím si, že pro dítě je nejlepší, když je na jednom bydlišti, takže v péči jen jednoho rodiče. Jinak vznikají zmatky, protože si nevyřídí informace například o akci,... Pak je to těm dětem líto, že něco nemá či zapomněl, jen kvůli tomu, že si to rodiče neřekli. Víkendový rodiče často nečtou nástěnky, takže pokud se něco zveřejní, takže potom nevědí a nepředají informaci tomu druhému rodiči.

Jak můžete jakožto pedagog pomoci dětem z rozvedené nebo rozvádějící se rodiny?

Například pokud je dítě svěřené do péče otci, tak mu chybí takovéto pohlazení, které by to dítě dostalo od mámy. Takže by ten učitel měl tuto potřebu dítěti pomoci uspokojit. Učitel by tedy neměl od sebe to dítě odhánět, ale přitulit/pohladit, pokud by to to dítě vyžadovalo. Povzbudit ho, že se v pátek setká s mamkou, která má dítě jenom na víkend. Děti jsou více fixované na matku. Učitelka ho může rozptylovat.

Je důležité s tím dítětem mluvit, protože ty děti to potřebují ze sebe vyventilovat. Pedagog může být někdy jediná osoba, které se to dítě může svěřit. Mamce to nemůže říct ani tátovi. Prarodiče jsou většinou na straně svých dětí, nejsou neutrální v tomto případě. Takže jediný, kdo může dítěti zbýt je pedagog. Ten učitel by se měl snažit rozhovor s dítětem směřovat do optimističtější roviny. Taky je dobré to dítě třeba úkolovat, aby na to nemuselo pořád myslet. Nějak ho zaměstnat.

Jaké máte zkušenosti s komunikací s rodiči na téma rozvod? Řeknou to rodiče sami od sebe, že se teď rozvádějí a že se dítě může chovat trochu jinak?

Pár rodičů to řeklo, ale většinou až po rozvodu. Jen dva rodiče mi to řekli ještě před rozvodem. Na některých dětech jsem poznala, že se něco děje, tak jsem se potom musela zeptat rodičů, zda se doma něco děje. Oni mi poté přiznali, že se rozvádějí.

Poskytla Vám mateřská škola nějaké podklady k pomoci dítěti nacházející se v situaci rozvodu rodičů?

Školka nám žádné materiály neposkytla. Pouze jeden případ jsem zažila, že nám vedení řeklo, ať jsme na jednu rodinu opatrní. Nesměli jsme se vůbec zmiňovat o rozvodu či o jejich rodinné situaci, ani před dětmi ani před rodiči. Takže se jednalo o hodně citlivou záležitost. Takže komunikace s rodiči byla jenom o školce a museli jsme si dát pozor, abychom něco nevhodného neřekli. Abychom nikomu neublížili. Tady byly hodně citlivé i ty děti. Hodně špatně to ty dvě holčičky nesly. To byl jediný případ, kdy jsme tedy dostaly pokyn od vedení, jak se zachovat. Jinak žádná metodika neexistuje. Neměla jsem tedy žádné pokyny. Vše jsem dělala podle selského rozumu, jak se říká. Vše jsem dělala tak, jak to bylo podle mě nejlepší.

Myslím si, že tak v těch 80 – 85 % bych řekla, že jsem těm dětem pomohla. Ale těch zbylých 20 – 15 % si myslím, že i když jsem se snažila, tak že jsem jim nepomohla tolik, jak potřebovaly. To byly převážně tvrdohlavé děti a komunikace s nimi byla hodně těžká. Někdy jsem se na ty děti zaměřila a dala jsem jim třeba nějakou drobnost (obrázek, verš, samolepku a podobně). Mám zkušenost, že těm dětem ta maličkost zvedla náladu, je dobré jim věnovat více pozornosti a komunikovat s nimi, pokud má ta učitelka čas.

Má učitelka časové možnosti tomu dítěti se individuálně věnovat?

No, moc ne. Pro učitelku je to vše hodně časově náročné, takže ty časové možnosti v té školce moc nejsou. Náročné je to i pro ty rodiče. Když například musí mamka vysvětlovat, proč ten táta odešel.

Jak celkově vnímáte postavení vedení k této problematice?

Já si myslím, že vedení moc nechce, aby se o rozvodu mluvilo. Což je podle mého názoru škoda. Když vidím, že je to dítě takové špatné, tak se rodičů zeptám, zda se něco neděje.

Školka nechce, abychom zasahovali, ale když už to ovlivní dítě, tak tam by se už zasáhnout mělo. Je vidět, že to dítě je jiné, jinak se chová. Tak tady je potřeba zasáhnout, aby se tomu dítěti pomohlo. To je můj názor. A co se týče vedení, tak si myslím, že to nechává spíše na nás učitelky, jestli zasáhneme nebo ne.

Příloha C – Rozhovor s Respondentkou č. 2

Jaké jsou konkrétní projevy rozvodu v chování dětí v předškolním věku? Je důležitý věk dítěte ve vnímání rozvodové situace u jeho rodičů? Jaké jsou výrazné změny v chování mezi 3letým a 6letým dítětem?

Ano, určitě tam změna chování je. Co se týče věkového rozdílu, tak ten tříletý to má spíše emoční, že používá ten pláč. Kdyžto ten šestiletý, ten už dokáže k tomu dát strukturu, myšlenky, dokáže to nějak popsat. Ale třeba si pamatuji, že jsem jednou měla tříleté dítě, které na tom bylo komunikačně strašně dobře. A ten to dokázal taky popsat. Ale většinou teď ty tříleté děti nemají tak širokou slovní zásobu. To byla spíš výjimka.

Ale z těch emocí, nejčastěji používají ten pláč, smutek. Jednou byla i ne úplně agrese, ne vztek, ale snažil se někomu ublížit. A tím se to poznalo. Ohledně kresby, tak většinou holčičky kreslí více. Kuci celkově nemají výtvarnou výchovu rádi. Měla jsem jednu holčičku a ta zase opravdu nakreslila obrázek. A vždy ta postava, která byla v té rodině, třeba křičela anebo měla nějaké tyhle silné emoce, tak většinou na tom obrázku nebyla, anebo byla v rohu, stranou, menší, vzadu.

Zažila jste nějaké psychosomatické projevy u dětí?

Bolení břicha, hodně i bolení hlavy. Počůrávání ne.

Kolik dětí jste prožila, u kterých byla patrná změna chování?

Vždy když nastane tady ta situace, tak tam je vždy změna chování u toho dítěte. Vždycky. Je jedno jestli tam ta změna je pláč, nebo nebudou mluvit nebo ta agrese. Ale vždy poznáte, že se tam něco děje. Nevím to číslo, nedokážu určit, kde všude bylo rozvodové řízení. Ale už jsem taky na některé zapomněl. Změna chování je vždy.

Jaké jsou rozdíly v chování (konkrétně) u dětí předškolního věku z rozvedených rodin a u dětí z rodin procházejících si rozvodovým řízením rodičů?

Záleží, jak to ty rodiče řeší i doma. Když se doma mezi sebou neumí dohodnout, a to dítě to slyší. Anebo mi někdy vypráví, že třeba spalo a vzbudilo se a slyšelo, že se ti rodiče hádají, tak potom přijde do školky a je poznat, že se něco stalo. Ale jinak si myslím, že by to člověk nepoznal. Záleží, jak se ti rodiče mezi sebou komunikují v tomhle.

Rozdíl v tomto úplně většinou nevidím, jestli jsou v průběhu rozvodového řízení anebo po. Většinou jsem měla děti, u kterých rozvod rodičů proběhl, anebo že se chystalo, že se ti rodiče rozvedou, ale pak k tomu třeba ani nedošlo. Ale ti rodiče se sblížili. Myslím si, že důležité je, zda ti rodiče s tím dítětem tu komunikaci mají, doma mu to třeba vysvětlují. A pokud se vyvarují tomu nevhodnému chování před tím dítětem.

Je rozdíl ve změně chování, pokud dítě do MŠ přivádí rodič, který má dítě svěřené do péče a rodič, který má dítě „jen na víkend“?

Tady uvedu tři příklady, které jsem prožila a třeba z toho získáme tu odpověď. Jeden chlapeček, měl střídavou péči, ale vlastně ho měla v péči maminka a ten tatínek se objevil jenom třikrát do roka. Ten tatínek si ho mohl vyzvedávat i vícekrát, ale z nějakých důvodů se objevil jenom 3x za rok. Ale ten chlapec po něm hodně toužil a někdy přišel ráno s tím, že ten tatíka přijde a strašně se na něho těšil, jenomže on nepřišel. A poté přišlo to strašné zklamání a ten smutek nastal. Tak jsme ho učili, že se to vlastně může stát. Tohle se stalo několikrát za sebou. Ale přitom, když ten tatíka potom přišel, tak měl ten chlapeček strašnou radost a běžel k němu.

Další situaci, kterou jsem prožila byla, kdy chlapeček vůbec nechtěl s tatínkem jít domů. A když jsem se to snažila s tím chlapečkem rozebírat, mluvili jsme o tom. Ten tatínek hodně i křičel na tu mamku, říkal ošklivá slova, a proto ten chlapeček toho tatíku neměl rád a řekl mi, že se ho i bojí.

Třetí případ proběhl v pořádku. Bylo tam strašně hezký, že v té rodině prožili jinou situaci, takže maminka chodila na terapie, takže zároveň učila potom i ty děti takto komunikovat. Takže tam se mi strašně líbilo, že ten chlapec to už uměl popsat a vůbec tam rozdíl nebyl. Bylo vidět, že se s tím dítětem pracovalo. A hned na tom to dítě bylo jinak a lépe.

Změny chování tam jsou, když dítě přijde po víkendu. Jsou různé. Záleží také, jestli ten rodič má dalšího partnera nebo ne. Když poté děti vypráví, tak se učí z žít s tím dalším a on má zase nějaké jiné metody, jinak prožívají ten den, než on byl zvyklý, takže je tam ta patrná změna toho chování u toho dítěte. Ale řekla bych, že to trvá tak dva dny, a pak už ta středa se vrací zase do toho stabilního stavu. Do toho, co bylo. Určitě tam ty výkyvy jsou. Nemyslím si, že by byl rozdíl mezi matkou a otcem. Spíše záleží, jak se to dítě cítilo a co tam probíhalo. Jestli tam byly povoleny hranice, a to dítě si může dělat

vše. A tam někde má třeba ty hranice, které jsou dané a jsou třeba stejné, a to dítě se tam cítí bezpečněji, a to chování je i jiné. Ale pokud tam jsou ty hranice povolený, tak je to takto z toho důvodu.

Popsala byste mi prosím konkrétněji ty změny chování?

Pláč, lítost přijde, že si vzpomene. Pak se chová úplně jinak, co u něho neznám, Třeba ze sebe dělá šaška, ale to je takové upozornění. A někdy vůbec nemluví (4hodiny) nepotřebuje vůbec mluvit. Že je zaražený. Buď dělá divadlo, které před tím nikdy nebylo, potom je ta lítost, anebo je zaražený. Než začne komunikovat anebo tak to nepotřebuje, třeba je v tom koutku. Drží si ta tam toho svého plyšáka.

Jak můžete jakožto pedagog pomoci dětem z rozvedené nebo rozvádějící se rodiny?

Nám se osvědčilo, že jednou týdně pracujeme s emocemi. Když toto nastává, tak je to pro nás na prvním místě. Takže v ten den se zabýváme tou emocí, pokud toto nastane. Setkáváme se v komunitním kruhu a využíváme na to emoční obrázky. Obrázky jsou otočené a každý si bere. Děti je už znají, máme je i pojmenované. Zatím děláme jenom ty základní: radost, smutek, zlost a strach. Děti v tu chvíli pojmenovávají, co zrovna prožívají, jakou teď mají emoci. A někdy se stane, že ten co přijde a má ten problém, tak třeba nechce vůbec mluvit. Ale rozmluví ho až kamarád, který řekne, že jsem byl ráno smutný, protože mi maminka nechtěla, abych si vzal do školky plyšáka Králíčka, ale já jsem ho chtěl. A to dítě, které předtím nechtělo mluvit, tak se rozmluví a řekne co se událo neudálo.

My máme heterogenní skupinu od 3 do 7 let. A když se mi ty děti vymění, a když pak máme těch předškoláků jenom 10, tak se to učí vše od začátku. Než když jsem s nimi 4 roky pracovala, tak já pak už ani nemusím být ta hlavní, ale oni si to dokáží sami vést a sami si odpovídat. A vlastně je to ještě lepší, protože když to dělá to dítě, tak na to druhé dítě hrozně dobře reaguje.

Pak je také dobré, když hrajeme divadlo za pomoci maňásků a dramatizujeme to. Protože některé dítě, které není moc komunikační, tak mluví s tím maňáskem. A většinou je také dobrá ta hra. To dítě si to prožije, tak potom mám pocit, že je to taky lepší. Takže používáme tu dramatizaci, obrázky na ty emoce a ještě ta hra. Tady je hlavně důležité naučit tu skupinu, že každý může odpovědět na všechno. Protože ze začátku, co se mi stává, protože mám teď novou tu skupinu, takže oni vlastně jakoby smějí, protože každý

má různé odpovědi, různé otázky. Takže to se teďka učíme takto na začátku, takže když někdo něco řekne, tak že na tom není nic špatného. To bych ráda zdůraznila, protože pak to to dítě zasekne a nechce vůbec mluvit.

Děláte s dětmi nějaké cvičení, jak zvládat svoje emoce? Aby to třeba se nevyhrotilo v nějaký konflikt mezi dětmi.

My máme koberec, kde se chodíme ovládnout, třeba když je velký vztek. Učíme se, že ten vztek můžeme mít, ale nesmíme ublížit tomu druhému. Takže my se učíme, že když ho nedokážeme ovládnout, tak jdou na ten koberec. A my se ho ptáme, jestli to chce pomoci ovládnout, nebo jestli potřebuje být teď sám. Co ti pomůže teď? Ta předškolní děti nám řeknou, že tam teď jdou. Chvilku tam leží, dávají si ruce pod čelo a pak se vrátí. A tam kde se to učí, tak... první byla situace, že chtěl plácnout, taky mu ty ruce podržím a řeknu mu, že takto ne. A pak se ho ještě ptám, co ještě potřebuje, tak jsem se ho zeptala, jestli nechce zmáčknout míček anebo mi tam máme ještě boxovací pytel, tak to funguje jak na koho. Někdo chce se jít tam zabouchat a někdo si bouchne dvakrát a řekne sám, že tohle ne. Že tohle nechci. Takže boxovací pytel máme, ten koberec, kam se chodí ovládnout. A někdo nechce vůbec, aby se k němu chodilo a někdo naopak chce. Já se jich ptám a dávám jim možnosti. Někdo vůbec nechce pomazlit, pohládit. Někdo si to řekne, takže se ptám jak (na vlasech, na tváři, někdo si chce sednout na klín). Takže se ptám.

Jak ještě může učitel pomoci?

Když položím ty otázky, tak se zeptám, jestli potřebuje moji přítomnost nebo jestli potřebuje být samo. Pak se zeptám, jestli potřebuje pomazlit, nebo jestli potřebuje, aby tam přišel kamarád a kdo, tak taky ještě používáme tohle. Ale jinak vůbec nevím. Jestli chce být samo nebo jestli potřebuje mě. Pokládám otázky a zjišťuju potřeby. Komunikuji s tím dítětem.

Zkoušíte z dítěte dostat otázkami, jako co se děje nebo to necháváte čistě na něj, jestli se svěří?

Chvilíčku ho nechávám, nechávám mu tam ten prostor. A pak je pravda, že třeba zkusím nabídnout nějakou činnost/hru. Když vidím, že na to zapomnělo, tak se už k tomu nevracím. Ale když poznám, že to tam pořád je, tak se zeptám. Prostřednictvím otázek pak s ním komunikuji.

Poskytla Vám mateřská škola nějaké podklady k pomoci dítěti nacházející se v situaci rozvodu rodičů?

My jsme dostávaly různé knihy, když jsou zajímavá videa, tak dostáváme odkazy. Centrum Locika, kde byly dvě tabulky, reakce dítěte (co bychom mohli vidět, jak by se mohlo chovat), a pak reakce rodičů. Pak jsme dostávali i různá školení na výběr. A poté jsme dostávali, protože jsme měli jednoho chlapečka, tak tam jsme dostali kontakty na OSPOD. Oni mají nad sebou speciální centrum, jak pracovat s tím dítětem a občas chodí na tu kontrolu, kde sledují, jestli ty schopnosti toho dítěte jdou nahoru anebo ne. A jak pomoci i nám. Tak na ty jsme dostávali kontakt, kdybychom potřebovali něco řešit. Musím pochválit naše vedení, že pokud máme nějaký problém, tak většinou na poradě si říkáme a zkusíme si vzájemně poradit.

Jaké jsou Vaše zkušenosti s postojem vedení MŠ k pomoci porozumění emocí a situace dítěti během rozvodu?

To jsme jednou řešily a byla to pro nás velmi těžká situace. Protože my většinou máme naučeno, že nám připadá, že se to dítě necítí dobře a zkusíme, jestli to ten rodič sdělí sám. A řekne třeba, že mají doma nějaký problém, vypadá to, že se budeme rozvádět. Někdy ty rodiče přijdou sami, že nás předem upozorní, že to nejspíš nastane. Ale pak je ta další skupina, který nic neřeknou, chodí jenom to dítě a vypráví, co se děje.

Většinou to bylo, že to rodiče řekli v průběhu anebo hned na začátku. Ale pamatuji si, že vedle ve třídě se řešil problém v tom, že dítě přišlo v situaci už po rozvodu a paní učitelka potřebovala zavolat, ale zavolali tatínkovi. Mamince se to nelíbilo, je možné že dostaly informaci, aby kontaktovali jenom matku a nikdy ne otce, tak to nebyla příjemná situace. Delší dobu se to muselo vykomunikovávat. To je jediné, co jsem prožila. Vždy jsme se nějakou vzájemnou komunikací k tomuto tématu s rodiči dostali a nějak jsme si to vykomunikovali.

Máte pocit, že jste těm dětem pomohla?

Určitě. Když je pedagog jiného stylu učení a vedení. To je znát. Já s těmi emocemi nepracuji dlouho, asi 6 let, kdy jsem se o to začala hodně zajímat. Zjišťuji, že ty výsledky jsou a že to hodně těm dětem pomáhá. V rámci kruhu když 1 týdně nebo když ten problém nastane, tak se na ty emoce zaměříme a je to velká pomoc těm dětem. A to se dříve ve školkách nedělalo. Ani nebyly emoce tolik zahrnutý. Sebepojetí, city a vůle není to tak

dlouho. S tím samozřejmě také souvisí ty základní potřeby. Když jsou uspokojeny, tedy že dítě nemá pocit hladu, žízně, bezpečí a jistota tak to je to první. A pak jsou ty emoce a z toho se vyvíjejí ty další. Takže ty základní potřeby jsou důležité i ty emoce. A pomáhá to. Když se tím člověk zabývá a hraje to divadlo.

Jak vnímáte časové možnosti věnovat dítěti individuální péči? Máte možnost asistentky?

Já mám třídu, ve které jsou děti, které mají individuální vzdělávací plán, takže mám k dispozici asistenta, a navíc mám i snížený počet dětí ve třídě. (...) Ideální by bylo, kdyby na třídě byly dvě paní učitelky. V dnešní době vůbec, dneska vůbec jak jsou na tom ty děti logopedicky. Ale já mám třídu, kde je ten asistent. Pamatuji si třídu, kde jsem měla jenom tříleté děti a bylo jich 25. A to bylo pro mě nejtěžší, co jsem zažila na té praxi. Ty děti hodně plakaly a já tam na ně byla sama až do 10 hodin. Druhý den už jsem vymýšlela, co jaké dítě má rádo a dát mu tu činnost, aby ta skupina byla uklidněná. A aby to klima bylo nastavené v klidu. Takže jsem hledala u každého, co má rádo a dávala jsem mu to a obměňovala, aby to klima bylo co nejpohodovější.

Příloha D – Rozhovor s Respondentkou č. 3

Jaké jsou konkrétní projevy rozvodu v chování dětí v předškolním věku?

Toto je hodně individuální. Zažila jsme spoustu dětí a každé to prožívalo trochu jinak. Na některých dětech to nebylo vůbec poznat. Jiné šly emočně dolů, sociálně dolů. Byla tam agrese, ubližoval dětem.

Já mám takový příklad, kdy byly děti na to připravený, rodiče se rozvedli kamarádsky. Zažila jsme moc hezký příklad, kdy se rodiče rozvedli v klidu, vyříkali si, že se už přestali mít rádi. Řekli to i dětem, že se někdy stane v životě, že si dva lidé přestanou rozumět. Nemají si co říct, ale mají tady děti, které jsou půl tatínka, půl maminky a aby ty děti byly v klidu a byli šťastní i rodiče, že se jejich cesty rozejdou, ale ty děti budou vždycky milovat oba dva. a takové případy jsem zažila 2, kdy na těch dětech nebylo absolutně poznat, že se v té rodině rozešli, jezdí spolu na dovolenou, ale tatka bydlí jinde, mamka bydlí jinde. Cokoliv potřebuji tak se na všem domluví a na všechny akce chodili, podporují se, ale prostě vymizela láska, tak si každý založil novou rodinu a funguje to. Ukázkové. Zažila jsem také smutný případ, kdy chlapečkovi bylo pět a půl roku a vůbec nebyl připravený na to, že tatka s mamkou se rozejdou. Tam nastel ten problém. I najednou ten kluk šel velice emočně dolů, sociálně dolů. Ublížoval dětem, protože v něm byla agrese, kterou nevěděl, co se děje. Chaos, zmatek, tak potřeboval to ze sebe dostat. Mlátil děti, neuměl si věci vykomunikovat a hodně šel dolů. Tam bylo i že mamka s tatkou teprve po třičtvrtě roce pochopili, že musejí s ním jít psychologovi, že už to sami nezvládnou. Takže tam to bylo takové smutné.

Přijde mi, že ty holky jsou na tohle citlivější. Ani my jsme nevěděli, že jsou rozvedení. Holčička začala mít kolem pátého roku pravidelné problémy s počůráváním při spaní. A tak jsme se bavili s mamkou a ta nám řekla, že ji doma domluví a zatloukala i to, že se doma něco děje, že je krize. Po dalším upozornění, že ta holčička je taková jako více plachtivá, více jako uzavřená do sebe, jestli se něco doma neděje, tak jsme se teprve dozvěděli, že se rozvedli. A že mají střídavou péči. Ale to počůrávání trvalo, po zbytek školkové docházky. Snažili jsme se té holčičce vyjít vstříc. Chodila na záchod víckrát i během spaní, ale stejně tam byl nějaký blok. Vypadalo to, jako kdyby to byl nějaký její vzdor. Tatka s mamkou mi udělali tohle, tak já se budu počůrávat. Nevím, jak to přesně uchopit, ale stalo se to. Takže tam to přetrvávalo, a pak jsem zažila ještě jednu holčičku, kde se rodiče rozváděli, když jí byly čtyři roky. Ta holčička od mamky i od tatky

pociťovala lásku, rodiče se rozešli v klidu. Ale ta holčička byla fixovaná hodně na toho tatů a ten táta najednou jí chyběl, že tam není každý den. Hodně těžko dává to, že je s mamkou a pak jede na víkend jednou za 14 dní za tatškou, tak se začala také počůrávat. A ta to nesla hodně špatně, když se počůrala, tak i hystericky brečela, tam to bylo propojené hodně s tou emoční složkou a s tou bolestí. Já jsem tady bez tatky, něco je špatně. Tam chodili k psychologovi, který to pomohl rozkódovat. A pomohl holčičce pochopit, že o tatku nepřišla. Pak chodili i na urologii. Řešili to, ale trvalo to taky delší dobu.

Co se týče psychosomatických problémů, tak jsem nezažila bolest hlavy, ani nějaké výrazné bolesti břicha, že by někdo utíkal do nemoci. Ne. Jenom tyhle dva případy s tím počůráváním, ale jinak ne. Ani jsem nezažila žádné sebepoškozování. Slyšela jsem jenom o tom, že by přestalo dítě mluvit, či že by začalo zadržávat nebo koktat. Ale to jsem jenom četla. Z vlastní zkušenosti to nemám.

Je důležitý věk dítěte ve vnímání rozvodové situace u jeho rodičů? Jaké jsou výrazné změny v chování mezi 3letým a 6letým dítětem?

Já si myslím, že čím jsou ty děti mladší, tak to berou lépe a je to pro mě jednodušší, protože čím jsou starší, tak i ten rozum je trochu větší. A co jsem zažila, tak je to pro ně i složitější. Čím dřív se ta věc stane, tak je to pro ně přirozené. Tatka s mamkou mají se rádi, ale ne už tak, aby byli spolu a mají už každé svoje. Ale čím déle vyrůstají děti v té rodině, tak je to pro ně větší šok. Proč, když jsme tady spolu, tak tady spolu budeme a najednou je konec. Já jsem přesvědčená o tom, že starší děti toto vnímají hůř. Oni o tom i více přemýšlí a je to pro ně náročnější. Takže tříleté děti to vnímají, ale lépe snášejí tu situaci než ty starší děti. Takže to vnímají, protože už ten tatka tady není, ale snáz se s tím vyrovnávají. Protože ten rozum ještě není na takové úrovni, jako u toho šestiletého dítěte a snáz se oblnou a vysvětlí se jim něco než těm starším.

Čím je to dítě menší, tak má i jednodušší projevy, jak to zpracovává. Myslím si, že ty starší děti mají více problémy s komunikací s ostatními vrstevníky. Do určité dětské agresivity a do takového vybočení ze společnosti dětské skupiny. Více si hrají individuálně. Nechtějí se dělit. A jsou takový uzavřenější, než-li ty menší děti. To tříleté dítě si jen chvíli pobřečí. U těch menších je to spíše o tom, že se začínají více počůrávat, jsou více mazlivé. I děťátko, které jindy přišlo jako suverén, tak najednou jde a první co

je tak se potřebuje více „nuchňat“ s paní učitelkou. Je zaraženější, ale není tam taková ta agrese. Ta agrese je spíše u těch straších dětí.

Jaké jsou rozdíly v chování (konkrétně) u dětí předškolního věku z rozvedených rodin a u dětí z rodin procházejících si rozvodovým řízením rodičů?

U některých dětí i rodičů jsme to vůbec nepoznali. U těch problematictějších dětí, tam co jsme věděli, že se rozvádějí, tak nejtěžší období je, když je rozvod u konce a přestěhují se. Tam nastává u těch dětí velká nejistota, když nevíme, co se teď bude dít. Velkou roli hraje také to, zda to dítě zůstane v tom domě s maminkou, kde vyrůstalo anebo jestli se odstěhují úplně jinam. Velkou roli hraje také to, zda se odstěhuje samo s maminkou, anebo jestli už tam na ně čeká nový tat'ka neboli strejda. Jestli s nimi bude bydlet. Opravdu hraje velkou roli, zda to dítě je v domácím prostředí anebo jestli jde někam do neznámá, to je vždy spjato s velkou nervozitou. (...) Takže změna chování je patrná hlavně v tom stěhování, zda to dítě zůstává doma anebo jestli se musí stěhovat pryč a poté záleží také na tom, jestli ten rozvod probíhá v klidu anebo v hádkách. Pokud jsou rodiče rozumní a těm dětem to vysvětlí a rozvádějí se v klidu, tak pak i ty děti jsou většinou v klidu. Můžou být třeba více smutnější, ale ještě není na takové mentální úrovni, aby se bálo, protože se doma nekřičí. Špatné je to, když se v rodině ječí a ubližuje se doma – pak to dítě neví, jestli ho rodiče mají rádi a dítě má strach. Je důležité, aby dítě vědělo, že ho rodiče mají rádi. (...) Mě udivuje, že se psychologové nezamýšlejí nad tím, že když už střídavá péče, tak ale rodičů v tom bytě. Jestli vůbec někomu dochází, jaký je to nápor na to dítě a pak se divý, že má zhoršené výsledky ve škole. Je to velice náročné, když dítěti dáme sbalenou tašku, kde má oblečení, učení, hračky a pošleme ho na týden k tat'kovi. Podle mě je to strašný stres pro to dítě. Poté se nemáme divit, že se ty děti chovají neadekvátně. Děti poté nevědí, kde mají domov.

Je rozdíl ve změně chování, pokud dítě do MŠ přivádí rodič, který má dítě svěřené do péče a rodič, který má dítě „jen na víkend“?

Někdy je vidět, kdy to dítě bylo u mamky a kdy u tat'ky. Ted' nemám namysli, že se to dá poznat, kdy je dítě více načančané, ale jak je na tom po té mentální stránce. Měli jsme tady tatínka, který se o chlapečka velice dobře staral, ale hráli spolu střilecí hry. Když potom přišel do školky, tak měl v sobě nashromážděnou tu agresi, pořád střílel a zabíjel, je více agresivnější. Takto jsem měla více případů – když je u tat'ky, tak je více roztržitý a je agresivnější, zatímco když je u mamky tak je více klidnější. Je vidět, že se ten tat'ka

snaží, pořídil mu brýle na virtuální realitu, pouští mu různé filmy, akorát to je vše neadekvátní k věku dítěte, což ten tat'ka nedokáže pochopit.

Nelze říct obecně, jestli je vidět, kdy to dítě je u rodiče, který ho má pouze ve své péči a kdy přijde od „víkendového“ rodiče. Vše záleží na tom, jaké tam jsou vztahy v té rodině. Je to velice individuální. Když jsou ty rodiče v pohodě, tak to člověk nepozná, u kterého rodiče dít bylo. Ale pokud ti rodiče v pohodě nejsou, tak je vidět změna v chování u dítěte. Je více mazlivější, pláčtivější, zaraženější, nebo že si zaleze do koutku a mumlá si tam plyšáka. Je to velice individuální.

Jak můžete jakožto pedagog pomoci dětem z rozvedené nebo rozvádějící se rodiny?

Snažit se ho více pochopit, být ohleduplnější. Nechtít toho po něm tolik jako po ostatních po určitou dobu. Dát mu více pozornosti. Je důležité s nimi mluvit i za pomoci hraček, které jsou úžasný sdělovací prostředek, nenásilný než-li přímý rozhovor s tím dítětem. Převést ten příběh do těch zvířátek. Je hodně zajímavé, když se s tím dítětem hrajeme, vytáhneme ty zvířátka a nejdříve to stočíme jenom na ty zvířátka a pak to sočíme na rodinu – které zvířátko by mohlo být maminka, a které jsi ty? A které je tatínek? Je potřeba dát pozor na to, abychom se nedotkli citlivé paty. Dětem můžeme pomoci nenásilnou formou pomocí těch zvířátek. Ujistit je v tom, že tat'ka i mamka (pokud to tam dobře funguje a není tam násilí) je mají rádi, pokud v té rodině není násilí. Pomoci jim vysvětlit, že mají dva domovy. Vysvětlit, že tat'ka a mamka je mají pořád rádi, jenom oni mezi sebou si nerozuměli. To dítě za to nemůže. Toto je v naší moci pedagogů. Můžeme to dítě ujist'ovat, že on za ten rozvod nemůže, on není ten, který zničil rodinu. On je to šťastné dítě, které se narodilo mamce a tat'kovi, ale oni dva si nerozumí. Ale jeho mají rádi a vždycky ho budou mít rádi oba. Pokud by tam byl ale větší problém, tak to je už na rozhovor s rodiči a pomoci je nasměrovat na nějakou skupinu, na nějakého psychoterapeuta.

Je potřeba dětem věnovat více pozornosti, být citlivější, což je trochu problém, když máme velké počty dětí ve třídě. Děti poté vycítí, že se někomu dává více pozornosti, stejně tak sympatie, nesympatie. Asi největší nepřítel je čas. Myslím si, že je reálné se tomu konkrétnímu dítěti věnovat více individuálně, ale je potřeba si na to najít čas v té době pobytu ve školce. Domnívám se, že alespoň trochu pedagog může pomoci dítěti v této situaci. Děti jsou citlivější než my a kolikrát potřebují jenom ujistit, že oni za nic nemůžou. Je důležité přistupovat k tomu dítěti lidsky.

Poskytla Vám mateřská škola nějaké podklady k pomoci dítěti nacházející se v situaci rozvodu rodičů?

Ne, ani v této školce ani v té předchozí, kde jsem pracovala. Spíš jsme to s jednou paní ředitelkou rozebírali, jestli ten postup je správný, jestli už to nepřesahuje nějaké hranice. Ale žádné materiály jsem k tomu nedostala. Ale myslím si, že kdybych potřebovala poradit, tak mi vedení pomůže.

Myslíte si, že jste některému z těch dětí pomohla, když jste mu věnovala individuálnější péči?

Ano, určitě. Je to sice běh na delší trať, ale ano. Pokud se jedná o agresi, tak je potřeba tomu dítěti citlivě vyhranit ty hranice. Například, že hračky ve třídě ničit nebude. V tuto chvíli je ideální tu agresi nasměrovat někam jinam. Například zmačkat pet-lahev. To nikomu neublíží, naopak zmenšíme odpad. Nebo boxovací pytel, antistresové míčky anebo jít si zaběhat apod. Je potřeba ukázat, že ty děti máme rádi, i když zlobí. Je potřeba se také domluvit s kolegyní na stejném přístupu ke konkrétnímu dítěti. Je potřeba mít s kolegyní společný plán, abychom tomu dítěti nedělali ještě větší hokej v hlavě. I zde hraje velkou roli, zda spolu dokážou kolegyně komunikovat, spolupracovat apod.

Pet-lahev, kinetický písek, antistresové krtky, v tiché místnosti máme váleci žíněnky, do kterých se dá i bouchat. Velký benefit je, když máme dvě místnosti. Kdo nemá dvě místnosti, tak je možné mít třeba paravan s váleci dekou nebo s antistresovým polštářem.

Snažíme se naučit děti, aby si všímali, jak jsou na tom i ostatní kamarádi. Máme barometr nálady a já vedu děti, aby se kamaráda, který je dole ptal na různé otázky a tím zjistíme, co ho trápí. Vedu je hodně k tomu, aby si všímali, co je tomu druhému – nejsme sami, jsme my.

Jaké jsou zkušenosti respondenta/ky s postojem vedení MŠ k pomoci porozumění emocí a situace dítěti během rozvodu?

Vedení má hlavně názor nedostat školku do problémů. Nevíme, na jaké straně je pravda. Zažila jsem problémové rodiče, které se rozváděli, pak jsem musela psát rozsudek na to dítě, kde se tatínek proti tomu ohradil a poslal právníka na školku. Takže ano pomáhat, ale jen do té míry, abychom si nespálili prsty.

**Svěřují se Vám rodiče s tím, že procházejí rozvodovým řízením či že se rozvedli?
Nebo se to dozvídáte od někoho jiného?**

Většinou mi to říkají až po tom rozvodu jako informaci, abych se nedivila, že se dítě chová třeba jinak. Minimální procento rodičů to oznamuje ještě před rozvodem, že je tato situace čeká.

Příloha E – Rozhovor s Respondentkou č. 4

Jaké jsou konkrétní projevy rozvodu v chování dětí v předškolním věku?

Myslím, že se to dá jen těžko takto globalizovat. Jsou děti, které se ve školce projevují úplně jinak než potom doma jakoby ty rodinné "starosti" nechali za dveřmi školky, kde mají program a přátele. Takže je to značně individuální. Také hodně záleží, jestli se ten rozchod rodičů děje právě v tu chvíli, nebo je to věc, která již proběhla. Aktuálně ze 4 dětí pouze u jednoho vnímám, že je emocionálně více nevyvážená než v předchozím roce, kdy rodiče byli ještě spolu – holčička je více citlivá, plačtivá, stýská se jí a je také více unavená, téměř denně nám usíná u oběda.

Je důležitý věk dítěte ve vnímání rozvodové situace u jeho rodičů? Jaké jsou výrazné změny v chování mezi 3letým a 6letým dítětem?

Nemyslím si, spíš záleží, jak se celá situace v rodině podá, jak moc je jim vysvětleno, co se pro ně v jejich životě mění/ nemění. Starší děti si více uvědomují, se kterým rodičem, který den/ týden budou, ale jak jsem říkala, mám pocit, že tyto emoce u nás až tak neventilují. Spíš třeba vnímáme my, jako pedagogové ten rozdíl, u koho jsou v rámci dodržování pravidel – kdo z rodičů je benevolentnější.

Jaké jsou rozdíly v chování (konkrétně) u dětí předškolního věku z rozvedených rodin a u dětí z rodin procházejících si rozvodovým řízením rodičů?

V průběhu u nich vnímám větší nejistotu a emoční nestabilitu. Spíš vyhledávají klidné činnosti v ústraní, nebo potřebují větší kontakt s pedagogem – větší smutek po mamince/ tatínkovi.

Rozvod rodičů vede u dítěte spíše ke smutku, agresi nebo jiné emoci?

Přijde mi že v předškolním věku spíše ke smutku, s tím jsem se setkala. I když záleží to na povaze dítěte, umím si představit i to, že je dítě vzteklejší a reaguje přemrštěně, protože není tzv. v pohodě.

Je rozdíl ve změně chování, pokud dítě do MŠ přivádí rodič, který má dítě svěřené do péče a rodič, který má dítě „jen na víkend“?

S tímto modelem jsem se zatím nesetkala. Většinou si je rodiče střídali v péči rovnoměrně, takže ranní smutek byl případně s oběma rodiči. Větší divokost ano, ale to

zase záleží na tom, že jeden rodič má více uvolněná pravidla a dítě tak po víkendu musí zase zařadit zpátečku a naladit se na fungování podle školkových pravidel. Nebo třeba když dítě vědělo, že jde na víkend k tátovi a že ho vyzvedne ve školce, těšilo se jakoby víc, tím, že se v týdnu neviděli, obzvlášť, pokud je třeba rodič z jiného města.

Jak můžete jakožto pedagog pomoci dětem z rozvedené nebo rozvádějící se rodiny?

Podpůrné programy nemáme. Snažíme se v rámci takových situací komunikovat s oběma rodiči, zjistit alespoň rámcově, jak to u nich chodí, abychom si při povídání o rodině, nebo dalších tématech nenaběhli špatně položenou otázkou dítěti. Vždy vysvětlujeme, že se ptáme právě proto. Dítěti se pak snažíme nabídnout otevřenou náruč, pomazlení, pochopení, povídáme si s ním jen o tom, o čem chce samo. Nemyslím si, že jsme kvalifikované na to, zasahovat a více se vyptávat, jen pracovat s informací od dítěte, kterou mám. Pokud je dítě smutné, snažím se mu vymyslet činnost, která ho zaujme, nebo ho začlenit mezi ostatní děti, aby "přišlo na jiné myšlenky." Prostě lidsky.

Poskytla MŠ nějaké podklady k pomoci dítěti nacházející se v situaci rozvodu rodičů?

Nic mě nenapadá. Maximálně sepisování zprávy z MŠ při posuzování svěřením dítěte do péče, což je stejně často obecné.

Jaké jsou Vaše zkušenosti v kontextu poskytování pomoci dětem prožívajícím rozvodové řízení svých rodičů skrze využití pedagogických metod?

Asistentku v letošním roce nemáme, ale máme skvělé tety provozní, jsme malá školka, která má dvě třídy a pokud je třeba, vždy se najdou dvě milující ruce a jedno velké srdce, které se dítěte na chvíli "ujme" a zažene ten největší stesk, ať už u dětí z rozvedených rodin, nebo běžně, často na třídě malých dětí.

Jaké jsou Vaše zkušenosti s postojem vedení MŠ k pomoci porozumění emocí a situace dítěti během rozvodu?

Myslím, že za vedení MŠ mluvím já – zástupkyně ředitele pro MŠ. Nepřísluší nám řešit jejich soukromé věci, je vždy pouze na rodiči, co nám řekne, ale ještě se mi nestalo, že by nás rodič neinformoval o tom, že probíhá rozvod/ rozchod, právě proto, abychom věděli, že jejich dítě může být citlivější. A na tom už se pak dá stavět citlivý rozhovor,

kde získáme informace podstatné pro naši práci. Měli jsme naštěstí zatím vždy rozumné a spolupracující rodiče.

Příloha F – Rozhovor s Respondentkou č. 5

Jaké jsou konkrétní projevy rozvodu v chování dětí v předškolním věku?

Jsou dvě možnosti buď je roztěkané, takové zlobivější, divočejší, neposlušné anebo je naopak zase takové zamlklé, plačtivější, když třeba maminka se s ním loučí u dveří. To špatné loučení může být v následku, že třeba doma bylo svědkem něčeho, něco slyšelo. Určité maminky (někdy i tatínkové) jsou v rozvodovém řízení více upnuté na ty děti, více je hladí, chovají, což způsobuje, že jsou ty děti poté ukňourané, ustýskané, ubulené. Tyto projevy u dítěte nám prozradí, že se něco děje. Děti jsou najednou jinačí.

Psychosomatické projevy nejsou tak časté. Spíše děti vycítí a vědí, že když jim je špatně, tak se zavolá mamince, takže je potřeba to vyselektovat. Ty děti známe, takže víme, zda je dítě hodně citlivé nebo často nemocné. Poté se můžeme domluvit s maminkou, jak postupovat při opakované bolesti břicha. Ale spíše je to, že děti chtějí, abychom zavolali maminku.

Spíše jsou více uplakanější, uzavřenější, do sebe stažený. Dítě, které bylo naopak agresivnější jsem zažila jenom jednou. Spíše jsou plačtivější (...)

Je důležitý věk dítěte ve vnímání rozvodové situace u jeho rodičů? Jaké jsou výrazné změny v chování mezi 3letým a 6letým dítětem?

Strašně záleží, jak je to dítě vyzrálé. Šestileté dítě se projevuje jako čtyřleté a zase naopak. Tříleté dítě se chová jako šestileté po psychické stránce. A podle té vyzrálosti se odvíjí, jak dítě vnímá tu celou situaci. Některé dítě může být více šikovnější, bystřejší už ve čtyř letech. A například dítě fixované více na maminku („mamiňák“), tak ho to může rozhodit, i když je předškolák. Každé dítě je jinačí a je jinak vyzrálé. Úplně maličkaté děti zas tolik nepoznají, že se něco děje. Největší rána je pro ně odloučení od matky při nástupu do školky. Ale, když se něco děje v rodině, tak to ty děti ani nemusí zpozorovat. Záleží také na tom, jak to v té rodině řeší. Pokud to neřeší před dětmi, tak to ani ty děti nemusejí vnímat. To jsou často případy, kdy ani nezpozorujeme nějaké změny u dětí. Děti jsou s tím srovnané, že ten tatínek bydlí jinde. Pokud se ale rodiče handrkují o ty děti nebo celkově jsou hádky, tak to dítě to více poznamená. Takže záleží na tom, jak to řeší mezi sebou rodiče ale také, jak je dítě citlivé, vnímavé.

Živější děti dokážou na nepříjemné situace, které prožívají z domu zapomenout v průběhu dne ve školce, protože se tam pořád něco děje – zpívá se, cvičí, hrají si s různými hračkami apod. A ty svoje myšlenky přesměruje někam jinam. Ale pokud to jsou citlivější děti, které měly špatnou adaptaci na školku, tak ty to prožívají hůře.

Jaké jsou rozdíly v chování (konkrétně) u dětí předškolního věku z rozvedených rodin a u dětí z rodin procházejících si rozvodovým řízením rodičů?

Většinou děti řeknou, že byli u tatky, nebo že měli dva dorty k narozeninám. Takže ne vždy to poznáme sami od sebe, ale až od těch dětí, co nám povědí. Ty děti to dokážou většinou pojmut. Přijde mi, že se většinou ty děti zklidní časem. Ale je pár dětí, které mají problém se zvyknout na nový rituál.

Je pravda, že v průběhu toho rozvodového řízení přijdou nějaké maminky plačtivé a pak to vysvětlují. Pak třeba ty maminky mají jiné starosti (materiální – domeček, byt, finance), pak nemají čas tolik brečet, takže to taky ovlivní to dítě, jak se ta maminka chová.

Je rozdíl ve změně chování, pokud dítě do MŠ přivádí rodič, který má dítě svěřené do péče a rodič, který má dítě „jen na víkend“?

Je to velice individuální. Ale když se rodiče rozvádějí, tak ty mamky jsou více citlivější a mají tendenci jako ta „kvočna“ si ty děti držet u sebe. Více je „ňuchnat“ apod. Ty děti poznají, že se něco děje, že se maminka chová jinak, a tak se na ní taky více fixují.

Děti chtějí více pozornosti maminky, a to se nemusejí jejich rodiče ani rozvádět. Mamka potom odejde a dítě je v pohodě. Když děti vědí, že toho tatku dlouho neuvidí, tak to loučení může být těžší. Ale u těch malých dětí je to trochu jiný, protože už na ně koukají kamarádi, mají tu ve třídě spoustu jiných podnětů, takže to, že toho tatku zase delší dobu neuvidí v tu chvíli zapomenou.

Jak můžete jakožto pedagog pomoci dětem z rozvedené nebo rozvádějící se rodiny?

Například jdeme na procházce spolu za ruku, nebo si spolu malujeme. Většinou jsou více holčičky rozhozené, ty to více berou. I když teď tu máme i jednoho chlapečka, ale pak se s tím tak srovnával. Je dobré i podporovat kamarády mezi sebou. Když pomůžeme jim i s tím kamarádským poutem. Když pak to dítě má toho kamaráda ve školce, tak pak se i lépe loučí tomu dítěti od maminky. Dítě se může i vykreslit – ruka, oko, tužka. Když je

pohybová hra a dítě nechce se s námi hrát, tak ho nenutit. Nebo nechce zpívat, protože mu je ouzko, tak ho nenutit. Je důležité, aby dítě chtělo samo od sebe. Nechce být třeba ten hlavní, ale nějaký podružný v té hře. Vzít si dítě třeba i na klín, poňucháme. Pak mu třeba ukážeme něco a zkusíme, aby si šel hrát.

Problém je, že při takovémto počtu dětí je i těžké mu poskytnout individuální péči, přicházejí rodiče s dalšími dětmi, potřebují si něco říct apod.

Zeptala byste se napřímo dítěte, jak je to doma?

Ano, to my se zeptáme. Co dělali o víkendu? Když byli narozeniny, tak kdo byl na oslavě? Apod. Nemám ráda téma moje rodina, protože je čím dál více neúplných rodin. A teď si vypravovat, jak si všichni pomáhají, jak jsou spolu, vždyť ono to tak není. Když jdeme malovat rodinu, tak je to taky velice citlivé téma. Dítě by chtělo malovat rodinu pohromadě (máma, táta, dítě, pes, ...). Ale nemám to ráda, takže si to vezmeme letem světem. Někdy se i děti rozpovídají na toto téma, například, že tatínek mamku tlačil na zeď, kde byl hřebík a mamka měla na zádech krev.... Takže co nejdál od tohoto tématu... Někdy namalují jenom sebe anebo namalují sebe jako maličkého a ostatní jsou velký členové rodiny, anebo že se namalují v rohu. A proč jsi v rohu namalovaný? Protože jsem zlobil Vysvětlení kresby dítěte je velice těžké a podobně.

Poskytl MŠ nějaké podklady k pomoci dítěti nacházející se v situaci rozvodu rodičů?

Teď je spousta seminářů (školení), s psychologem se sejít, mrknout na nějakou literaturu apod. Dnes je toho spousta.

Vnímáte, že těm dětem opravdu pomůžete?

Ano, určitě. Když vidím, že mi dítě pláče, tak od toho jsem pedagog abych za tím dítětem šla a pomohla mu. Měli bychom jít za tím dítětem a zjišťovat, co se děje. A podle toho reagovat. Vezmu si ho třeba na klín, anebo ho zavedu za kamarády, vytáhnu novější hračku anebo to, co jsme dlouho neměli. Například trampolínu, stavebnici či něco podobného. Učitelka nahrazuje tu maminku v té školce. I ty maminky očekávají, že ta paní učitelka je vysvobodí od toho plačícího dítěte. (...)

Říkávají vám to rodiče, že se rozvádějí?

Spíše to nevíme, rodiče se tímto nechlubí. Nebo jsou to třeba maminky pedagožky, tak řeknou, že by to dítě mohlo mít změnu chování. Ale ostatní maminky to neříkají. Nebo dostaneme soudní příkaz, že děti můžeme dávat jenom mamince, ne tatínkovi apod. Ted'ka tam máme případ, kdy ještě soudní řízení není ukončeno, takže tatínek má na dítě právo si ho vyzvednout, ale máme hned zavolat mamce, protože hrozilo, že by tatínek s dítětem odjel pryč.

Jaké jsou Vaše zkušenosti s postojem vedení MŠ k pomoci porozumění emocí a situace dítěti během rozvodu?

Vždyť je to vše v zájmu dítěte. Zjistit stav, proč to tak je, jestli můžeme my jako školka něco pomoci. Může se stát, že nám mamka řekne, ať se o tom moc s dítětem nebavíme. Nebo že ted'ka dítě delší dobu neuvidí tat'ku, tak se ho neptat, kdo ho vyzvedne dneska, jestli mamka nebo tat'ka apod. (...).

Příloha G – Rozhovor s Respondentkou č. 6

Jaké jsou konkrétní projevy rozvodu v chování dětí v předškolním věku?

U toho dítěte se vykazují projevy lítostivější, plačtivý, dítě může začít i koktat, takže se to odrazí v logopedické stránce. Najednou si je nejistý úplně se vším. Má pocit, že nic nezvládne, vše je špatně. Což se signál pro nás, že se začínáme ptát, co se doma děje, proč se najednou chová jinak. Až se to nakonec dozvíme nebo naopak někteří rodiče jsou sdílní, takže nám to řeknou sami, ale většina rodičů si to spíše nechávají sami pro sebe. Některé děti se začnou najednou počůrávat, což je taky jedna z příčin. Nesetkala jsem se s tím, že by si děti stěžovaly na bolesti hlavy nebo břicha. Spíš si myslím, že v tom mají ty děti chaos. My ani často nevíme, že se něco děje, ale to dítě sdílí s námi, takže aniž bychom to chtěli, tak nám to najednou řekne.

Kresba – Grafomotorické cviky, úkoly – kresba je více roztřesenější, jsou tam výkyvy. Dříve ji měl rovnou, teď ji má takovou nepěknou. Nebo kolikrát to dítě odmítá, nechce. Dříve vyplňovali s nadšením a teďka se mu do toho vyplňování nechce. Děti se více uzavírají samy do sebe.

Emoce – Každé dítě to má úplně jinak. Kdybych to měla dát na váhy, tak je to půl na půl. Holčičky jsou spíše do sebe, uzavřenější, mazlivější, moc se nezapojovali apod., kluci jsou spíše k agresi, křik, nepokoj, chtěli se s tím poprat sami, konflikty mezi kamarády, které dříve nebývali.

Je důležitý věk dítěte ve vnímání rozvodové situace u jeho rodičů? Jaké jsou výrazné změny v chování mezi 3letým a 6letým dítětem?

Řekla bych že ano. Je tam určitý rozdíl. Ty malé děti si to tolik neuvědomují a nejsou tolik sdílní o tom, co se doma děje. Větší děti dokážou na rovinu říct, jak to je. Že se tam něco odehrává, nebo že mamka křičí na tatku.

Jaké jsou rozdíly v chování (konkrétně) u dětí předškolního věku z rozvedených rodin a u dětí z rodin procházejících si rozvodovým řízením rodičů?

Jsou tam určité věci, třeba když to dítě neví, na čem asi je. Je najednou doma více křiku, nepokoje, tak to na těch dětech je hodně vidět. Jakmile se ale rodiče uklidní a už se ví, jak to bude, tak se většinou snaží najet na nějaký ten režim. Například jeden týden bude

u mamky a druhý týden bude u tatky. Dítě je poté jistější, ví, co ho čeká. Dítě se poté zapojí i více do kolektivu, má větší jistotu

Je rozdíl ve změně chování, pokud dítě do MŠ přivádí rodič, který má dítě svěřené do péče a rodič, který má dítě „jen na víkend“?

Příklad chlapečka, kterého měl táta jenom na víkend a tento chlapeček se velmi těšil, až se uvidí s tátou. Možná to bylo i tím, že je to kluk a táta. Hrozně se na něho těšil a v pondělí ráno to bylo poté takové dlouhé loučení. Když přišla mamka, tak byl taky rád, ale k tomu tatínkovi víc inklinoval.

Má pedagog možnost pomoci dítěti v mateřské škole?

Ano, pedagog by měl pomoci tomu dítěti, když to potřebuje. Dítě by mělo vědět, že ten učitel je tam vždy nápomocný. Takže ať už se bude dít něco doma anebo i v té školce, tak vždy se snažíme těm dětem pomoci, aby domů přišli s úsměvem na tváři. Mělo by tam určitě několikrát zaznít, aby se nebál přijít, což vnímám jako takový kámen úrazu, že se ty děti bojí. Nebo že nechtějí, stydí se za to.

Počet dětí ve třídě – v nejmenší třídě 24, prostředí – 26 dětí a u předškoláků 28 dětí. Máme jednu chůvu v malé třídě, která teďka v únoru končí kvůli šablon. A u předškolních dětí máme asistentku, ale ta je určena k jednomu chlapci, který má poruchu ADHD. Je pravda, že teďka tím počtem, nemají paní učitelky čas se věnovat tomu všemu, i přesto že by chtěli, ale kvůli kvantu, a i inkluzi jsou tam děti různé, tak na to není čas.

Jak můžete jakožto pedagog pomoci dětem z rozvedené nebo rozvádějící se rodiny?

Zaměstnat to dítě, dávat do kolektivů, aby měl více kamarádů, aby ho děti přijali, aby na to nebyl sám. Snažit se o ten kamarádský přístup ostatních dětí. Činnosti mu nabízet, kreslení apod. Aby i ty děti dokázaly soucítit. Začlenit dítě a aby dítě odcházelo s úsměvem a s radostí. Zabývat se emocemi, různé smajlíky, obličejík (se slzami, s úsměvem, mračícího apod.). Měli jsme i značky, kam si dávali symboly, které značili, jak se dneska cítí.

Jaké jsou zkušenosti respondenta/ky s postojem vedení MŠ k pomoci porozumění emocí a situace dítěti během rozvodu?

Jsme toho názoru, že se snažíme rodičům pomoc, máme to i v ŠVP, že chceme rodiče zapojit do spolupráce se školkou a i s tou rodinou. Někdy ty rodiče opravdu nejsou sdílný, Když je nějaký problém, tak máme i konzultační hodiny, což je mnohem lepší než to řešit s rodiči ve dveřích. Chceme, abychom společně spolupracovali s těmi rodiči.

Dozvíme se to spíše odjinud, že se rodiče rozvádějí. Rodiče se za to často stydí, nechtějí. My tomu většinou necháváme čas, průběh, taky se hned nevyptáváme. Jsme na vesnici, takže se to dozvíme, ale i věci, které nemusejí být pravda. Takže když už to víme, tak k tomu dítěti se snažíme přistupovat jinak. Myslím si, že si to rodiče spíše neuvědomují, že ty děti mají uši a že všechno slyší. Rodiče to můžou probírat před těmi dětmi a ty děti to slyší a poznamená je to na hodně let dopředu.

Příloha H – Případová studie č. 1

DÍVKA, 5 LET

Z případové studie jsou vypsány pouze stěžejní informace. Vynechány byly identifikační údaje a informace, které nejsou pro účely této práce podstatné.

Rodinná anamnéza

Vztahy uvnitř rodiny byly problematické. Matka pracovala z domu, ve výchově byla více nedůsledná. Dítěti se tolik nevěnovala. Otec také pracoval, spíše on zajišťoval rodinu po finanční stránce. Měl těsnější vztah s dcerou než matka. Matka měla spíše volnější styl výchovy a netrávila s dcerou tolik času jako otec. Otec ve výchově dítěte preferoval spíše demokratický styl. Matka si našla nového partnera, a to vedlo k vystěhování otce z domova. Následoval rozvod rodičů. Dívce bylo v té době 5 let. Partner matky bydlel hned po rozvodu již s nimi. Otec se snažil přizpůsobit nastalé situaci a snažil se vyhovět požadavkům bývalé manželky, aby rozvod proběhl rychle a hladce. Rodiče v mateřské škole nic neřekli, až po zeptání ze strany pedagoga, který upozoroval změnu v chování u dívky, se rodiče svěřili ohledně rozvodu. Matka nepovažovala za důležité tuto informaci sdělit mateřské škole. Nechtěla ani řešit nastalou změnu chování své dcery. Otec byl rád za podání informace o změně chování a spolupracoval s pedagogy.

Školní anamnéza

Dívka před rozvodem byla pozitivně naladěná a vykazovala dobré výkony. Byla průbojná a nebála se říci svůj názor. Měla velké sebevědomí. Poté nastala změna v chování – byla tišší, plativější, smutnější, ustaranější, stále zamyšlená, duchem nepřítomná, nezáměrně nad různými věcmi, spíše preferovala individuální hru a stranila se kolektivu.

Dívka byla přítomna v mateřské škole až téměř do konce uzavírací doby. Dívka se postupem času svěřila paní učitelce z mateřské školy, co se stalo. K navázání komunikace s dívkou pomohla metoda kreslení, práce s pěnou na holení (potravinářské barvivo podle nálady), divadelní scénky se zvířátky, individuální rozhovory, vysvětlení situace dívky. Dívka měla obavy, aby se ostatní děti nedozvěděly, že se něco děje. Paní učitelka se k dívce chovala v průběhu dne standardně jako k ostatním dětem, ale v pozdějších odpoledních hodinách, kdy bylo málo dětí ve třídě, věnovala dívce větší

individuální péči. Po dvou měsících individuální práce s pedagogem byly zaznamenány pokroky v chování u dívky. Dívka došla ke smíření se situací.

Příloha CH – Případová studie č. 2

CHLAPEC, 3 ROKY

Z případové studie jsou vypsány pouze stěžejní informace. Vynechány byly identifikační údaje a informace, které nejsou pro účely této práce podstatné.

Rodinná anamnéza

Při nástupu chlapce (3 roky) do mateřské školy, byly vztahy uvnitř rodiny stabilní. Oba rodiče se dítěti věnovali. Matka měla více přísnou výchovu než otec. Ten preferoval kamarádkou výchovu. Poté nastaly hádky v rodině a celkový nesoulad mezi rodiči (dítě 4 roky), došlo k odstěhování otce z domova. Matka sama nahlásila v mateřské škole, že nastaly problémy uvnitř rodiny. Otec si mohl dítě vyzvednout z mateřské školy pouze na vyžádání matky. Otec si většinou chlapce vyzvedával v pátek odpoledne a trávili spolu víkendy.

Školní anamnéza

Chlapec nastoupil do mateřské školy ve třech letech. Adaptace proběhla poměrně rychle, komunikoval, brečel jen ze začátku, poté už ne. Bylo znát, že je zvyklý na kolektiv. Chlapec byl zbrklý, ve všem moc rychlý, divoký. Ve čtyřech letech nastoupil do druhé třídy v mateřské škole, zde nastaly výkyvy v chování. Mazlivější, plačtivější, uzavřený do sebe, moc nekomunikoval, nechtěl chodit do mateřské školy, následovalo ubližování svým vrstevníkům ve třídě (kousání), ničení hraček. Po rozvodu, když chlapec přišel od otce po víkendu, byl opět divočejší, živější, vždy následovalo dlouhé loučení s otcem.

Rodičům bylo doporučeno navštívit pedagogicko-psychologickou poradnu, kde potvrdili podezření ze strany pedagogů na ADHD. Chlapec dostal odklad školní docházky.

Chlapec, 5 let, třída předškolních dětí, další změna chování. Chlapec byl klidnější, věděl, kdy bude, s jakým rodičem. Došlo ke stabilitě v chování chlapce a celkově ke smíření se se situací.